

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE ANAYASAL VE KURUMSAL İNŞA
BAĞLAMINDA MODERNLEŞME (1876-1982)

Hazırlayan
Ünzile KUTSAL AYAZ

Danışman
Prof.Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Anayasal ve Kurumsal İnşa Bağlamında Modernleşme (1876-1982)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2014

Ünzile KUTSAL AYAZ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
Jüri Üyeleri:	Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN
	Yrd. Doç. Dr. Kerim ÇINAR

Sosyoloji anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Ünzile KUTSAL AYZAZ'ın, "Türkiye'de Anayasal ve Kurumsal İnşa Bağlamında Modernleşme (1876-1982)" başlıklı tezi 18/06/2014 tarihinde, saat 15.00'de Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

.....

MÜDÜR

ÖZET

TÜRKİYE'DE ANAYASAL VE KURUMSAL İNŞA BAĞLAMINDA MODERNLEŞME (1876-1982)

Ünzile KUTSAL AYAZ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Haziran 2014

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Bünyesinde bir çok eğilim ve oluşumu, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, psikolojik ve düşünsel boyutları bulunan bir süreci ifade eden modernleşme kavramı esas olarak, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru yönelen hızlı ve köklü değişimi ifade eder. Hukukun en önemli işlevi toplumdaki düzeni sağlaması ya da toplumdaki düzene katkıda bulunmasıdır. Bu bağlamda bir toplumun modernleşip modernleşmediği, o topluma uygulanan hukuk kurallarına bakılarak anlaşılabilir. Modern bir devletin hukuksal yapısı anayasa temeli üzerine kurulur. Anayasa, devleti oluşturan ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan en önemli belgedir; siyasal iktidarın kullanılmasını sınırlayan ve denetlenmesini sağlayan hukuksal araçtır; aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanda siyasal iktidara yön veren temel kuralları düzenler. Bu açıdan bakıldığında modern bir devletin anayasasının olması gereklidir.

Türkiye’de anayasal düzene ilk geçiş sürecinden günümüze kadar modernleşmenin anayasal ve kurumsal inşa bağlamında değişimi, bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede, modernleşme ve anayasa kavramlarının tartışılması, Türkiye’de anayasal düzene geçişte toplumsal ve kurumsal değişimlerin analizi yapılarak, anayasaların ve anayasa değişikliklerinin modernleşme sürecine etkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Modernite, Ulus Devlet, Hukuk Devleti, Anayasa.

ABSTRACT

MODERNIZATION WITHIN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL and INSTUTIONAL CONSTRUCTION in TURKEY (1876-1982)

Ünzile KUTSAL AYAZ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of SOCIOLOGY**

June 2014

Advisor: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

The modernization concept, which expresses a period that has many inclinations and constitutions, social, economical, political, cultural, psychological and intellectual facets in itself, actually phrases the fast and long-established change which heads from the traditional society to the modern society. The most important role of the law is to provide or contribute the social order of the society. In this context, whether a society is modernized or not can be understand by examining the implemented legal principals. Law frame of a modern state is set upon the constitutional law. The constitution is the most important document which establishes the state and preserves the fundamental rights and freedoms of the citizens, the constitution is forensic instrument which limits use and facilitates supervision of the political might; also the constitution regulates basic rules which steer the political might in economical and social extent. In this regard, a modern state has to have a constitution.

The change of the modernization within the context of constitutional and institutional construction from the first transition period of the constitutional order till modern-day, forms basic subject of this research. In this context, debate of the modernization and the constitution concepts, the effect of the constitutions and constitutional transformations on the modernization process by analysing social and institutional changes during transition to constitutional order in Turkey are investigated.

Key Words:Modernization, Modernity, Nation-State, Constitutional State, Constitution.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASA VE MODERNLEŞME

1. ANAYASA VE TÜRLERİ.....	6
1.1. ANAYASA NEDİR	6
1.1.1. Anayasacılık Düşüncesi ve Doğuşu	8
1.1.2. Liberal ve Sosyalist Toplumlarda Anayasa Hareketleri.....	8
1.2. ANAYASANIN ANLAMI VE TÜRLERİ.....	11
2.2.1. Maddi ve Şekli Anlamda Anayasa.....	11
2.2.2. Anayasa Türleri.....	14
1.3. ANAYASA HUKUKUNDA YÖNTEM VE ANAYASALARIN YAPILMASI, DEĞİŞTİRİLMESİ.....	16
1.3.1. Anayasa Hukukunda Yöntem.....	16
1.3.2. Anayasaların Yapılması	16
1.3.3. Anayasaların Değiştirilmesi	18
1.4. ANAYASANIN ÜSTÜNLÜĞÜ	18
1.5. ANAYASANIN AMACI VE GÜCÜ.....	21
2. MODERNLEŞME KAVRAMI: (MODERNİTE-MODERNİZM VE MODERNLEŞME, MODERN DEVLET)	23
2.1. TANIM VE TERMİNOLOJİ.....	23

2.1.1. Modernleşmenin Uluslararası Yönleri ile Toplumsal Sorunlar ve Sosyal Politika.....	29
2.2. MODERNLEŞME VE MODERNİTE.....	31
2.3. MODERNİTE VE HUKUK.....	33
2.4. MODERN DEVLET.....	37
2.4.1. Ortaçağ ve Feodalizmin Bıraktığı Miras.....	39
2.4.2. Sanayi Devrimi, Yeni Sınıfların Doğuşu, Ulus Devlet ve Hukuk Devleti.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME VE SÜREÇLERİ

1. GENEL BİR BAKIŞ.....	47
2. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA MODERNLEŞME EVRELERİ.....	49
2.1. TEORİK BAĞLAMDA OSMANLI MODERNLEŞMESİ.....	50
2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN GERİLEMESİNİN NEDENLERİ.....	52
2.3. RESTORASYON DÖNEMİ.....	55
2.4. YÖNETİM ELİYLE BATILILAŞMA DÖNEMİ.....	56
2.4.1. Nizam-ı Cedit Hareketleri.....	56
2.4.2. Tanzimat Dönemi.....	58
2.4.3. Batılılaşmacı Kadroların Oluşumu.....	68
2.4.4. Batılılaşmacı Kadroların Siyasal İktidarı Ele Alışı: II. Meşrutiyet Dönemi.....	75
3. CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME HAREKETLERİ.....	82
3.1. KÜRESELLEŞME VE TÜRK KİMLİĞİ AÇISINDAN MODERNLEŞME HAREKETLERİNE BİR BAKIŞ.....	82
3.2. ANAYASAL VE KURUMSAL İNŞA BAĞLAMINDA MODERNLEŞME HAREKETLERİ.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME SÜRECİNDE ANAYASAL GELİŞMELER

1. OSMANLI DÖNEMİ-TANZİMAT-ISLAHAT-MEŞRUTİYET.....	104
1.1. MEŞRUTİYET ÖNCESİ GELİŞMELER.....	108
1.2. II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANAYASAL REJİM SORUNU	110
1.3. 1876 ANAYASASI (BİRİNCİ MEŞRUTİYET).....	112
1.4. ANAYASADA 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ (İKİNCİ MEŞRUTİYET).....	114
2. CUMHURİYET VE KURULUŞ DÖNEMİ.....	116
2.1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE TBMM.....	116
2.2. 1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU)	117
2.2.1. Hazırlanışı	117
2.2.2. Esasları	119
2.2.3. Uygulama.....	125
2.3. 1924 ANAYASASI	131
3. ÇOK PARTİLİ DÖNEM.....	133
3.1. DEMOKRAT PARTİ KURULUYOR: OLAYLARIN GELİŞİMİ.....	133
3.2. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ	140
3.3. 1961 ANAYASASININ TEMEL ÖZELLİKLERİ.....	141
3.3.1. 1961 Anayasasında Yapılan Değişiklikler	143
4.1980 SONRASI.....	149
4.1. 1982 ANAYASASI	149
4.1.1. 1982 Anayasasının Genel Özellikleri	150
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA.....	160

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ş.	: Anonim Şirketi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akt	: Aktaran
AP	: Adalet Partisi
BMM	: Büyük Millet Meclisi.
Bt	: Bilinmeyen tarih
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	: Çeviren
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokrat Parti
İ.Ö.	: İsa'dan önce
MBK	: Milli Birlik Komitesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
R.G.	: Resmi Gazete
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
YL	: Yüksek Lisans

GİRİŞ

Anayasa, hem siyasal hem de hukuksal bir belgedir. Siyasal bir belgedir; çünkü anayasa, devleti oluşturan ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan en önemli belgedir. Siyasal sistemi doğrudan etkileyen, başta seçimler ve siyasi partiler olmak üzere bir çok siyasal kurum ve kural, doğrudan anayasa ile düzenlenmiştir. Modern bir devletin hukuksal yapısı anayasa temeli üzerine kurulur. Anayasa, siyasal iktidarın kullanılmasını sınırlayan ve denetlenmesini sağlayan hukuksal araçtır. Anayasa normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alır. Demokratik ülkelerde anayasalar devlet ile toplum arasında bir uzlaşma belgesi sayılır. Anayasa, yalnızca devletin temel yapısını, yönetim biçimini, idari yapısını ve fonksiyonlarını düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanda siyasal iktidara yön veren temel kuralları, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini, bu temel hak ve hürriyetlerin güvencelerini de düzenler ve teminat altına alır. Bu açıdan bakıldığında modern bir devletin anayasasının olması gereklidir. İktidarın kurumsallaşması, Alman hukukçularının “hukuk devleti” diye adlandırdıkları, yani yönetenlerin de hukukla bağlı oldukları devlet anlayışıdır. Anayasalar değişik koşulların ürünüdür. Anayasada yer alan kurallar, hazırlandıkları dönemin, içinde oldukları ortamın izlerini taşırlar ve çoğu kez ileriye dönük bazı özlemleri de içerirler. Gelişmekte olan ülkelerin anayasalarında ileriye dönük özlemler kendini daha çok hissettirir. Uygulama, çoğu kez anayasa kurallarının gerisindedir.

Bünyesinde bir çok eğilim ve oluşumu, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, psikolojik ve düşünsel boyutları bulunan bir süreci ifade eden modernleşme kavramı, esas olarak, geleneksel toplumdan modern topluma doğru yönelen hızlı ve köklü değişimi ifade eder. Hukuk, toplumsal yaşam içinde kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması devlet gücüyle yaptırıma bağlanmış bulunan toplumsal düzen kuralları bütünü şeklinde tanımlanabilir (Zevkliler, 1992:4-6). Hukukun en önemli işlevi toplumdaki düzeni sağlaması ya da en azından toplumdaki düzene katkıda bulunmasıdır. Bu işlev hepsi aynı neticeye yöneldiği ifade edilebilen statülerin belirlenmesi, toplumsal denetim ve yönetim, uyuşmazlıkların çözülmesi gibi birkaç

işleve ayrılabilir (Jorgensen, 2001:46). Bu bağlamda bir toplumun modernleşip modernleşmediği, o topluma uygulanan hukuk kurallarına bakılarak anlaşılabilir. Modern hukukun en temel özelliği, bilinçli insan etkinliğinin ürünü olarak ortaya çıkan, akıl yoluyla bulunan bir kurallar sistemi olmasıdır. Modern hukuk; amaçları, doktrinleri, kurallar ve kurumlar bakımından modern öncesi dönemlerdeki hukuka göre oldukça farklılıklar gösterir. Modern devlette, devletle hukuk arasında özellikle yakın bir ilişki vardır. Modern devlette anayasa bireyi devlete devleti bireye karşı koruyan hükümler içeren ve toplumsal barışı ve uzlaşmayı sağlayan çerçevedir.

Bir başka anlatımla modernleşme ve anayasal düzen arasındaki etkileşimi anlatacak olursak; modernleşme toplumların değişim süreçlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Toplumların değişim yönünün batı olması nedeniyle, “modernleşme” kavramı yerine “batılılaşma, garplılaşma, Avrupalılaşma, muasırlaşma, asrileşme, çağdaşlaşma” ifadeleri de kullanılmaktadır. Modernleşme süreci boyunca toplum yeniden düzenlenir, çağın her türlü gelişmeleri göz önünde bulundurularak yeni bir düzen oluşturulur. Bilimi esas alan insan ve toplum anlayışının benimsenmesine çalışılır. Bu bağlamda modernleşme, geniş kapsamlı toplumsal bir akımdır, yürüyen bir hedefdir. Modern toplumlarda geleneksel toplumların özelliği olan duyguya, akrabalığa, arkadaşlığa dayanan birincil ilişkiler yerini akla, işlevsel biçimsel temellere dayanan ikincil işlevlere bırakmıştır. Bu nedenledir ki; modernleşme hem yapıcı, hem de yıkıcı bir süreçtir. Zorlama ile toplumda bazı yüzeysel ve şekli modern görüntüler elde edilebilir. Fakat asıl olan düşüncelerdeki değişimdir. Düşünceler değişmeden tepeden inme modernleştirme politikaları, modernleştirme krizlerine yol açabilir. Devletlerin siyasi anlamda modernleşme süreci o devletlerin anayasa ve anayasal nitelikteki belgeleri üzerinden takip edilebilir.

Osmanlı-Türk anayasal hareketleri de Türk modernleşme süreci hakkında bilgi vericidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal hareketin Sened-i İttifakla, modernleşmenin de Tanzimat Fermanı ile başladığı kabul edilir. Bu bağlamda çalışmanın konusu olan “Türkiye’de Anayasal ve Kurumsal İnşa Bağlamında Modernleşme” de bu tarihsel süreç içerisinde inceleyeceğiz. Bu amaçla Osmanlı

Dönemi modernleşme sürecinden başlayarak Cumhuriyet Dönemi modernleşme sürecini de kapsayan dönemin toplumdaki devlete devletten topluma yansıyan sosyal ve siyasal değişimi yaptırımlara bağlayan hukuksal düzende yaşandığını bu tarihsel süreç içinde anlatarak değişim hareketlerini anayasal ve kurumsal inşa bağlamında irdelemiş ve modernleşme kapsamında değişime öncülük eden unsurları ortaya koymaya çalışmış olacağız.

Bu bağlamda ortaya konulan çalışma, üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde anayasa ve modernleşme kavramlarının anlamlarına değinilerek, benzer kavramlarla olan ortak ve farklı özellikleri ortaya konulacaktır.

Tezin ikinci bölümünde ise Türkiye’de modernleşme süreçleri sosyolojik bakış açısıyla iktidar ve toplum temelinde ele alınarak devletin toplumu değişim alanı olarak nasıl gördüğü ve bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde modernleşme hareketleri ele alınmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlısı’nda modernleşme tam anlamıyla batılılaşma ile eş anlamlı kabul ediliyordu. Bunda batı dünyasının geçirdiği Rönesans ve aydınlanma gibi aşamaların önemi kuşkusuz büyüktü. Zira Osmanlı, tarihi boyunca yayılma, gelişme ve kalkınmada Avrupa’yı referans noktası almıştı. Avrupa’daki hızlı gelişmeler ve insanlık tarihine armağan ettiği yeni kurumlar, Osmanlı devlet elitlerinin modernleşme çabalarında ibreyi bizzat batı’ya yöneltmelerine yol açtı. Bu yönelişin temel amacıysa Osmanlı Devleti’ni düşmüş olduğu geri durumdan kurtarmaktı. Modernleşme çabalarının motor görevini sivil toplum kurumları değil, bizzat devlet yükleniyordu. Devlet katında bu görevi yüklenen de devlet seçkinlerinden başkası değildi. Daha önce sultan, devlet ile milletin birliği prensibini esas alırken ve devleti tam Hegel’ci anlamda, bütün sivil toplum kurumlarını kuşatıcı bir aygıt gibi geliştirerek bu birliği simgelerken 19. yüzyılda devletle toplumun amaçları arasında keskin bir ayrışmanın ortaya çıktığını görüyoruz. Bunu sağlayan da devletin itici gücü haline gelen bürokratik elitlerden başkası değildi. Bu öncü kesimin elinde, devlet modernleşme aygıtı olarak telakki edilirken toplum, değişim alanı olarak kabul edildi. Bu süreçte kendini modernleşmenin sembolü olarak tanımlayan bu kesimin elinde devlet, toplumu değiştirmenin öncü bir kurumu haline geldi.

Cumhuriyetin kurucu kadroları ise, kendilerini yalnızca bir rejim değişikliğinin önderi olarak görmediler; aynı zamanda kendilerini yeni bir ulus-devlet modeli oluşturma ödevi ile de sorumlu tuttular. Bu nedenle toplumun diline, değer yargılarına, beğenisine, giyimine, etnik kimliğine, müziğine, ideolojisine yepyeni bir biçim vermek istediler. Bu süreçler tezimizin bu bölümünde ele alınacaktır. Ayrıca modernleşme düşüncesinin, yalnızca maddi ve teknik unsurlarda değil, bir bütün olarak Türk toplumunun hayat görüşündeki sürekli çağdaşlaşma kararlılığını ortaya koymakta olduğu, bunların yapılabilmesinin ise öncelikle toplum hayatını düzenleyen hukuk kuralları üzerinde hukuk reformu ile mümkün olduğu, hukuk reformları temelinde de, hukuk normları hiyerarşisinde en tepede bulunan anayasaları değiştirmek ya da yeni anayasa yapmak olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde ise Türkiye’de modernleşme sürecinde anayasal gelişmeler ele alınacaktır. Bu kapsamda Osmanlı Dönemi Meşrutiyet öncesi gelişmelerden başlanılarak Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanun-ı Esasi’yi sırasıyla Cumhuriyet ve kuruluş döneminde yaşananlar anlatılarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile 1924 Anayasası, çok partili hayata geçiş denemeleri sonrasında siyasal olayların gelişimi ile 1961 Anayasası, 1980 sonrası halen yürürlükte olan 1982 Anayasası değerlendirilecektir. Ayrıca anayasaların temel özellikleri ile hazırlanış süreçleri ve toplumsal alana getirmeye çalıştıkları hukuksal ve kurumsal düzeydeki değişimleri modernleşmenin inşası bağlamında gözlemlenmesi neticesinde ulaşılmaya çalışılan toplumsal refah düzeyinin artırılması, temel hak ve özgürlükler kapsamında demokrasinin gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sonuçta ise modernleşme sürecinde hukuk kurallarının çok önemli bir yer tuttuğu, hukuk devleti anlayışında en güçlü toplumsal otorite olan devleti, siyasi iktidarı sınırlayan hukuk kurallarının başında anayasanın yer aldığı tezimizde; anayasa, Osmanlı-Türk Anayasal gelişmeler düzeyinde anlatılarak modernleşme sürecinde hukuk kurallarının içinde anayasaların ayrı bir önemi olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda ülkemiz, nüfus yapısı, köy-kent ilişkisi, ekonomik sektörler arası denge, eğitim düzeyi başta gelmek üzere, çok yönlü değişikliklere uğradığı, adeta kabuk

değiştirdiği, bu arada, değişen dñnya koşulları bağlamında Tñrkiye'nin, gerek kendi coğrafyasında ve Avrupa ile ilişkilerinde, gerekse uluslararası ilişkilerinde ie kapalılığı aştığı, ayrıca, anayasacılığın anlam ve kapsamının değiştiği, gelişen dñnyaya uyarlanma ve ivme kazanan anayasacılık hareketlerini içselleştirme ereğinde toplumun önñnñ açmak amacıyla, anayasanın yenilenmesinin de gñncel bir gereklilik olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASA VE MODERNLEŞME

1. ANAYASA VE TÜRLERİ

1.1. ANAYASA NEDİR

Anayasa; bir devletin temel yapısını, yönetim şeklini, devletin temel organlarını, bunların birbirleri ile ilişkilerini, devlet iktidarının el değiştirmesini, kişilerin devlete ve devletin de kişilere karşı hak ve görevlerini düzenleyen ve güvence altına alan, en üst düzey hukuk kurallarıdır (Şener, 2001: 50). Rumpf'a (1995: 2) göre anayasa; "Devlet, halkının devlete can veren ve sonuç olarak onu kuran birlikteliğinin tek tek insanlarla ve erki kullanan organlarla ilişkilerini düzenleyen normlar bütünüdür". Anayasa Mahkemesi kararlarına göre "..anayasa devlet yapısının temelidir. Devlet kuruluşlarının yapısı ve düzeni, bu kuruluşların yetkileri ve birbirleriyle olan ilişkileriyle karşılıklı durumları devlet ve kişilerin haklarıyla ödevleri, bu hukuksal yapının bütünü oluştururlar." (Teziç, 2003: 6). Anayasa, hem siyasal; hem de hukuksal bir belgedir. Siyasal bir belgedir; çünkü anayasa, devleti oluşturan ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan en önemli belgedir. Siyasal sistemi doğrudan etkileyen, başta seçimler ve siyasi partiler olmak üzere bir çok siyasal kurum ve kural, doğrudan anayasa ile düzenlenmiştir. Hukuksal bir belgedir; zira anayasa, en üst hukuk normudur. Diğer hukuk kurallarının anayasaya uygun olması zorunludur (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 1). Yeni bir başlangıç yapmak isteyen siyasi irade, egemen güç veya halk buna yeni bir anayasa yapmak ile başlar. Yine anayasa yapımı gereklerinden biri de, hükümetin anayasa ile sınırlandırılması ve kontrol altında tutulmasıdır (Wheare, 1984: 7-8). İşte bu durumdur ki; hukuk devletini polis devletinden ayıran en önemli özelliktir. Ancak anayasası olan her devletin hukuk devleti olduğu da söylenemez. Yasaların üstünde yer alan ve onlardan daha zor bir usulle değiştirebilen kurallar yapma

düşüncesi insanlık tarihinde ancak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Anayasacılık hareketlerinin temelinde hak ve özgürlük talepleri ile parlamentoculuk hareketleri (demokrasi) yatar (Tanör, 2005: 42). Anayasacılık düşüncesinin doğmasının nedeni, devlet iktidarının sınırlandırılması ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin devlet karşısında güvence altına alınması isteğidir. Modern bir devletin hukuksal yapısı anayasa temeli üzerine kurulur. Anayasa, siyasal iktidarın kullanılmasını sınırlayan ve denetlenmesini sağlayan hukuksal araçtır. Demokratik ülkelerde anayasalar devlet ile toplum arasında bir uzlaşma belgesi sayılır. 1654 yılı İngiltere’inde “Instrument of Goverment” adlı belge bilinen ilk yazılı anayasal belgedir. Bu belge uzun ömürlü olmamış, dolayısıyla yazılı anayasa düzenini sürekli olarak benimseyen ilk ülke Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur. Dünya hukuk tarihinde ilk anayasalar sırasıyla; 1787 tarihli ABD Anayasası ve 1791 tarihli Fransa Anayasasıdır. Günümüzde İngiltere ve İsrail gibi birkaç ülke dışında yazılı anayasası olmayan devlet kalmamıştır (Tanyel, 2001: 6-8). Anayasa, yalnızca devletin temel yapısını, idari yapısını ve fonksiyonlarını düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanda siyasal iktidara yön veren temel kuralları, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini, bu temel hak ve hürriyetlerin güvencelerini de düzenler ve teminat altına alır. Bu açıdan bakıldığında modern bir devletin anayasasının olması gereklidir. Fakat genel durum bu olmakla birlikte, bir anayasada bulunan hususların her zaman anayasa metninde bulunması zorunlu değildir. Yasalara dayanılarak düzenleme yapılabileceği gibi, İngiltere örneğine benzer geleneklere ve yargı içtihatlarına dayanılarak da devletin temel yapısı ve örgüt yapısı ile diğer hususlar düzenlenebilir (Soysal, 1990: 57). Zira; hukuk kuralları, ister yazılı ister yazısız olsun bir toplumda uygulanı gelen kurallara o toplumda uyulması zorunluluğunun hissedilmesi ve uyulmadığı takdirde çeşitli müeyyidelerle karşılaşılacağı inancının hâkim olmasını sağlayan bütün kuralları ifade eder (Bilge, 1990: 44).

1.1.1. Anayasacılık Düşüncesi ve Doğuşu

Normlar hiyerarşisinde kanunların üstünde bulunması ve onlardan daha zor bir şekilde değiştirilebilen kanunların yapılması gerektiği düşüncesine anayasacılık düşüncesi denir.

Kanunların üstünde yer alan ve onlardan zor bir usulle değiştirebilen kurallar yapma düşüncesi insanlık tarihinde ancak 1700'lerin sonlarında ortaya çıkmıştır. Anayasacılık düşüncesinin doğmasının nedeni, devlet iktidarının sınırlandırılması ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin devlet karşısında güvence altına alınması isteğidir. Zira, anayasa sayesinde, devlet iktidarının nereye kadar kullanılabileceği, nereden öteye geçemeyeceği, bireylerin ise bu iktidara karşı hangi haklara sahip olduğu kuşkudan uzak biçimde saptanmış olur.

Dünyanın ilk Anayasası, 1787 ABD Anayasasıdır. İkinci Anayasa 1791 tarihli Fransız Anayasasıdır (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 4).

1.1.2. Liberal ve Sosyalist Toplumlarda Anayasa Hareketleri

Anayasa ya da anayasacılık hareketleri, 18. yüzyılda, devletin yönetim düzenini, bireylerin hak ve hürriyetlerini yazılı belgelere bağlamak amacıyla güden hareketler şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, anayasa hareketleri, tarihi gelişim içinde, demokratikleşme sürecinden önce gelmektedir (Teziç, 2003: 137).

Modern anlamı ile ilk anayasa 1787 yılında, Amerika'daki kolonilerin, anavatan İngiltere'den koparak, bağımsız bir devlet kurmaları ve kurulan federal devlet düzeninde, federal/federe devlet ilişkilerinin, diğer yandan da bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin yazılı kurallara bağlanması ile olmuştur. Kıta Avrupasında ise, Ortaçağın sonlarından başlayarak gelişmekte olan ve toplumda en üstün güç durumuna gelen burjuvazi, mutlak monarşilere ve feodal düzenin ayrıcalıklarına son verip, siyasî iktidarı sahiplenmek, diğer yandan da hak ve özgürlükleri güvence altına almak amacıyla yazılı bir anayasaya ihtiyaç duyacaktır (Teziç, 2003:137).

Teziç'e (2003: 138) göre "ABD'nde eski kolonilerin, İngiltere'ye yazılı sözleşmelerle bağlı olmaları, bu ülkede, anavatandan farklı olarak teamüli değil, fakat açık ve yazılı kurallardan oluşan bir anayasa yapılmasına neden olur". Teziç (2003: 138) Fransa'da da, ticaret yolu ile gelişen burjuvazinin, iş hayatındaki işlemlerini örf ve adetlere göre ya da zımni sözleşmelerle değil, açık kurallarla saptama alışkanlığına sahip olduğunu, Amerikan Konvansiyon Meclisindeki ve Fransız Kurucu Meclisindeki orta sınıf temsilcilerinin, iktidarın kullanılması ve özgürlüklerin güvenceye alınmasını, yazılı kurallar biçiminde saptamalarını bu niteliklerine uygun düşüğünü belirtmektedir.

Bu çerçevede Fransa'da 1789 devrimini yapanlar, anayasayı, yalnızca devleti örgütleyen, statüsünü belirten hukuki bir belge olarak değil, fakat monarkın iktidarın sınırlanması olarak da anlattığı belirtildiğinden anayasa kavramının, ikinci bir anlamı daha içerdiği belirtilmektedir (Teziç, 2003: 138). Teziç'e (2003: 138) göre "1789 devrim ideolojisinde, anayasa yalnızca devletin statüsü değil, aynı zamanda devlet içinde iktidarı ve toplum içinde devlet iktidarını sınırlayan bir belge olduğu, anayasanın bu ikinci anlamının, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin 16'ncı maddesinde ifadesini bulduğu ve anayasa kavramının siyasi niteliğini yansıttığını" belirtmekte ve buna göre "İnsan haklarının sağlanmadığı ve kuvvetler ayrılığının belirlenmediği bir toplumda anayasa yoktur" ifadesini kullanmaktadır. İşte anayasanın bu ikinci anlamı, aynı zamanda siyasi bir tercihi de yansıttığı, anayasanın, devletin status olmasının hukuki bir niteliği olduğu, buna karşılık, anayasanın devlet iktidarını kayıtlaması, İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin 16'ncı maddesindeki ifadesi ile; anayasanın siyasi niteliğini ortaya koyduğu, bu siyasi niteliği ile, anayasal devlet ile anayasalı devlet'in birbirine karıştırılmasının önlenmiş olduğu, zira, tanımı gereği, her devletin bir anayasasının bulunduğu belirtilmektedir (Teziç, 2003: 138).

Teziç (2003: 138-139) "siyasi iktidarın kurumsallaştığı, hukuki bir çerçeveye alındığı, sınırlandığı anda, anayasanın bu ikli niteliğinin birbirinden koparılamayan, ayrılmayan bir bütünü oluşturduğunu" ifade etmektedir. Çünkü buna göre, siyasi iktidarı kullananların, emretme yetkisini anayasadan aldıkları gibi, kendi koymuş oldukları kurallarla da bağlı oldukları belirtilmektedir. Anayasa, kanunların, idari düzenleyici

işlemlerin yapılmasına ilişkin temel ilkeleri, kuralları içerir. Anayasanın öngördüğü biçimde yapılan bu işlemler, herkes için olduğu kadar, bunları yapanları da bağlar. Zira bu işlemleri yapanlar, devletin hizmetinde olup, işlemleri hukuken, onlar üzerinde de otoritesini kabul ettiren devlete maledilir. Yönetenler, yaptıkları işlemleri aynı biçime uyarak değiştirebilirler. Ancak, bu kurallara karşı gelemeyecekleri gibi, bunları diledikleri gibi, kişisel keyfi usullerle değiştiremezler. Aksi halde bu, anayasal biçim dışında bir değiştirme olur ve anayasayı tanımamak, yadsımak sonucunu doğurur (Teziç, 2003:139).

İktidarın kurumsallaşması, Alman hukukçularının “hukuk devleti” diye adlandırdıkları, yani yönetenlerin de hukukla bağlı oldukları devlet anlayışı olmaktadır. Buna karşılık, yöneticilerin keyfi davranışlarına, yani kurallarla bağlı olmadan bir ülkeyi yönetmelerine de “polis-devlet” denir (Teziç, 2003:139).

Batı’daki anayasacılık hareketleri yalnızca devlet yönetimini ve bireylerin, özgürlüklerini kurallara bağlamamakta, anayasanın bütün hukuk kurallarına üstünlüğünü, yani anayasanın üstünlüğü ilkesini de beraberinde getirmektedir.

Anayasanın üstünlüğü, liberal dünya görüşünün temel ilkelerinden biridir. Marksist dünya görüşüne bağlı ülkelerde ise, anayasacılığın başka bir anlamı vardır. Teziç’in (2003: 139) de belirttiğine göre “Marksist rejimlerde, bireyin devlete karşı korunması temel bir sorun değildir. Bu anlayışta, toplum yapısının değiştirilmesi yolu ile, bireyin yeniden yaratılması, özgürleştirilmesi esas alınıyor. Bu bakımdan, Marksist rejimlerde, anayasalar toplumda ulaşılan aşamayı saptayan belgeler niteliğindedir ve söz konusu olan anayasanın üstünlüğünü sağlamak değil, ulaşılan aşamayı saptamaktadır. Marksist rejimde amaç, bireyin haklarının devlete karşı korunması değil, fakat özgürlüğe kavuşturulabilmesi için devlet gücünün arttırılmasıdır. Böyle olunca da, anayasanın üstünlüğü, temel ilke olmaktan çıkıyor. Onun için bu toplumlarda, anayasalar öteki hukuk metinleri kadar önem taşıyan bir belge olarak değerlendiriliyor. Bu farklılık, liberal ve Marksist rejimlerdeki kanunilik anlayışlarından doğuyor”.

Liberal ve sosyalist kanunilik anlayışları: Kanunilik ilkesi, devletin hukuka ve evrensel düzeyde bazı ilkelere tabi olması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Teziç’e

(2003: 139) göre “Liberal çoğulcu toplumlar için geçerli olan bu ilke, Marksist rejimlerdeki sosyalist kanunilik ilkesinden farklıdır. Sosyalist kanunilik anlayışı, yönetenlere hukuka uyma zorunluluğu getirmiyor; bu toplumlarda hukuk, yönetenlerin politikasının hizmetinde bir araç olarak tanımlanmaktadır. Liberal toplumlarda kanunilik anlayışı, yönetenlerin ve devletin dışındadır; Marksist ülkelerde ise, kanunilik, devletin ve yöneticilerin elinde bir iç sorundur. Marksist ülkelerde kanunilik, yalnızca yönetilenler açısından bağlayıcı, zira sosyalist “ideale” ulaşabilmek amacıyla, hukuk da objektif koşullara uygun olarak, yöneticilerin isteklerine göre değişiyor. Bu bakımından liberal rejimlerden farklı olarak, bu ülkelerde “sosyalist kanunilikten” sözedilir. Sosyalist kanunilikte göz önünde tutulan, sosyalizmin gerçekleşmesi olup, bireylerin hakları da bu kanuniliğinin gerektirdiği ölçüde korunmaktadır”.

Liberal rejimlerde kanunilik üstün felsefi/hukuki ilke olmakta ve yönetenlerin dışında olmasına karşılık, Marksist rejimlerde bir iç düzen ilkesi olması ve yalnızca yönetilenleri bağlaması liberal toplumlarda kanunilik anlayışının anayasanın üstünlüğüne, Marksist toplumlarda kanunilik anlayışının anayasanın nispiğine dayandığını göstermektedir (Teziç, 2003: 140).

1.2. ANAYASANIN ANLAMI VE TÜRLERİ

Bir hukuki işlemin ya da hukuki faaliyetin tanımlanması maddi ve şekli olmak üzere iki açıdan yapılabilir. Teziç’e göre (2003: 143) “bir işlemi maddi açıdan tanımlamak onun içeriğini; şekli açıdan tanımlamak ise o işlemin yapılışını, ortaya çıkış usullerini ve yapan organı dikkate almak demektir”.

2.2.1. Maddi ve Şekli Anlamda Anayasa

Belli bir devletin siyasi yapısı, iktidarın kullanılışı ve yetkileri ile ilgili kuralların bütünü maddi anlamda anayasa ifade eder. Başka bir ifade ile, devletin şekli onun hükümet şekli devlet organlarının yetkileri, birey hak ve hürriyetleri ile ilgili kurallar, maddi anlamda anayasanın içeriğini oluştururlar.

Teziç'e göre (2003: 143) "anayasal konulara ilişkin bütün kuralların, bunları yapan organ ne olursa olsun, maddi anlamda anayasayı oluşturduğu, buna karşılık, bu tanımlamanın sakıncasının, bir ölçüde belirsiz olmasından kaynaklandığı, bu bakış açısı ile, yalnızca devleti düzenleyen temel kuralları kapsadığı, ama temel olanlarla daha az önemli olanların her zaman açıklıkla ortaya konulmadığı" belirtilmektedir. Bir kuralın anayasa kuralı olup olmadığına o kuralın içeriğine, neyi düzenlediğine bakılarak karar verilir. Bir kural, içerik itibarıyla devletin temel organlarının kuruluşuyla veya işleyişiyle ilgili ise, o kural anayasal niteliktedir (Gözler, 2010:13). Gerçekten de devlet iktidarı ve birey haklarına ilişkin olan kurallar, kuşkusuz maddi anlamda anayasayı oluştururlar. Bu bakımdan seçim hukuku, parlamento hukuku da maddi anlamda anayasaya dahildirler. İktidarın el değiştirmesi ve kullanılması ile ilgili olması nedeniyle dolaylı da olsa siyasi partilerin hukuki rejimini düzenleyen kurallar da maddi anlamda anayasanın kapsamına girmektedir (Teziç, 2003: 143).

Şekli anlamda ya da organik açıdan anayasa; Teziç'in (2003: 145) de belirttiği gibi "başkaca hukuki işlemlerden, daha farklı usullere uyularak yapılan ve değiştirilen işlemdir". Bir başka tanımlama ile "şekli anlamda anayasa, normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden, kanunlardan farklı ve daha zor bir usulle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü"dür (Gözler, 2010: 13). Bu kez anayasa içeriği ile değil biçimiyle nitelendirilmektedir. Bu anlamda bir kuralın anayasa kuralı olup olmadığına, onun içeriğine bakılmaksızın, o kuralın bulunduğu yere ve yapılış veya değiştiriliş şekline bakılarak karar verilir (Gözler, 2010:14). Örneğin 1982 Anayasası kurucu meclisle yapıldığı gibi değiştirilmesi de kanunlardan farklı usul ve çoğunluklara bağlanmıştır. Anayasanın 175'inci maddesine göre anayasanın değiştirilebilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üye tam sayısının üçte birinin yazılı önerisi ve bunun kabulü içinde meclisin üye tam sayısının beşte üç çoğunluğunun oyları ile gerçekleşebilir. 1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasası Cumhurbaşkanına anayasa değişiklikleri ile ilgili kanunları geri gönderme yetkisi tanıyor. Geri gönderilen anayasa değişikliği ile ilgili kanunu TBMM üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse yani değişiklik üzerinde ısrar ederse Cumhurbaşkanı bu değişikliği dilerse halk oylamasına sunabilir.

Anayasanın şekli anlamı aynı zamanda yazılı olması demektir ve yapılışındaki ya da değiştirilmesindeki usulle tanımlanır. Teziç'e göre (2003: 145) "maddi anlamda anayasa tanımlanmasında olduğu gibi bunun da yararı ve sakıncası vardır. Yararı, açıklığı ve kesinliğidir. Anayasa belli bir organ tarafından belli bir usule uyularak yazılı biçimde ortaya çıktığından, içerdiği her konu şekil açısından anayasa kuralı niteliğindedir. Sakıncasına gelince yazılı anayasa metninde, zorunlu olarak yalnızca devletin işleyişi ile ilgili anayasal nitelikte kuralların bulunmamasıdır".

Maddi ve şekli anayasa anlayışları çoğu kez bir arada bulunur. Başka anlatımla devlet düzeni ile ilgili kuralları koymak için özel usuller uygulanır. Anayasal konular için anayasal usuller uygulanır. Fakat bunun tersi de mümkündür. Şekli bir anayasa olmaksızın maddi anlamda anayasa olabilir. Tipik örneği İngiltere'dir. Teziç'in (2003: 145)'de ifade ettiği gibi "bu ülkede siyasi hukukun herhangi bir kuralı, ister parlamentonun ister Tac'ın statusü ile ilgili olsun herhangi bir kanunla değiştirilebilir. Bu bakımdan her devlette olduğu gibi İngiltere'de maddi anlamda bir anayasa vardır ama, şekli anlamda bir anayasa yoktur. Bu açıklamaların tam tersi de olabilmektedir. Maddi bakımdan anayasal nitelikte olmayan konuların anayasal usullere uyularak anayasada yer aldıkları görülebiliyor. Örneğin İsviçre'de "Halkın teklifi" yolu ile anayasaya girmiş olan bir kurala göre kasaplıkta hayvanların bayıltılmadan kesilmeleri yasaktı; ABD'de 1919 yılında Anayasaya konan içki yasağı; Türkiye'de 1982 Anayasasında tarih ve tabiat varlıklarının korunması, ormanların korunması gibi... bunlar maddi anlamda anayasal olmayan ama şekli anlamda anayasal düzenlemelere tipik örnekler olup ülkelerin koşullarına göre hayli değişik konularla ilgilidirler ve örnekleri çoğaltmak mümkündür".

Teziç'e (2003: 145) göre "bazen de şekli anayasanın içinde yer almayan maddi anlamda anayasal nitelikte konularda olabiliyor. Tipik örneği seçim sistemidir. Nitekim Fransa'da, Türkiye'de seçim sistemi maddi anlamda anayasal nitelikte olmasına rağmen şekli anlamda anayasada düzenlenmemiştir. Bunun nedeni anayasanın değiştirilmesinin güç koşullara bağlandığı bu ülkelerde seçim sistemine anayasada yer verilmemesi, siyasi dalgalanmalara göre sık sık anayasa değişikliklerine gidilmesini önlemek içindir".

2.2.2. Anayasa Türleri

Klasikleşen bir ayrıma göre, anayasalar teamülî ve yazılı olarak ikiye ayrılıyor. Teziç'e (2003: 146) göre "tabii bu ayrım içinde, teamülî anayasa ile anayasa teamülleri arasındaki farkı gözden kaçırmamak gerekiyor. Yazılı bir anayasa sisteminde de anayasa teamülleri varlık kazanabiliyorlar. Yazılı bir anayasa sisteminde anayasa teamülleri, boşluk doldurucu ya da anayasanın yorumlanmasında etkili olabilmektedirler". Bu kapsamda Teziç'in (2003: 146-148) teamülî anayasa ve yazılı anayasa ayrımındaki açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir:

"2.2.2.1. Teamülî Anayasa

Teamülî anayasa, yazılı anayasa karşılığı olarak, yazısız olması ile nitelendirilir. Ancak, yazılı anayasa ile teamülî anayasa arasında fark şudur: Yazılı anayasa gücünü, bunu yapmaya yetkili organdan aldığı halde, teamülî anayasa, zaman içinde, belli bir toplumda sürekli biçimde tekrarlanan davranışlar sonucu, bu davranış biçimlerine uyulmasının zorunlu olduğu kanaatinin yerleşmesi ile ortaya çıkıyor. Teamülî anayasanın oluşmasında, yazılı anayasanın yapılmasından farklı olarak yetkili bir makam yoktur. Zaman içinde kendiliğinden oluşur teamülî anayasa. Tarihi gelişim içinde, 18.yüzyılda, yazılı anayasa sisteminin ortaya çıkmasından önce, hemen hemen bütün anayasalar teamülî nitelikteydi. Günümüzde, teamülî anayasa düzenine örnek olarak İngiltere gösterilir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu ülkenin teamülî bir anayasaya sahip olması, yani maddi anlamdaki anayasal düzenin bütününe yazılı kurullarla saptanmadığı anlamına gelmez. Parlamenter rejimin işleyişi ile ilgili kurallar, İngiliz siyasi tarihinin gelişimi içinde teamülî bir biçimde oluşurken, birey haklarının düzenlenmesi ve güvenceye alınması yazılı kurallara bağlanmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: Baronların ya da feodal beylerin rızası olmadan Kralın vergi salamaması ve mahkemelerin verecekleri kararların belli bir kural ve usuller uyarınca olmasına ilişkin 1215 Magna Carta Libertatum; parlamentonun izni olmadan vergi konmaması ve kanunî bir sebep olmaksızın kimsenin hapsedilmemesi ile ilgili 1628 Petition of Right Act; keyfi tutuklanmayı önleyen, tutuklanan kimsenin kısa sürede yargıç önüne çıkarılması ile ilgili 1679 Habeas Corpus Act; parlamentonun izni olmaksızın barış döneminde kral adına asker toplamayı yasaklayan ve parlamentodaki söz hürriyetinin engellenemeyeceğini, buradaki tartışmalar nedeniyle herhangi bir yerde ve yargı oranında soruşturma açılmayacağına ilişkin 1689 Bill of Rights; yargıçların bağımsızlığına ve Tac'ın devrine ilişkin 1701 Act of Settlement; Lordlar Kamarasının yetkililerini kısıtlayan 1911 ve 1949 Parliament Act; Lordların istifa ederek Avam Kamarası seçimlerine katılmalarına imkan tanıyan 1963 Peerage Act; İnsanlar arasında ırk ve renk ayrımına göre işlem yapılmasını yasaklayan 1968 Race Relations Act; seçmen yaşını onsekize indiren 1969 Representation of the People Act.

Anayasanın teamülî olmasının bazı sonuçları vardır. Bunlar üç noktada toplanır:

a. Teamülî anayasanın maddî anlamda bir anayasa oluşu: Teamülî oluşma, bütün hukuk kuralları için aynı olması bakımından, anayasa kuralları lehine şekli bir ayrımın yapılmasına imkan vermemektedir. Teamülî kuralların tek özelliği, maddî anlamda

anayasal nitelikte oluşları, yani devlet iktidarlarının kuruluşu ve birey hakları ile ilgili olmalarıdır.

b. Teamüli anayasanın esnek oluşu: Teamüli anayasa kuralları zaman içinde kendiliklerinden oluştukları için, gene zamanla aynı biçimde değişirler. Bu bakımdan, değişmelerinin kesin bir süresi belirlenemez. Biraz ilerde, anayasaların değiştirilmesinde açıklanacağı gibi, esnek/katı anayasa ayrımı içinde, teamüli anayasanın esnek olma özelliği vardır. Kaideten, teamüli anayasa, esnek olmasına rağmen, Fransa’da, “Eski Rejim”in anayasa kuralları olan “Krallığın Temel Kanunları” istisnai olarak, katı anayasa özelliklerini taşıyorlardı. Yasama yetkisini elinde bulunduran monark, bu kurallarda değişiklik yapmak istediği zaman, bir tür yargılama makamı olan “Paris Parlemet”ı buna karşı koyabiliyordu. Nitekim, Kral XIV. Louis’in gayri meşru çocuklarının da tahta geçmelerine imkan sağlayan değişikliğini, ‘Paris Parlemet’ı XIV. Louis’in ölümünden (1715) kısa süre sonra, ‘Krallığın Temel Kanunlarına’ aykırı olduğu gerekçesi ile geri çevirir. Bu, teamüli anayasanın, kralın koyabileceği kanun ya da kurallardan üstün olduğunu gösteren tarihi ve istisnai bir örnektir.

c. Teamüli anayasanın değişken oluşu: Teamüli nitelikte olan anayasa, sürekli bir oluşum içindedir. Daha doğrusu, zaman içinde yeni teamüli kurallar birbirine eklenerek, oluşma süreci kesilmiyor, bitmiyor. Heraclite’in ‘aynı nehre iki kez girilmez’ örneğinde olduğu gibi, hukukçu da aynı teamüli anayasa ile asla iki kez karşılaşmayabilir: Çünkü sürekli bir oluşum vardır.

2.2.2.2 Yazılı Anayasa

Anayasanın yazılı olması, devletin statüsü ve bireylerin hakları ile ilgili kuralların bir belgede toplanmasıdır. Ancak, yazılı anayasa tek bir belgede toplanmayabilir. Örneğin, III. Cumhuriyet 1875 Fransız Anayasası üç ayrı anayasal kanundan oluşmaktaydı: 25 Şubat 1875 tarihli Kamu İktidarlarının Teşkilatlanması; 21 Şubat 1875 tarihli Senato’nun Teşkilatlanması ve 16 Temmuz 1875 tarihli Kamu İktidarlarının İlişkileri.

Anayasanın yazılı olmasında güdülen amaç, yönetenlerin yetkilerini belli kurallara bağlamak, bunların karşısında yönetilenlerin haklarını açık kurallarla saptamaktır. 18. yüzyıl sonlarına doğru, yazılı anayasa, bu anlamda bir tür ‘toplum sözleşmesi’ olarak değerlendiriliyordu. Yazılı anayasa ile, yönetenlerin hukuk kurallarına bağlı olarak faaliyette bulunmaları ‘hukuk devleti’ne doğru atılmış bir adımdı. Yönetenlere karşı, birey haklarının da en üstün kanun olan anayasada yer alması, ‘kanunilik’ ilkesinin güvenceye alınmasında bir zorunluluk olarak görülüyordu.

Günümüz anayasaları, yalnızca devlet statüsünü ve birey halklarını düzenleyen belgeler değil, fakat bir yandan geleceğe ilişkin hedef belirleyici, program niteliğinde olmalarının yanı sıra, ideolojik bir eğilim de taşıyorlar. II. Dünya Savaşı sonrası anayasa hareketlerinde, anayasaların ‘program’ nitelikleri Batıda ve özellikle, bağımsızlıklarına yeni kavuşan Üçüncü Dünya ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de 1961 ve 1982 Anayasalarında açıkça ortaya konmaktadır. Sosyal hakların henüz tam olarak gerçekleşemediği bir ortamda, bunlar ulaşılması gereken ‘ödev’ (1961 Ay.m.53), ya da devletin görevleri (1982 Ay.m.65) olarak öngörülüyor. Günümüz anayasaları, yalnızca siyasi hayatı çerçevesini çizmekle yetinmeyip, geleceğin toplumunun ekonomik ve sosyal açıdan nasıl olması gerektiğine ilişkin kurallara da yer veriyorlar.

Nihayet, günümüzde yazılı anayasaların bir başka özelliği, siyasi istikrarı sağlayabilme endişesi ile hayli ayrıntılı olmalarıdır. Böylece, anayasalar, siyasi hayatla ilgili oyunun kurallarını saptayan bir çerçeve olmaktan çıkarak, ‘düzenleyici anayasa’ (constitution reglement) olma özelliğini de taşıyorlar. II. Dünya Savaşı sonrası, Federal

Almanya, İtalya, 1946 ve 1958 Fransız, 1978 İspanya ile 1961 ve 1982 Türk anayasaları bunun tipik örnekleridir”.

1.3. ANAYASA HUKUKUNDA YÖNTEM VE ANAYASALARIN YAPILMASI, DEĞİŞTİRİLMESİ

1.3.1. Anayasa Hukukunda Yöntem

Hukuk biliminde genel olarak tümden gelim yöntemi uygulanır. Hukuk bilimi yürürlükte olan hukuku belirlemeye hukuk kurallarını yorumlamaya, hukuk kuralları arasında uyum aramaya çalışır.

Anayasa hukukunda tarih yöntemi de önemli bir uygulama alanı bulmaktadır. Bugünü anlamaya çalışırken, bir yandan düne, bir yandan da geleceğe bakmak, hukuk kurallarının oluşmasını etkileyen ekonomik ve toplumsal gelişmeleri gözden uzak tutmamak gerekir.

Anayasalar değişik koşulların ürünleridir. Anayasada yer alan kurallar, hazırladıkları dönemin, içinde oluştukları ortamın izlenirini taşırlar ve çoğu kez ileriye dönük bazı önlemleri de içerirler. Gelişmekte olan ülkelerin anayasalarında ileriye dönük özelemler kendini daha çok hissettirir. Uygulama, çoğu kez anayasa kurallarının gerisindedir.

Birbirine karşıt olan ideolojilerin ürünü olan anayasalarda yer alan kurumların ya da hakların aynı adı taşırsalar bile, yetkileri, kapsamları, anlamları birbirinden farklı olabileceği gibi, uygulamada kuralların kazanacağı anlam, yazılı olanlardan da farklı olabilir. Önemli olan da anayasa kurallarının uygulamada kazandıkları anlamlardır (Gözübüyük, 2003: 4).

1.3.2. Anayasaların Yapılması

Yeni bir anayasanın ortaya çıkması iki biçimde olmaktadır. Bunlardan biri, yeni bir devletin kurulması, diğeri de var olan bir devletin kuruluşunun yenilenmesidir.

Devlet kurmak, anayasa yapmak demektir. Var olan hukuk düzeninin yerine, yeni bir hukuk düzeni koymaktır. Yeni bir devletin kurulmasına örnek olarak, 1787’de

ABD'nin, 1949'da Pakistan Devleti'nin kurulması gösterilebilir. Yeni kurulan devletlerin anayasaları, ilk anayasalarıdır. Var olan bir devletin kuruluşunu yenilemesi, çoğu kez “devrim” ile olur. Buna, 1917'den sonra Rusya örnek olarak gösterilebilir. Devrimin yapıldığı ülke, ilk anayasasını yapmamaktadır. Devrimlerle, eski hukuk düzeninin yerine yeni bir hukuk düzeni konmaktadır.

Anayasaların yapılmasında çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal rejim, anayasa yapılması ile ilgili yöntemi etkilemektedir. Yeni bir anayasanın yapılması gerektiğinde, bunu yapacak organı belirleyebilmek için, egemenliğin kimde olduğunun saptanması gerekir. Eğer egemenlik hükümdarda ise, anayasa hükümdarın bahsettiği yazılı bir belge olarak, egemenliğin hükümdar ile parlamento arasında bölüşülmesi durumunda ise, anayasa hükümdarla parlamentonun belli bir metin üzerinde anlaşmaları sonucu ortaya çıkar. Egemenlik ulusta ise anayasayı ulus yapacaktır.

Ulusun anayasa yapması, genel olarak “Kurucu Meclis” yolu ile olmaktadır. Burada da, başlıca iki sistem uygulanmaktadır. Bunlardan birincisine göre, Kurucu Meclis yalnız anayasayı yapar, diğer yasama etkinliklerinde bulunmaz; olağan yasaları yapmaya yetkili değildir. Kurucu Meclis, anayasayı yapar yapmaz dağılır. İkinci sistemde ise, Kurucu Meclis anayasayı yapma görevinin yanında, yasama görevini de yürütür. Ülkemizde, Milli Birlik Komitesi (MBK) döneminde, 1960 yılında kurulan Kurucu Meclis, hem anayasayı yapmış, hem de yasama yetkisini kullanmıştır.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa, ayrıca halkoyuna sunulabilir. Bu yol doğrudan demokrasi kurumlarından biridir. Oylama sonucuna göre, anayasanın kabul edilip edilmediği anlaşılır (Gözübüyük, 2003: 8).

Bu yol, ülkemizde ilk kez 1961, ikinci kez de, 1982 Anayasası için uygulanmıştır. Halkoylamasında, Kurucu Meclis, anayasanın tek yapıcısı değildir. Kurucu Meclisçe yapılan anayasanın geçerlik kazanması, halkoylamasının sonucuna bağlıdır (Gözübüyük, 2003: 9).

1.3.3. Anayasaların Değiştirilmesi

Anayasal düzen, istikrar isteyen bir düzendir. Anayasalar sık sık değiştirilmemelidir. Toplumsal gereksinimler, anayasalarda değişiklik yapılmasını da gerektirebilir. Bu nedenle anayasaların, zaman içerisinde değiştirildikleri görülür.

Anayasada değişiklik yapacak organ ve izlenecek yöntem, ülkelerin özelliklerine veya o ülkede egemen olan devlet sistemine göre değişiklikler gösterebilmektedir. Anayasada değişiklik yapılması yöntemine ilişkin kurallar, genel olarak anayasalarda yer almıştır. Bunlar iki kümede toplanabilir:

a) Anayasada değişiklik yapmaya yetkili organ olarak, anayasayı yapmış olan organ öngörülebilir. Bu sistemde, anayasa yapmakla, anayasada değişiklik yapmak arasında fark yoktur. Örneğin, anayasa Kurucu Meclis tarafından yapılmış ise, anayasada değişiklik yapma yetkisi yine Kurucu Meclise verilebilir.

b) Anayasada değişiklik yapma yetkisi, anayasayı yapmış olan organdan farklı bir organa verilebilir. Örneğin Kurucu Meclis tarafından yapılmış olan bir anayasa, yasama organı tarafından, değişiklik için öngörülen yönteme uygun olarak değiştirilebilir.

Ülkemizde Kurucu Meclis tarafından yapılmış ve halkoyuna sunulmuş olan 1982 Anayasası'nda değişiklik yapma, belli koşullar altında, TBMM'ne tanınmıştır. Buna göre, anayasa'da değişiklik yapılabilmesi, Meclis ye tam sayısının en az üçte birinin yazılı önerisine ve önerinin de Meclisin ye tam sayısının beşte  çoğunluğu ve gizli oyla kabul edilmesine bağlıdır. Cumhurbaşkanı, Meclisin kabul ettiği Anayasa değişikliğini bir kez daha görüşülmek üzere Meclise geri gönderebilir. Anayasanın 175'inci maddesinde, anayasa değişikliğinin hangi durumlarda halkoylamasına sunulacağı ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir (Gözübüyük, 2003: 9).

1.4. ANAYASANIN STNLğ

Bir hukuk sisteminde normlararası hiyerarşi, sırasıyla anayasa, yasa, tüzük, yönetmelik olarak sıralanır. Ancak bazı hukuk alanlarında, yazılı olmayan hukuk

kuralları normlar hiyerarşisinde, örneğin örf ve adet hukuku bazı durumlarda yasa ile eşit ve hatta (ticari örf ve adet gibi) genel yasa hükmünden daha önce yer alır (İmregün, 1995: 30-33). Anayasanın üstünlüğü; normlar hiyerarşisi içinde, anayasanın lafzıyla ve özüyle içerdiği bütün hükümlerin diğer yazılı yazısız bütün hukuk kurallarından daha üstün bir değere sahip olmasını ifade eder. Bir başka ifade ile anayasanın, bir devletin hukuk kuralları içinde, en yüksek hukuk kuralı sayılmasına, anayasanın üstünlüğü kuralı denir. Bunun doğal sonucu ise, anayasadan sonra gelen hukuk kurallarının anayasaya uygun olması zorunluluğudur (Gözübüyük, 2003: 9). Yasalar ve diğer hukuk normları anayasaya uygun olmak zorundadır. Modern hukuk sistemlerinde anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir. Buna göre; anayasa hükümleri, temel hukuk kuralları olarak uygulanacak, sair hususlardaki düzenlemeler anayasaya aykırı olamayacaktır.

Anayasanın üstünlüğü ilkesinin bir anlam taşıması için, bunu güvence altına alacak bir mekanizmanın öngörülmesi gerekir. Aksi halde, anayasanın üstünlüğü ilkesi, bir temenni olmaktan öteye geçemez.

Anayasanın diğer yasalara üstünlüğünü başka bir deyişle, yasaların anayasaya uygunluğunu sağlamada en büyük sorun, yasama organının anayasaya uygun olarak hareket etmesini sağlamaktır.

Bu alanda çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Bunlar iki kümede toplanabilir. Bunlardan biri siyasal, diğeri yargısal denetim yoludur.

a. Siyasal denetim yolu, siyasal bir organ olan Yasama Meclisi üzerindeki anayasaya uygunluk denetiminin ancak siyasal bir organ tarafından yapılması ilkesine dayanır. Bu sistemde denetim ayrı bir “kurul”a ya da parlamentonun ayrı bir kanadına verilir. Örneğin, Sovyetler Birliğinde bu yetki, Yüksek Sovyet Meclisine tanınmıştır. Fransa’da ise bu görev, 1958 Anayasası ile özel olarak kurulan yarı siyasal, yarı yargısal nitelik taşıyan “Anayasa Kurulu”na bırakılmıştır.

Siyasal denetim yöntemine, 1876 Kanun-i Esas-i de örnek olarak gösterilebilir. Üyelerinin tamamı Padişah tarafından atanan Heyeti Ayanın yetkilerinden biri de, yasa tasarılarının “Kanuni Esasi ahkâmına” aykırı olup olmadığı hakkında görüş belirtmekti.

Günümüz anayasacılık hareketlerinde yasaların anayasaya uygunluğunun denetiminin siyasal bir organa bırakılması, güven verici ve etkili bir yol olarak görülmez. Bunun yerine yargısal denetim yeğlenmektedir.

b. Yargısal denetim yolu, yasama organının anayasaya uygunluğunun yargısal yolla sağlanması ilkesine dayanır. Bu sistem günümüzde yaygın olarak uygulanan, siyasal denetime göre, daha güven verici bir sistemdir.

Yargısal denetim, ya her derecedeki mahkemeler tarafından ya da bu iş için özel olarak kurulmuş ve çoğu kez “Anayasa Mahkemesi” denen özel bir mahkeme tarafından yapılır. Bu sistemde unutulmaması gereken husus, yasama organının yargılanması değil, yasanın anayasaya uygun olup olmadığının saptanmasıdır. Ülkemizde, ilk kez Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasası ile kabul edilmiştir (Gözübüyük, 2003: 10).

Anayasanın üstünlüğü ilkesi, yalnızca biçimsel anlamda anayasa metnini korumaz. Bu ilkenin uygulayıcısı olan anayasa yargısı ve diğer denetim mekanizmaları anayasada belirtilen temel nitelikleri, kurumları, temel hak ve hürriyetleri özülle de korumakla yükümlüdür. Hukukçuların büyük çoğunluğuna göre anayasa yargısı olmayan sistemlerde teorik olarak anayasanın üstünlüğünün varlığı olmakla birlikte, uygulama açısından bu ilkenin hayata geçirilmesi oldukça zordur. Anayasa yargısı, yasaların ve diğer hukuk normlarının anayasaya uygunluğunun denetlendiği yargı koludur. Anayasa yargısı, kaynağını anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkelerinden alır. Anayasa yargısı dışında kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek, veto yetkisine sahip bir devlet başkanı, ikinci bir meclis, parlamentoların oluşturacağı bir komisyon gibi bazı siyasal denetim mekanizmaları da vardır. Ancak, siyasi organlarca yapılan bu denetimin temel hak ve hürriyetler bakımından yeterli güvence olmadığı konusunda hukukçular neredeyse fikir birliği içindedirler. 1799 yılından itibaren Fransa’da ve 1876 Kanun-ı Esasisi ile 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bu mekanizma kullanılmıştır (Tanyel, 2001: 14).

1.5. ANAYASANIN AMACI VE GÜCÜ

Devletin siyasal biçimi anayasada görülür. Gözübüyük'e (2003: 6) göre "nerede devlet varsa, orada bir anayasa vardır. Anayasa devleti oluşturan güçlerin yasal kaynağıdır. Devlet içinde görülen üç klasik güçten biri, yasama, yürütme ve yargı güçleri, yasalıklarını ve yetkilerini anayasada bulurlar. Anayasanın amacı, iktidarın işleyişini düzene koymak, keyfi hareketlerini önlemek, yönetilenlerin haklarını korumaktır. Kısaca belirtmek gerekirse anayasanın amacı, devleti hukuka bağlamaktır. Bu çabaya 'devletin anayasallaşması'da denir".

Günümüzde, Gözübüyük'ün (2003:6) de belirttiği gibi "sosyal devlet anlayışının güç kazanması, anayasanın amacını genişletmiştir. Anayasalar, yalnız devleti hukuka bağlamakla kalmamışlar, topluma ve bireylere sosyal haklar tanıma amacına da yönelmiştir".

Anayasanın, siyasal iktidarın keyfililiğine karşı, bir engel oluşturduğunda kuşku yoktur. Gözübüyük'e (2003: 6) göre "bu engelin keyfililiği tümünden önlediği de söylenemez. Anayasa keyfililiğe karşı, 'biçimsel' bir engeldir. Dünyadaki tüm devletlerin anayasaları, içinde yer aldıkları ideolojiye uygun olarak, demokrasiyi kurmakta, temel hak ve özgürlükleri belirtmektedir. Uygulamaya bakıldığında görülür ki, demokrasiye, temel hak ve özgürlüklere ilişkin kuralların anayasada yer almış olması ile demokrasinin işlediği, temel hak ve özgürlüklerin sağlandığı sonucuna varılamaz. Uygulama ile anayasa arasında daima fark vardır. Bunların tam bir uyum içinde olduğu, az görülen bir olaydır. Anayasa ilkeleri koyar, olması gerekeni gösterir; anayasaya uygun hareket edilip edilmediği, uygulama ile belli olur. Anayasal gelenekleri oluşmamış ülkelerde, anayasanın sözleri ile uygulanması arasındaki fark, gelenekleri oluşmuş ülkelere oranla daha çoktur".

Gözübüyük'ün (2003: 7) belirttiği gibi "iktidarın hukuka uygun hareket etmesinin sağlanmasında, kuşkusuz anayasaların etkisi büyük olmuştur. Her şey hukuktan beklenmemelidir. Hukukun da bir gücü ve gücünün de bir sınırı vardır. Anayasayı, tüm sorunları çözen bir araç ya da sorunların kaynağı olarak görmek,

gerçekçi bir yaklaşım değildir. Ülkemizde çok partili dönem girdikten sonra karşılaşılan güçlüklerin ve siyasal çalkantıların özünde, demokrasiye ilişkin geleneklerin yeterince oluşmaması ve karşılaşılan sorunların kaynağının anayasada aranması, anayasanın da her sorunu çözen bir araç olarak görülmesinde yatar”.

Anayasaların temel amacı, yönetenlerin hukuk kurallarına tabi olmalarını sağlamaktır. Kaldı ki bir hukuk devletinde de olması gereken budur. Devletin üç fonksiyonu olan yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri ile bu kuvvetleri kullanma yetkisine sahip organların meşruiyeti anayasa ile sağlanır. Yönetenlerin keyfiliğinin önlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması ve korunması da anayasalar tarafından sağlanır.

Anayasa, devletin niteliğini ve temel kurumlarını, temel hak ve hürriyetler ile onların sınırını ve kullanma koşullarını düzenleyen en üst emredici hukuk kurallarıdır. Anayasa, devlet ile toplum arasında imzalanmış bir uzlaşma metni, toplum sözleşmesidir. Bu nedendir ki, günümüz modern devletlerin hukuksal yapısı anayasal temel üzerine kurulmuştur.

Şahan'ın (2000: 17) da belirttiği gibi “Çağdaş anayasalar, uluslararası anlaşma ve sözleşmeler ile insanlığın ortak mirası sayılan evrensel hukuk kuralları da dikkate alarak kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı, zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, basın hürriyeti, süreli ve süresiz yayın hakkı, basın araçlarının korunması, kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı, düzeltme ve cevap hakkı, dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, mülkiyet hakkı, hak arama hürriyeti, kanuni hakim güvencesi, suç ve cezaların şahsiliği ve geriye yürümemesi, ispat hakkı gibi koruyucu negatif statü hakları (kişi hak ve ödevleri), ailenin korunması, eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi, çalışma ve sözleşme hürriyeti, sendika kurma, toplu iş sözleşmesi hakkı, ücrette adalet sağlanması, sağlık ve çevrenin korunması, konut hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi sosyal ve ekonomik hak ve ödevleri (isteme hakları-pozitif statü hakları) ve

vatandaşlık, seçme ve seçilme, siyasi faaliyetlere katılma hakkı, parti kurma, partilere katılma, çıkma hakkı gibi siyasi hak ve ödevleri (katılma hakları-aktif statü hakları) olarak üçe ayrılacak temel hak ve hürriyetleri düzenlemişler ve güvence altına almışlardır”.

2. MODERNLEŞME KAVRAMI: (MODERNİTE-MODERNİZM VE MODERNLEŞME, MODERN DEVLET)

2.1. TANIM VE TERMİNOLOJİ

Bünyesinde bir çok eğilim ve oluşumu, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, psikolojik ve düşünsel boyutları bulunan bir süreci ifade eden modernleşme kavramı esas olarak, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru yönelen hızlı ve köklü değişimi ifade eder. Bu bağlamda modernleşme kavramı; geleneksel veya modern öncesi toplum yapısından modern toplum yapısına doğru gelişen ve bu yapıyı şekillendiren süreci ifade etmek üzere kullanılırken, bu süreçle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal aşamaya işaret etmek üzere modernite kavramına başvurulmaktadır (Yüksel, 2004: 5-7). Modernite antik dönemde başlamış ve günümüzde hala sürüp giden bir aydınlanma, çağdan çağa değişen bir evrim sürecidir (Şahan, 2000: 17). Moderniteye ilişkin en önemli sorun, modernitenin ne zaman başladığı ve kendisini nasıl kurduğudur. Zamana ilişkin sorun, bir tarih yazımı sorunu ya da kronolojik bir konu değil, bir gösterim sorunudur. Kendini kurmaya ilişkin sorun ise bütünüyle tartışmalı bir karaktere sahiptir. Ancak her iki sorun da modernitenin belirlenimiyle ilgilidir ve giderek modernitenin gerçek tabiatı haline gelecek bir kararsızlık ya da bir müphemlikle kayıtlıdır.

Çiğdem (2004, 65) modernleşme ideasını şu şekilde açıklar:

“Yeni bir çağı işaret eden modernite teriminin kullanılışı, mekânını Kantçı evrensel tarihte bulacak, bu tarihe Hegel yeni bir şekil verecekti. Latince modernus kelimesi, Hıristiyanlık döneminin pagan döneminden farklı bir karaktere sahip olduğunu vurgulamak üzere kullanıldı. Dolayısıyla modernitenin tarihsel içeriği, kavramın dönemsellik kullanılışıyla bir arada varoldu ve ilkin Hegel’ce ‘yeni dünyayı, Renaissance’ı ve Reformasyon’u orta çağlardan ve çoğuncası da Grek antikitesinden ayırtmak için’ geliştirilmişti. Modern zamanlar ve orta çağlar, dönemsellik farklılaştırmanın iki safhasını oluşturdu. Moderniteyle özdeşleştirilen, Alman tarihçilerinin genellikle Neuzeit [yeni çağ] terimini kullandıkları tarihsel dönem, 1500 yılından günümüze uzanan bir zaman

dilimini kapsar. Bu tarihsel süreklilik farklı biçimlerde açıklanmış ve farklı yorumlara konu olmuştur. Bu açıklamaların ve yorumların altında yatan etmen, yeni bir çağın doğuşu, biçimlenmesi ve takviyesidir. Modernitenin doğuşu, aklın düzeninin insan türü için aslı olduğu ilkesinin beyan edildiği Aydınlanma'ya götürülebilir. Ancak modernitenin entelektüel ufku Aydınlanma'nın kendisinin ve imgesinin ötesine gider”.

Çiğdem'e (2004: 67) göre “Modernite çok açık bir şekilde ilkin yazılan, daha sonra bize bilindir kılınan yeni bir tarihsel dönemin varlığına işaret eder. Çünkü ‘dönem’ kavramı modern tarih yazımı tarafından işlevsel kılınmıştır ve her dönem ‘olayların ve yargılarının kompleks birlikler olarak tarihsel dönemlerde tekilleştirilmesi’ biçimi haline getirilmiştir. Böylece ‘öncelik eylemlerden çok durumlara, biçimlerden çok biçimlendirmelere verilir. Bir olay, yarattığı ve tanımladığı olaylar bütünü aracılığıyla tarihsel bir önem kazanır. Blumenberg (akt. Çiğdem, 2004: 64) tarihte bir anlam bulmaya yönelik çabamızın ‘tarihsel dönemlerin yaratılmasına’ yol açtığını söylemektedir; ancak bu dönemlerin nesnel karşılıklarının bulunup bulunmadığı kesin değildir. ‘Durumların eylemlere, biçimlendirmelerin biçimlere önceliği’ modernitenin tamamladığı ruhu verir. Demek ki modernite, kendi tarihsel dönemine ilişkin olarak tanımladığı her şey için tarihsel bir olay, tarihsel bir önem olarak vardır. Blumenberg’in modern çağın meşruluğuna ilişkin görüşleri, bu çağın öncelikle geçmiş ancak özellikle de gelecek dönemlerden kendisini kopararak meşruluğunu kurduğu argümanı ile sonuçlanır. Modernite tartışmalarında, moderniteyle birlikte deneyimlenmiş ve henüz deneyimlenmemiş bütün tarihsel dönemlerden farklı bir döneme girdiğimiz gerçeğini unutmamız da yarar vardır. Bu nedenle modernitenin geçmişe yönelik tekeli, ancak geleceği de tekeli altına aldığı anda işlevsel olacaktır. Burada zaten geçmiş ve gelecek arasında bir seçimi dayatarak, kendi öz kimliğini eskiler ve yeniler arasındaki tarihsel tartışmalardan türeten modernlik tavrını tekrar canlandırmaya ihtiyacımız yok. Çünkü modernitenin tarihi yoktur; üstelik belki modernitenin tarihini yazmak da mümkün değildir. Çünkü modernite bir kere tarihselleştirildiğinde, onun yaratıcı ve cesaretlendirici ruhunu, Foucault’nun deyişiyle ‘tarihsel bugünün mahiyetini’ anlamaya yönelik girişimini, sadece tarihsel olana giderek doğrulamak gerekecektir. Modernitenin tarihi, bugünün, tarihsel bugünün tarihidir”.

Moderniteyle birlikte ortaya çıkan köklü dönüşümler, modernitenin özellikle siyaset ve iktisatta olmak üzere birçok alanda kurumsallaşmasına yol açmışlardır. Siyasette modernite, “kollektif ilkesi, milliyetçilik, yurttaşlık ve temsili hükümet”, iktisatta modernite “öncelikle emek olmak üzere üretim faktörleri için gelişen farklılaşmış pazarlar” tarafından karakterize edilmiştir. Modernitenin ruhu, “evrenselci bir hukuk sistemi ve seküler kültürden” oluşur. Fransız devrimiyle birlikte başlayan demokratik devrimler, modernitenin siyasal formlarını biçimlendirmiş; modernitenin iktisadi örgütlenmesiyle endüstriyel devrim tarafından gerçekleştirilmiştir (Çiğdem, 2004: 69).

Özetlemek gerekirse, modernite onbeş ve yirminci yüzyıllar arasında yer alan entelektüel, kültürel, toplumsal ve estetik dönüşümün sonucudur. Bu modernitenin devam eden bir süreç olduğu anlamına gelir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, negatif ya da pozitif anlam yüklensin, postmodernite her zaman moderniteden bir kopuşu ifade eder. Bu kopuş üretici güçlerin değişen karakteri (Frankfurt Okulu, Habermas) ve toplumun sonu düşüncesince belirginleştirilir (Çiğdem, 2004: 69).

Çiğdem’in (2004: 72) ifade ettiği gibi “modernleşme, toplumsal modernitenin kurumsal altyapısıdır; endüstrileşmeyi, pazar sistemlerinin oluşumunu, bilimsel devrimi, teknolojik ilerlemeyi ve ulus-devletin gelişimini ihtiva eder. Sosyolojik söylemi tahakkümü altına alan işlevselcilik ve onun bir varyasyonu olarak modernleşme teorileri, modernizasyonun lehine olmak üzere modernite ve modernizasyonu birbiriyle özdeşleştirmektedirler. Modernizasyonun aksine, postmodernizasyon nesnesine karşı kayıtsızdır, bir başka deyişle modernleşme tarafından inkar olunan özerklik ve tanınma için hoşgörülüdür. Böylece kolaylıkla simülasyon pratikleriyle “elde edilebilir” bir mahiyet sergiler. Modernitenin gereksindiği felsefi-kültürel arkaplana ihtiyaç duymaz. Modernleşme sürecinde içkin baskı, ucuz bir rölativizm yardımıyla postmodernleşme tarafından tedavi edilmek istenir”.

Modernizm her zaman estetik bir konuma imâ eder ve bu halde modernitenin ayrılmaz bir parçası olan estetik alan içerisinde incelenebilir. Modernizm ‘estetik özbilinç ve düşününselliğe’ dayalı özgün formlara sahiptir. Bu formlar, antisal yapının

değersizleştirilmesi, gerçekliğin belirsiz mahiyetinin sunumlanması ve öznenin yapılaşmışlığının giderilmesinden oluşur (Çiğdem, 2004: 73).

Modern ise, yeninin ya da yakın zamanın eşanlamlısı haline gelir. İster olumlu, isterse olumsuz değerlendirilsinler, gündelik yaşamda ve kültürde modaya uygun tutumlara “modern” denir. En dikkate değer değişiklikler, kaynaklarını teknik ilerlemede ve onun emek dünyası ile endüstriyel alanda yol açtığı altüst oluşlarda bulur. Bu nedenle, kimileri de modernite sözcüğünü, iyi bilindiği ve tersine çevrilemez olduğu iddia edilen, zaman ve mekana dahil oluş biçimimizi altüst eden üretim düşkünü bir türeve bağlar. Endüstriyel-teknik yapı, tek biçimleştirici bir sıra düzeni dayatır ve ekonomilerle devletler, ardından, bunun bir sonucu olarak, bireyler arasında çözülemez karşılıklı bağımlılıklar yaratır. İşte modern budur (Küçük, 1994: 47).

Modernleşme bir değişim sürecini ifade ederken, modernleştirme bir değiştirme projesidir. Modernleşme bir süreç ve sonuç iken modernleştirme bir eylemdir. Modernleşmenin baş aktörü uzun yıllara yaygın olan toplum iken modernleştirme geleneğinde devlet ve devlet adamları ön plandadır (Çiğdem, 2004: 68). Batı modernleşmesinde toplum (toplumsal sınıflar, çıkarlar, bireysel hak ve özgürlükler, sivil toplum) devlete karşı ve devlete rağmen bir hak mücadelesi içerisinde iken modernleştirici gelenekte tüm hakları elinde tutan devlet modernleştirici güç olarak toplumu düzenlemektedir. Modernleşme kavramı, tarihsel olarak geleneğe dayalı toplumsal ve siyasal değer ve ilkelerin yerine modern ölçütlerin geçiş sürecini ifade eder. Modernleşme yönündeki değişimlerin siyasal gelişmeyle özdeşleştirildiği çeşitli amaçlar arasında demokrasi, istikrar, meşruluk, katılma, kurumlaşma, eşitlik, yetenek, farklılaşma, özdeşlik, derinleşme, dağılım, bütünleşme, rasyonelleşme, bürokratlaşma, güvenlik, refah, adalet, hürriyet sayılabilir. Modern kavramı, eskiden farklı olanı veya eskiden yeniye geçişi vurgulamak üzere kendini eski çağlara dayalı geçmişle kıyaslayan ve yeni bilinçliliğe sahip olduğunu ileri süren bir çağı belirlemek üzere kullanılmaktadır (Çetin, 2003: 3- 95).

Modernleşme kavramının genel olarak, ekonomik anlamda kapitalizme ve endüstriyel ve teknolojik gelişime, siyasal anlamda ulus devlete ve liberal demokrasiye,

sosyolojik açıdan bireyciliğe ve seküler bir dünya görüşüne, toplum yapısının giderek farklılaşmasına ve karmaşıklaşmasına, şehirleşmenin artmasına ve bilimsel düşünce tarzının gelişmesine doğru giden bir süreci ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir (P. L. Berger, B.Berger ve Kellner, akt. Cerit, 1985: 3). Modernizm, içerisinde üretimin, yönetimin, devletin ve hukukun akılcılaştırılması ilkelerini taşır. Bu bağlamda modernist düşünce, insanüstü vahye, akıl dışı örgütlenme ve egemenlik biçimlerine karşı çıkarak ulusu, doğal yasalara uygun bir şekilde işleyen bir toplumsal oluşum olarak değerlendirir (Yüksel, 2004: 5-6). Modernleşme dört aşamadan oluşur; birinci aşama bilimsel devrimdir. Diğer aşamalar ise sırayla siyasal devrim, kültür devrimi ve sanayi devrimidir (Şahan, 2000: 310-313). Bu bağlamda modernleşme tarihsel sürecinin Rönesans'tan sonra Aydınlanma ile başladığı kabul edilmektedir. 17. ve 18. yüzyılları kapsayan aydınlanma çağı boyunca kilisenin insana ve topluma yaptığı baskıya karşı felsefi ve zihni tepkiler, akıl ve toplumun özgürleşmesine giden yolu açmıştır. 19. yüzyılda pozitivist bilim anlayışının başarılarının da desteğiyle sanayi devriminin ortaya çıkması ve Batının ekonomik gücünün artması, yeni bir dünya modelinin oluşumunu hızlandırmıştır. Modernizm kavramı; yeni bir bilim anlayışı, yeni bir siyasal düzen, yeni bir iktisadi düşünce yapısı ve yeni bir ahlak anlayışını ortaya koymakta ve Batı toplumlarının yaşadıkları doğal bir süreci tanımlamaktadır (Çetin, 2003: 98-101). Modern kelimesi, her zaman kendini eski olandan yeni olana geçişin sonucu olarak görmek için önceki dönem ile kendi arasında bir ilişki kuran dönemlerin bilincini dile getirmiştir.

Modernite, din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başlamıştır. Modernitenin ayırt edici niteliği, ortaya çıkışının özel işareti eleştiridir. Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yorum ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin ürünüydü. Bu çağın temel fikirleri olan devrim, özgürlük ve demokrasi bu eleştirilerden doğmuştu. Modern kurumların dünya çapında yayılmasını sağlayan en önemli kurumsal öğeler, kapitalizm ve ulus devlettir. Kapitalist üretim, endüstriyalizmle birleşerek ekonomik zenginlikte ve askeri güçte büyük bir atılım sağlamış; ulus devletler ise, geleneksel devletlere göre idari güçlerini daha etkin bir şekilde yoğunlaştırabilmişlerdir. Modernist düşünceye göre, insan yalnızca yurttaş olarak

dikkate alınır. Tanrı sevgisinin yerini dayanışma, vicdanın yerini yasalara saygı, peygamberlerin yerini ise hukukçular ve idareciler alır. Bu düşünce, ulusu ise; doğal yasalara göre işleyen bir toplumsal oluşum olarak görür. Ulus, modernliğin siyasal biçimi olup geleneklerin ve ayrıcalıkların yerine aklın ilkelerinden esinlenen genel yasalarla düzenlenen bir bütünü ifade eder (Yüksel, 2004: 17-18).

Modernleşmenin hâkim özelliği tarıma dayalı toplumsal yapıdan sanayiye dayalı toplumsal yapıya geçiştir. Siyasal alanda ise modernleşme bir ulus oluşturma, istikrar ve düzen içerisinde yeni sınıfları siyasal yapı ile uyumlulaştırma ve ona katma sürecidir. Modernleşme süreci aynı zamanda statüye ve tek taraflılığa dayalı hukuktan karşılıklı hak ve yükümlülükleri düzenleyen eşitlikçi sözleşmeli hukuka geçişi simgeler. Modernleşme Batının kendine özgü tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmesinin ürünüdür. Batılı olmayan toplumlarda ise modernleşme, o ülkelerin kendi iç dinamiklerinin değil özellikle Batının bir dış etken olarak müdahaleleri, düzenlemeleri ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkan tepeden inme, devletçe düzenlenen bir değişim sürecidir. Modernizmin siyasal arayışı demokratikleşme yönünde olmuştur (Çetin, 2003: 98-101). Modernleşme kuramı, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan akademi dünyasında ortaya konan yeni siyasi ve ekonomik gelişmelerin meydana getirdiği ihtiyaçlara karşılık olarak Batılı sosyal bilimcilerce ortaya atılmıştır. Kuram, bu gelişme ve ihtiyaçlar çerçevesinde Batının kendi dışında kalan Batı dışı toplumlara bakışını yansıtmaktadır (Coşkun, 1989: 289). Geleneksel sosyolojik açıklamalardan önemli oranda beslenen modernleşme kuramının zihinsel dayanak noktaları Aydınlanma düşüncesi ve klasik sosyolojik teoridir (Altun, 2005: 69-75).

Hayatının önemli bir bölümünü devlet memuru olarak Hindistan'da geçiren John Stuart Mill, eserlerinde geliştirdiği fikirlerin Hindistan'da uygulanamayacağını zira; "Hintlilerin uygarlıklarının geri, ırklarının gelişmemiş" olduğunu ileri sürmüştür. Yine Mısır'ı yirmi beş sene İngiltere adına yöneten Lord Cromer'in, Mısır'daki tecrübe ve başarıları üzerine yazdığı "*Modern Egypt*" adlı kitabında düşüncelerini "Doğulular kesin düşünebilme özelliğinden mahrumdurlar. Kesinlik yokluğu Doğu kafasının genel karakteridir. Oysa Avrupalı sağlam düşünür. Meseleleri açıkça ortaya koyar...." şeklinde

açıklamıştır. Marks ve Engels de Batı sömürgeciliğini uygarlık adına alkışlar. Batının Doğu hakkındaki önceki “barbar” gibi düşmanca tanımları modernleşme kuramı ile yerini Batının üstünlüğünü, gelişmişliğini vurgulayan açıklamalara bırakır. Batının dünya egemenliğini ele geçirdiği 19. yüzyılda değişik ilişki ve çatışmalar, 20. yüzyılda karşılaşılan birçok önemli sorunun kaynağını oluşturmaktadır. İki savaş arasında meydana gelen olaylar ve II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dengeler, savaş sonrasında Doğu toplumlarıyla ilgili “modernleşme, kalkınma, büyüme” gibi kavram ve kurumlara belirli nitelikler kazandırır. Dünyayı paylaşma kavgasının getirdiği tedirginlik ve güvensizliğin yanında savaş sırasında ve sonrasında Doğu toplumlarında Batılı güçlere karşı ortaya çıkan direnme hareketleri, Batıda tereddüt ve korkuya yol açmıştır. Artık şarkiyatçılığın egemen olduğu hareketsiz Doğu, büyük bir canlılık göstermekte, Batıya karşı ayaklanmaktadır. Bu hareketlilik ve canlılık karşısında atılan modernleşme kuramı üç temel noktada toplanmaktadır. Bunlar; tek bir sistem ve ortak payda, Batının üstünlüğünün tartışılmazlığı ve Doğunun sistemle bütünleştirilmesidir. Tek sistem Batı sistemidir (Coşkun, 1989: 291-301).

2.1.1. Modernleşmenin Uluslararası Yönleri ile Toplumsal Sorunlar ve Sosyal Politika

Modernleşmenin ilk evrelerinde bu farklı uluslararası akımlar büyük oranda ulusal topluluklar ve sembollerin belirginleşmesi ile oluşumu sorunları etrafında birleşti. Daha sonra çağdaş Avrupa ve bir dereceye kadar da Latin Amerika ve Afrika’da toplumsal ve ekonomik farklılaşma süreçleri ya da siyasi ilişkiler eski sınırları gittikçe daha fazla aşmaya başladığı zaman, pek çok yeni somut ekonomik ve örgütsel (ve sadece sembolik olmayan) yapılar ortaya çıkmaya başladı ve devletlerarası entegrasyon sorunları ve süreçleri daha önemli hale geldi. Böylece modernleşme süreçleri içinde belirginleşmeye başlayan bütün siyasi toplulukların sınırları sabitlenemedi veya öngörülemedi; fakat modernleşmenin farklı dönemleri ya da evrelerinde değişim yönünde eğilim gösterdi (Eisenstadt, 2007: 37-38).

Modernleşme süreçleri tarafından etkilenen bu sorunlara ana hatlarıyla karşılık gelen “hareketler”, aynı sorunlarla uğraşan hükümetlerce yürütülen sosyal politika anlayışlarıdır. Niyetler bakımından bu hareketlerle özdeşleşme her zaman olmaz. Hükümetin sosyal politikasının konusu adaletle ilgilidir, fakat aynı zamanda, ayaklanmanın ve onun dışında olsalar da yakın olanların taleplerini karşılamak için ödünler verirken düzenin sağlanmasıyla da ilgilidir. Ayaklanmalar da adaletle ilgilidir fakat mevcut düzenin kutsallığına bir bağlılık olmadan, daha radikal bir yorumla ortaya konmuştur (Eisenstadt, 2007: 47).

İşsizlikle ve çalışma koşullarıyla ilgili sorunlar, çeşitli “fabrika yönetmelikleri” ve sosyal güvenlik tasarıları ile işçi-işveren arasında karşılıklı pazarlıklar sonucu düzenlenen yasalar tarafından, yasal düzenlemenin konuları haline geldiler. Benzer şekilde eğitim sorunları bir yandan siyasi pazarlıkların odağında yer almaya başlarken, diğer yandan da zorunlu eğitimin kurulmasını ele alan sosyal politikalar ve eğitimden yararlanma olanakları bakımından ayrımcılık düzenleme ve eğitimden yararlanma olanakları bakımından ayrımcılıkları düzenleme ve bunu sağlamak için özel kişilerin haklarıyla ilgili konular da yer aldı (Eisenstadt, 2007: 47-48).

Modern belediye yönetimi, şehir planlaması ve iskân konuları sürekli şehirleşmeden ileri gelen kentsel işbirliğiyle ilgili bazı sorunlarını ele alarak adım adım ilerledi. Suç ve cürümleri önlemek üzere modern emniyet güçleri kuruldu. Daha sonra sık sık pek çok ülkenin cezai kurumlarının yapısını değiştiren çeşitli iyileştirici yasalar gelişti. Üstelik bu sorunlarla meşgul olan tüm modern toplumlar içerisinde geniş ölçekli, profesyonel örgütlerin yeni biçimleri ortaya çıktı (Eisenstadt, 2007: 47-48).

Ancak ne yazık ki böylesi bir siyaset anlayışının gelişmesi, daha önce işaret edilen sorunların tezahürlerini çok sıklıkla çözmüş olsa da bunun gibi somut bir siyasi anlayışın, uzun zaman sürecinde, büyük bir toplumsal alandan çıkan, tüm olası ve potansiyel sorunları çözebildiği durumlar çok enderdir (Eisenstadt, 2007: 48).

Buna göre işsizlik ve çalışma düzeniyle ilgili yeni sorunlar sanayileşmenin sürekli bir biçimde yayılmasıyla ve sanayi tekniklerindeki süregiden değişime ve gelişimiyle birlikte ortaya çıktı. Örneğin, yaşlı insanların yoksulluk hallerinde ortaya

çıkan problemlerini çözmek için düzenlenen sosyal politikalar, asgari düzeydeki parasal desteğin kaybından çok, iş ve anlamlı toplumsal ilişkilerin kaybının önemli olduğu, görece varlıklı olma durumunda faydasız hale geldi (Eisenstadt, 2007: 48).

2.2. MODERNLEŞME VE MODERNİTE

Yukarıda modernleşme kavramı ve terminolojisi üzerinde durulmuştur. Şimdi ise toplum yapısında oluşan sosyal, siyasal ve kültürel değişimin nedenini daha iyi anlayabilmek için modernite ve modernleşme kavramları üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda modernleşme en yalın tanımıyla, Batılı olmayan toplumların Batıyı model olarak girdikleri değişim sürecini ifade etmektedir. Bu nedenle, aynı süreci ifade etmek için “Batılılaşma” terimi de kullanılmaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki modernleşme ve modernite kavramları arasında temel bir fark vardır. Şöyle ki; modernite, Avrupa’da belirli siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin kesişmesiyle “kendiliğinden” bir değişimdir. Kendiliğinden ortaya çıkan bu değişim dönüşüm uzun yıllar boyunca Avrupa’nın iç dinamiklerinin etkisiyle gerçekleşmiştir. Modernleşme ise, bu modelden hareketle, Batı-dışı toplumların bilinçli ve hedefli çabalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan, başka bir ifade ile müdahaleye dayalı bir süreçtir. Burada süreç kendiliğinden ortaya çıkıp gelişmediği gibi, dış etkenlerin dahil olması söz konusudur (Beriş, 2005: 483- 521).

Fakat sosyal bilimler disiplinindeki birçok kavram gibi, modernleşme ve modernlik kavramları da farklı düşünürler tarafından değişik tanımlamalara konu olmuşlardır. Örneğin, Alain Tourain’in deyimiyle modernleşme “eylem halindeki modernlik”tir (Touraine, 2007: 43-44). Bu tanımlamada Tourain (Altun, 2005: 10), modernliğe doğru yaşanan süreci ifade etmektedir. Anthony Giddens’a (1998: 11) göre ise modernlik, “17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini işaret eder”. Başka bir ifadeyle Giddens’in modernlik kavramı dünyaya karşı belirli yerleşik tutumları, insanın müdahalesiyle şekil almaya açık bir dünya fikrini; ekonomik konumların karmaşık bir birleşimini, özellikle endüstriyel üretim ve Pazar ekonomisini; ulus-devlet ve kitle

demokrasisi dahil olmak üzere, belirli siyasal kurumları göstermektedir. Bütün bu niteliklerin bir sonucu ve bir kurumlar bütünü olarak modernlik çok dinamik bir yapıya sahiptir (Giddens ve Christopher, 2001: 83). Öte yandan, Jürgen Habermas'ın “modernite” ve “modernizasyon” temel farklılığı üzerine kurguladığı düşünceleri de yukarıda bahsedilen “modernlik” ve “modernleşme” ayrışmasını hem destekler hem de açıklığa kavuşturur niteliktedir. Kısaca bahsetmek gerekirse, Habermas'a göre modernlik, bir projeye, bir refleksiyona; modernizasyon ise bu projeyi, bu refleksiyonu mümkün kılan kurumsal-yapısal evrime işaret etmektedir. Bir başka deyişle, modernite, bireyi ve sınıfları kendi kimliklerinde eğiten bir süreçken; modernizasyon ise bu eğitimin alt yapısını, yani siyasal çerçevesini oluşturan bir olgudur. Habermas'ın modernite ve modernizasyon kavramları arasında vurguladığı bu esaslı farklılık sadece Batılı toplumların değil, aynı zamanda Batılı olmayan (Batı-dışı) toplumların da tarihsel evrimini belirlemiştir (Çiğdem, 2007: 68). Habermas'ın önemle üzerinde durduğu bu durumu Alain Touraine de şu şekilde açıklar: “Muazzam kültürel ve tarihsel çeşitlilik sorununa girişmeden önce buraya büyük harflerle yazmak gerekir: Yalnızca bir tek modernlik vardır, aynı zamanda da bir modernleşme tarzları çoğulluğu vardır ve de eklemek gerekir ki, bu tarzların hiçbiri, basitçe moderniteyi devreye sokmaya indirgenemez. Ülkelerin bütünü, en başta gelişmelerin ülkelerin yürüdüğü, geriye kalanın da adımlarını ve tekerleklerini önde gidenlerin izine yerleştirdiği bir kervan gibi betimleyen görüntüden daha yanlışı düşünülemez. Modernleşmenin yolu çoktur. Bizatihi, Avrupa, bunun en inandırıcı örneğini sunar: Burjuvazinin rolüne dayanan Hollanda ve İngiliz modernleşme tarzı, devlete büyük önem veren Fransız tarzından farklıdır, hele çok değişik bir devlet anlayışına sahip Alman tarzından çok daha farklıdır. Avrupa sınırının dışına çıkılırsa, Birleşik Devletler ile Batı Avrupa ülkelerinin birçoğu arasında bile daha büyük farklılıklar görülür.

Tekil modernite ile çoğul modernleşmeler arasında ve genel bir çözümleme ilkesi ile tarihsel vakaların çeşitliliği arasındaki ayrımın yokluğu, öyle bir karışıklığa neden olur ki, her türlü yararlı tartışmayı engeller (Touraine, 2008:153).

Görüldüğü üzere, bütün bu modernleşme ve modernlik tanımlamalarına rağmen Tourain'in de belirttiği gibi “bir tek” modernlikten bahsetmek mümkünken, “modernleşme tarzlarının ise çoğulluğu” söz konusudur. Habermas'ın kavramsallaştırmasında modernite modernliği karşılarken, modernizasyon da modernleşmeye denk düşmektedir ve bu bağlamda modernite tekilken, modernleşme/modernizasyon ise çoğuldur. Nitekim, modernlik/modernite ve modernleşme/modernizasyon arasındaki bu temel farklılığı Nilüfer Göle (2007: 58) de şöyle açıklamaktadır: “...Modernlik evrenselliği içermektedir. Modernleşme ise farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır. Başka bir deyişle modernleşme zaten kendi içinde çoğuldur diye düşünebiliriz. Fransa'nın Jakoben sanayi modernleşmesi ile İngiltere'nin piyasa ekonomisine dayalı modernleşme modellerli farklılık taşımaktadır...” Ayrıca, Nilüfer Göle (2007: 68) modernitenin kültürel-yerel dokunun dönüşümü ve tarihsel bir değişim sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmadığını, fakat aynı zamanda siyasi elit kadroların ve toplumsal-politik aktörlerin zihinlerini ve arzularını rahat bırakmadığı Batı-dışı toplumlarda modernizasyonun politik bir irade ve çaba olarak modernliğin yerini aldığını belirtmektedir. Aynı olguyu Ahmet Çiğdem (2007: 68) de şöyle ifade etmektedir: “...[Bu çerçevede] tekrarlanması gereken bir başka yargı, Batı-dışı toplumların, sadece “modernleştikleri”, ama “modern” olamadıkları yani ancak modernitenin kurumsal alt yapısıyla (modernizasyonla) eklemelenebildikleridir.

2.3. MODERNİTE VE HUKUK

Hukuk, Arapça kökenli bir sözcük olup, kelime olarak hak kavramının çoğulu olan “haklar” anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı dışında; çoğunlukla toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar bütününe belirtmek üzere kullanılır. Buna göre hukuk, toplumsal yaşam içinde kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması devlet gücüyle yaptırıma bağlanmış bulunan toplumsal düzen kuralları bütünü şeklinde tanımlanabilir (Zevkliler, 1992: 4-6). Hukukun en önemli işlevi toplumdaki düzeni sağlaması ya da en azından toplumdaki düzene katkıda bulunmasıdır. Bu işlev hepsi aynı neticeye yöneldiği ifade edilebilen statülerin belirlenmesi, toplumsal denetim ve

yönetim, uyuşmazlıkların çözülmesi gibi birkaç işleve ayrılabilir (Jorgensen, 2001: 46). Bu bağlamda bir toplumun modernleşip modernleşmediği, o topluma uygulanan hukuk kurallarına bakılarak anlaşılabilir. Modern hukukun en temel özelliği, bilinçli insan etkinliğinin ürünü olarak ortaya çıkan, akıl yoluyla bulunan bir kurallar sistemi olmasıdır. Modern hukuk; amaçları, doktrinleri, kurallar ve kurumlar bakımından modern öncesi dönemlerdeki hukuka göre oldukça farklılıklar gösterir.

Modern hukuk, ilkeleri bakımından geç Orta Çağ'dan Fransız ihtilaline kadar olan dönemde büyük bir atılım sağlamakla birlikte, Avrupa'nın her yerinde, aynı zaman dilimi içinde ya da aynı ivmelerle şekillenmemiştir (Villey, akt. Akkaya Kia, 2006: 27). Bu doğrultuda, kendini modern hukuk olarak dönemsel ifade eden; varlığını "modern" olarak tanımlayarak, öznel niteliklerini diğer zamansal dilimlerden ve çağlardan ayıran, keskin bir modern hukuk tanımıyla karşılaşmıyoruz. Hukuk kavramı üzerine farklı bakış açılarına dayanan, çeşitli tanımlamalar olmasına rağmen, modern hukukun ne olduğunu açıklayan ya da kavramın nasıl anlaşılması gerektiği konusunu aydınlatan bir açılıma da rastlamıyoruz (Akkaya Kia, 2006: 27).

Modern hukuk, hukukun ve yargılama işinin doğasında bulunan geçerliliği kanıtlanabilir önermeleri kullanmıştır. Bu yolla elde edilen hukuk bilgisi, belli bir sistem dahilinde incelenilme olanağı vermektedir. Bu bakımdan modern düşünce, hukuku kendini üreten bir eylem olarak düşünülür. Modernite döneminin hukukçuları, geleneksel ya da tanrısal olanın dışında, başka bir hukuksal yöntemin olduğunu, bunun akıl ile kavranabileceğini ve oradan daha üstün gerçeklere ulaşabileceğine inanmışlardır. Dolayısı ile modern dönem, bu yöntemin bulunmasını, gelişmesini, bu alana dair kavramların üretilmesini ve arındırılmasını kendisine iş edinmiştir (Işıқтаç, 2004: 368).

Modern dönem öncesinde, hukukun iki koldan beslendiğini görüyoruz. Bunlardan biri, laik hukuk olarak adlandırılabilir kralın emirnamelerine dayalı ve gelenekten kaynaklanan hukuk, diğeri ise kilise hukukudur (Block, 1998: 193). Bu itibarla, Orta Çağ hukuk düşüncesi, yasanın kaynağını iki farklı odağa bağlanmaktadır. İnsanların yönetimi ancak bu iki şeyle mümkündür. Birincisi düzenin kurallarını

belirleyen doğal hukuk, ikincisi halkların davranışlarından türeyen gelenektir (Burns, 1993: 28).

11. yüzyılda dünyevi otoritenin kaynağı sorgulanırken, yasa, irade ve toplum arasındaki ilişkinin yeniden ele alındığını görüyoruz. Burada, Tanrı iradesinden türeyen hukuk ayırık tutularak, kralın iradesinin yüceliği ile geleneğin gücü arasında bir ikilem yaşanmıştır. Sonunda, geleneğin, dünyevi yasanın kaynağı olsa bile, kralın iradesinin üzerinde olmayacağı belirlenmesi yapılacaktır. Böylece geleneğin, hukuku yaşatan gücü, kralın otoritesinin ve gücünün içine aktarılmıştır. Gelenek, onu geçersiz kılacak yasadan önce olabilir. Ama gelenek, kralın yasalarına itaati engelleyici olamaz. Toplumlar her zaman yeni kurallar üretebilirler, ancak bu kuralların gücü kralın iradesine bağlıdır. Böylece 12. yüzyılın sonuna doğru, kanonistler “ius positivum”u, yani insan yapısı hukuku icat etmişlerdir (Akkaya Kia, 2006: 29).

Buna rağmen örf ve adet hukuku, ilahi hukuk ve pozitif hukuk arasındaki ayırım çok belirgin değildir. Özünde evrenin yaratıcısının iradesine dayandırılmış, gelenekten ve halktan kaynaklanan hukuk, hala bu büyük düzenin parçasıdır. Hukuk ile dinin iç içe geçmesinin pratik nedenleri de vardır. Bu nedenler arasında, en önemlisi Orta Çağ toplumunun yaşam parçalarının pek çoğu için, ya yasal düzenleme yapılmamış olması ya da var olan yasanın yetersiz kalmasıdır. Dolayısı ile Roma hukuku derlemeleri dışında, geniş bir gelenek bölgesi yaratılmıştır. Bu bölgede, Roma hukukundan gelen, medeni hukuk ilkelerinin eklektik uygulamalarına, coğrafi bakımdan etkinlik ve geçerlilik alanı son derece sınırlı olan, örf ve adet hukuku yaşamaktadır. Dini özellik taşıyan kilise hukuku ise bu dönemlerde zaman zaman asli etkisini göstermiş, ama çoğunlukla diğer hukuk kurallarının yetersiz olduğu alanlarda uygulama alanı bulabilmiştir. Buna göre, modern Batı hukukunun geleneksel kaynağı Roma hukuku dünyasıdır. Zira Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından çok sonra bile; bu hukuk, dil, yöntem, ruh ve kavramları ile hep ayakta kalmıştır (Akkaya Kia, 2006: 29).

Bu köken belirlemesine rağmen, Orta Çağ’ın önemli bir diliminde kralların, prenslerin iktidarına rağmen, yasamanın kaynağı adeta kurumuştur. Laik hukuk, hiçbir eğitim kurumunda okutulmadığı gibi, kilise dili olan Latince dolayısı ile hukuk, Orta

Çağ'ın tek okuryazar kesimi olan kilise mensuplarına terk edilmiştir. Hukukta böyle bir yıkım yaşanmasının bir başka nedeni de yasalar ile uğraşan, bu uğraşı kendisine meslek edinmiş avukatlar, yargıçlar ya da hukuk adamlarının olmamasıdır. Yasalar gibi, davalar ve kararlar da yazılı olarak kaydedilmemiştir. Dolayısı ile yazılı ve sistematik olmayan bu hukuk, uygulamalarda da çeşitliliğe yol açmıştır. Böylece hukuk, örf ve adetten beslendiği için, çeşitli grupların örf-adet rejimi ile sınırlı kalmıştır. İnsan ilişkilerini daha güvenilir biçimde düzenleyen, toplumsal sınıfların arasına daha belirgin sınırlar koyan, yerel özelliklerin çoğunu ortadan kaldıran ve en önemlisi yazılı hale getirilen hukuk ile yeniden karşılaşmak, hemen hemen 11. yüzyılın sonlarına rastlar. Dağınık toplumsal unsurların, büyük devletler halinde birleşmeleri yalnızca yasamanın yeniden doğuşunu değil, birleştirici bir hukukun gelişimini de sağlamıştır (Akkaya Kia, 2006: 30).

Bu gelişme dolayısıyla, hukuk ve modern düşünce arasındaki sıkı bağ, teoriyi ve pratiği aynı anda kapsaması bakımından da çift yönlüdür. Modern devletin doğuşu bir taraftan eskinin dağınık, birbirinden kopuk ya da hiçbiri içinde karışmış hukukunu, farklı ve çelişkili yaşam statülerini ortadan kaldırarak bir birleştirme, bir kodifiye etme hareketi olarak gelişmiştir. 11. yüzyıldan başlayarak bir kültür hareketi olarak gelişen Roma hukuku derlemeleri, kodifikasyon çalışmaları, modern hukukun temelini oluşturmaktadır (Honig, 1935: 94-95). Kuzey İtalya'dan başlayarak Avrupa'ya yayılan, Roma hukukunun yeniden öğretilmesi ve kanun derlemeleri olarak başlayan çalışmalar, ulusal hukuku yaratma çabasına dönüşmüştür. Bavyera'da 12. yüzyılın sonlarında başlayan ve 1520'lere kadar kanunlaştırılma hareketine dönüşen çalışmalar, geleneksel hukukun reformasyonuna dönüşecektir. İskandinav ülkelerinde (özellikle Norveç'ten) 1274'te "ülke kanunu"nu yaratma, Fransa'da, 1458'de yerel hukukun derlenmesi çalışmalarına başlanmıştır. Fransa'da 14. Louis dönemi, hem merkezi iktidarın pekiştirilmesi hem kanunlaştırma hareketleri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışmalarla, modern hukuk ve modern siyasi ilkeler arasında, birbirlerini destekleyici bir bağ da kurulmuştur (Honig, 1935: 94-95).

Yazılı hale getirilen ve kodifiye edilen hukuk, artık keyfiliğe izin vermeyen bir modeldir. Bu model, siyasi iktidarı da keyfi davranıştan uzaklaştıran, onu modern

hukukun yaratıcı ilkeleriyle, hem donatan hem sınırlandıran bir çerçevedir. İçinde aşkınlığa, belirsizliğe yer olmayan bu hukuksal düzen; geçmişin geleneklerden beslenen hukukunu modern dönemin ilkeleri ile sentezleyerek hukuku yazılı, düzenli bir sistem haline getirmiştir (Akkaya Kia, 2006: 31).

Yukarıda da açıklandığı gibi, modern hukukun oluşumunda modern zihniyetin gelişimi önemli bir rol oynar. Modern zihniyetin gelişmesinde ise, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin belirleyici bir işlevi vardır. Batı Avrupa’da 12. yüzyıldan itibaren okur yazarlığın giderek artmasıyla yazılı kültüre, 15. yüzyılda matbaanın icadıyla da basılı kültüre geçilmesinin genel olarak sosyo-kültürel hayat ve özel olarak da hukuk üzerinde ciddi sonuçları olmuştur. Okur-yazarlığın artışı ile sayı sistemi de daha fazla gelişmeye başlamıştır. Bu durum insanların somut gerçeklerden soyut fikirler ve kavramlar üretebilmelerini mümkün kılacak ortamı hazırlamıştır. Modern hukuk sistemlerinin en önemli değerleri olan kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve hürriyetlerin korunması gibi ilkeler ile soyut düşüncenin gelişmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Modern hukuk, cinsiyet, ırk, sosyo-ekonomik statü ve din gibi faktörleri dikkate almaksızın, hukukun sujesi olan soyut birey kavramına dayanır. Modern hukukun iki önemli özelliğinden birisi; modern öncesi sistemlerde toplum içinde kaybolan bireyi öne çıkarması; diğeri de; daha önceki hukuk sistemlerinden daha fazla soyutlamalara dayalı olmasıdır. Bu iki özellik, temel hak ve hürriyetlerin sujesi olan bireyi kabul eden liberal hukuk sistemlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Modern hukuk insanlar arasında hiçbir ayırım yapmamasıyla ve onların hepsini vatandaş olarak hukuk önünde eşit statüde sayması açısından genel niteliklidir. Hukukun yan tutulmaksızın bütün bireylere ve eylemlere eşit uygulandığı varsayılır (Yüksel, 2004: 73-78).

2.4. MODERN DEVLET

Devlet, en eski ve en köklü toplumsal kurumlardan birisi olarak, toplumların tarih içindeki yerlerini anlamamız için oldukça önemli bir yer tutar (Coşkun, 1997: 15). Latince’de durum anlamına gelen “status” sözcüğünden türemiş olup; günümüzde belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireyler topluluğunun oluşturduğu tüzel kişiliktir

(Özay, 1986: 7). Felsefe tarihçileri, İ.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Yunan filozofu Thales'i ilk laik felsefe anlayışının kurucusu sayarlar. Nicolo Machiavelli de, devletin dinden ve tanrı bilimden bağımsız, güce dayalı, toplumsal bir yönetim düzeni olduğunu belirtmiştir. Onun bu yaklaşımı siyasi alanda ilk laik anlayışı başlatmıştır. Ondan önce laik devlet kurulmuş; ama uygulamada onunki kadar kesin ve gerçekçi bir yaklaşım görülmemiştir (Şahan, 2000: 282). Modern devlet, 16. ve 17. yüzyıllarda ilk kez Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve ulus devlet olarak da ifade edilen devlet tipini anlatan bir terimdir (Yüksel, 2004: 93). Poggi (2005: 15), modern devleti devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kuramsal düzenlemeler olarak tanımlamıştır.

Modern devlet, bölünmüş toplumun kurumsallaşmış siyasal iktidarına sahip olan, iktidarı toplumdan kaynaklı, soyut olarak ifade edilen egemenlik ve üstünlük anlayışıyla donanımlı bir gerçekliktir. Onun iktidarı egemenliktir. Egemenlik; iktidardan daha geniş, yaygın, yoğun, kapsayıcı ve süreklidir. İktidar olmadan, modern otoritenin kurulması ve devam ettirilmesi mümkün değildir.

Modern devlet, Batı Avrupa'da ortaçağ düzeninin çözülmesiyle doğar. Ortaçağ düzeni; Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerinin kendi alanlarında hâkim olduğu, kilisenin tanımlamış olduğu dinsel ve dünyevi alanlarda nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir. Modern devlet, kökenlerini ortaçağın bu yapısını değiştiren unsurlarda aramaktadır. Modern devlet, ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerin sosyal, siyasal ve ekonomik organizasyon arayışlarının, eski düzen yerine yeni düzen oluşturma çabasının, hemen her alanda yeni meşruiyet dayanakları aramanın bir sonucu olarak doğmuş ve gelişmiştir (Çetin, 2003: 8-13).

Pierson (2000: 38-40) modern devlet tartışmalarında anayasallık'ı öne çıkararak şu şekilde açıklamaktadır:

“Modern devlet hakkındaki ‘resmi’ tartışmalarında, anayasalar ve siyasi düzenin ‘anayasallığı’ ciddi önem taşır. Bu bağlamda, anayasalar çoğu zaman siyasi sürecin temel ‘oyun kuralları’nı betimlemekte kullanılır. Pek çok devlet yönetiminde devletin temel siyasi düzenlemelerini ortaya koyan ve çoğu kez aynı

zamanda gerekçelendiren tek bir belge ya da belgeler dizisi vardır. Anayasa ‘yasa yapma konusundaki yasaları’ ortaya koyar ve gerçekte bizzat devletin varlığını yaratan ya da hiç değilse güvenceleyen yasa olarak sunulabilir. Bazı devletlerde, belki hepsinden önce ABD’de ‘resmi’ açıklamalarda bazen tüm siyasi süreç ‘Anayasa’nın günbegün uygulamasının biraz fazlasından ibaret olarak sunulur....

Devletin yaptıklarının çok ‘gerçekçi’ bir yorumunu veren anayasal model, ister akademisyen, ister gazeteci, ister ‘sıradan’ yurttaş olsunlar siyasi yorumcuları pek az ikna etmiştir. Lenin gibi en sert eleştiri yöneltenler anayasal yönetim iddialarında, devlet ve devletin şiddet tekeli üzerinden gerçek iktidarı uygulayan bir azınlığın, tabiyet altındaki topluluktan bu olguyu gizlemekte kullandığı ideolojik bir perde görmüşlerdir. ‘Gerçekçi’ uluslararası ilişkiler ekolü, anayasallıkla ilgilendiğinde, onu, ‘gerçek’ politikayı, yani iktidarların ve çıkarların büyük ölçüde anayasal olmayan çarpışmasını dikkatlerden uzaklaştıran münasip bir kurgu olarak görme eğilimindedir....

Ne var ki, çok daha geniş kavranan ‘anayasallık’ modern devlet fikrinin son derece önemli bir ögesidir. Weber’in modern devletin ‘yasalarla değiştirilen bir idari ve yasal düzen’i olduğunu yazdığını görmüştük. Devletin (en azından formel olarak) toplumdaki ve ekonomiden uzaklaşan güçlerle ayrı ve hukukun üstün olduğu bir alan oluşturduğu fikri modern döneme özgüdür. Pek çok modern devlet gerçekten de , (en azından biçimsel olarak) kamusal, hukukun üstün olduğu ve yasal reforma tabi bir tür iktidar uygular. Bu özellikler sık sık, uyulduğu kadar ihlal edilme onuruna da erişebilirler, ama ne var ki devleti modernliğe yerleştirmeye yardımcı olurlar. Modern öncesi devletlerde, sosyal, ekonomik, patriyikal ve siyasi iktidarlar büyük ölçüde farklılaşmamıştı. Bu devletin faaliyetleri, kesinlikle keyfi, mutlakçı, modern devletler genellikle bu gerekçeleri kullanamazlar. Böylelikle anayasallık fikri bizi, modern devletin birçok başka karakteristik özelliğine (toplum ve ekonominin farklılaşması, kişisel olmayan iktidar, bürokratik örgütlenme vd.) yöneltir”.

2.4.1. Ortaçağ ve Feodalizmin Bıraktığı Miras

Batı Ortaçağı devletsizliğin hakim olduğu bir dönemi ifade eder (Coşkun, 1997: 129). Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşü feodalizmin ortaya çıkışına neden olmuş, feodalizmin ortaya çıkışı ise Batı Avrupa’nın çoğu yerinde bölgesel hükümdarların toprak üzerindeki babadan oğula geçen haklarını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Feodalizm, uzaklardan gelen ve göçebe olan bir savaşçı sınıfı toprağa bağlamış; toprağın işlenmesini, üzerindeki nüfusun yönetilmesini ve korunmasını sağlamıştır. Feodalizm bu sınıfa salt askeri olmayan yetki ve güç vermiş, bu savaşçılar yetkilerini kullanırken zamanla eşitlik ilkesini göz önüne almayı, yerel geleneklere saygı göstermeyi, zayıfları korumayı ve sorumlu davranmayı öğrenmişlerdir. Bu savaşçı sınıfın feodalleşmesi

sonucunda yavaş yavaş gelişen Avrupa aristokrasisi, Avrupa kültürüne büyük katkısı olan bir tabaka oluşturmuştur (Poggi, 2005: 49).

2.4.1.1. Kentlerin Yükselişi

Batı Avrupa'nın 9. yüzyıl boyunca gelişerek dönüştüğü tarıma dayalı uygarlıkta kentlerin var olup olmadıkları ilgi çekici bir sorundur. Bu soruya verilecek yanıt, "kent" sözcüğüne verilen anlama bağlıdır. Bu sözcükle, halkının geçimini toprağı ekip biçmekle değil, ticaretle sağladığı bir yer anlatılmak isteniyorsa, yanıt "hayır" olacaktır. "Kent" sözcüğünden, hukuksal bir varlığı ve kendine özgü yasa ve kurumları olan bir toplumu anlıyorsak, sorunun yanıtı gene olumsuz olacaktır. Öte yandan, bir kenti, bir yönetim merkezi ve bir kale olarak düşünüyorsak, Karolenj döneminde, bu dönemi izleyen yıllarda olduğunca çok sayıda kent bulunduğu açıktır. Bu, o zamanki kentlerin orta ve yeni çağlardaki kentlerin belli başlı iki özelliğı olan, orta sınıf halk ile toplumsal örgütten yoksun olduklarını söylemenin bir başka yoludur (Pirenne, 2002: 47).

Çağdaş İngilizce'de ve çağdaş Rusça'da kent anlamına gelen sözcüklerin, başlangıçta, kapalı yer anlamına gelmesi ilginçtir.

Olağan zamanlarda bu kapalı yerler boş kalıyordu. Halk buralara yalnızca dinsel ya da yönetsel törenler için, yahut savaş onları sürüleriyle birlikte oraya sığınmaya zorladığında gidiyordu. Ama yavaş yavaş uygarlık ilerledikçe, bu kentlerin aralıklı olarak canlanması sürekli bir canlılığa dönüştü. Anıtlar yükseldi; yönetici ya da başkanlar konaklarını kurdular; tüccar ve zanaatçılar oraya yerleşmeye geldiler. Başlangıçta yalnızca ara sıra kullanılan bir toplanma merkezi olan yer, bir kent, gelenek olarak adını aldığı kabilenin tüm topraklarının yönetsel, dinsel, siyasal ve ekonomik merkezi durumuna geldi.

Bu, birçok toplumlarda, özellikle klasik antik çağda kentlerin siyasal yaşamının, niçin surlarla çevrili alanla sınırlanmış olmadığını açıklar. Gerçekten de kent, kabile için yapılmış olup ister surların içinde, ister dışında otursun, herkes eşit olarak kentin yurttaşıydı. Ne Yunanistan'da ne de Roma'da, Ortaçağ'ın dar anlamda yerel ve özerklik yanlısı kentsoylularına benzer bir durumu vardı. Kentin yaşamı, ulusal yaşamla

karışmıştı. Kentin hukuku, tıpkı kentin dini gibi, başkenti olduğu ve bu başkentle birlikte tek bir özerk cumhuriyet oluşturan tüm insanlar için ortakı (Pirenne, 2002: 48).

Ortaçağ Batı kentleri, üretim ve ticaretle uğraşan ve yoğun nüfusa sahip yerleşim alanları olmaktan öte, siyasal açıdan özerk birimlerdi. Kentlerin yükselişi, o zamana kadar hangi düzeyde olursa olsun, lord-vasal ilişkisine dahil iki tarafın yönetimindeki sisteme yeni bir siyasal güç kaynağı ekledi. Kentler yüzyıllardır süregelen çöküntü ve terkedilmişlikten sonra yeniden güçlendi. Tek tek güçsüz olan bireylerin ortak hareket edebildikleri merkezler kurmalarına yol açtı. Böylece kentler, tüzel yapısı olan bir takım haklar iddia etmeye başladılar. Kentlere siyasal özerkliklerinin yanı sıra, bölgenin yönetim sisteminde etkin ve sürekli bir katılma olanağı tanıyacak yeni yapıların kurulması gerekti. Bu bağlamda “*Stande*”ler ve “*Estate*”ler oluştu. Bunun yanında geç ortaçağda bölgenin ya da bölgedeki belirli yörelerin yönetiminde hükümdarla işbirliği yapan meclisler, parlamentolar, divanlar diğer önemli yapıları oluşturdu. “*Stan*” terimi, İngilizce’de aşağı yukarı aynı anlama gelen “*estate*” kelimesi gibi, belirli bir tür tabakalaşmayı açıklayan sosyolojik bir anlama sahiptir. “*Standestaat*” ise feodalizm ile mutlakıyetçilik arasında bir sistemdir (Poggi, 2005: 31-54-60). Zamanla kentler ülkeleri, ülkeler ise bir bütünsel iktidar alanı olarak krallıkları doğurdu. Krallıklarla beraber uluslar ve ulusal devletler ortaya çıktı. Krallıkların güçlenmesi beraberinde burjuvaziyi de güçlendirmekteydi (Çetin, 2003: 18).

2.4.1.2. Mutlak Yönetim

Avrupa’da 16. yüzyılın sonlarına doğru şekillenmeye başlayan mutlak monarşi, modern devletin ilk biçimini oluşturur. Mutlak monarşik devlet yapısı, modern devletin büyük ve düzenli bir orduya, bürokrasiye ve hukuk düzenine sahip olmak gibi birçok özelliğini taşır ve bu özellikleri ile ortaçağ toplumundan kopuşu simgeler. Mutlak monarşiyle başlayan ve giderek güçlenip merkezileşen modern devletin oluşum süreci, kapitalizmin gelişiminden ayrı düşünülemez (Yüksel, 2004: 96-97). Mutlak yönetimlere özgü bir ekonomik politika olan merkantilizmı sonucu altın ve gümüş bolluğu oluşmuş, bu durum paranın değerini düşürmüş, dolayısıyla toprak aristokrasisinin

parasal gelirleri reel olarak azalmıştı (Yüksel, 2004: 103). Bu durum feodal beyleri hem kral hem de burjuvazi karşısında zayıf düşürmüştü. Burjuvalar, özellikle Fransa’da kralın bazı mevkileri satmasından yararlanıyor, soyluların ödeyemedikleri paraları ödeyerek mevki satın alıyor, böylece bu mevkilerden kaynaklanan avantajları kendi lehlerine kullanabiliyorlardı. Burjuvaların bol para harcamaları karşısında aristokrasi kendi yaşam biçimini korumakta zamanla güçlük çekmeye başladı. Yerel düzeyde bile feodal beylerin (lordların) geleneksel yönetim yetkileri, ekonomik çıkarları ve statüleri dışında önemini yitirmişti. Topraklı soylular geriye kalan yetkilerini tehdit eden ticari ve parasal güçlerine karşı geri plandan mücadele vermeye, kendilerine özgü rahat yaşam biçimlerini ve toplumsal ayrıcalıklarını korumaya çalışıyorlardı (Poggi, 2005: 85).

2.4.1.3. Reform ve Rönesans

İstanbul’un Türkler tarafından fethi ile birlikte Hindistan ticaret yolunun denetimi Doğunun eline geçmişti. O güne kadar Batı birlik ve bilincini düşünce düzeyinde korumayı üstlenmiş kilise, yeni gelişmeler karşısında Batı insanına bir çözüm önerememiştir (Coşkun, 1997: 145-146). Akabinde kilisenin dünya işlerine karışmasını eleştiren ve onun bu etkisini insanların üzerinden çekmesi gerektiğini savunan düşünürler ortaya çıkmaya başladı. Reformcular, bir yandan dinsel törenciliğe, iman konusundaki dinsel hiyerarşi anlayışına ve papanın kilise içindeki mutlak egemenliğe karşı çıkıyorlar, öte yandan kilisenin servet edinmesini eleştirip kilise mallarından vergi alınmasını, kilise vergilerinin kısıtlanmasını ya da kaldırılmasını savunuyorlardı. Tüm bu görüşler reform hareketlerini başlattı. Papalık iktidarını zayıflatma amacı taşıyan reform aslında kralların siyasal iktidarının güçlenmesine katkıda bulunmuştu. Kral ve Papa, Tanrının temsilcisinin kendileri olduğunun ispatına giriştiler. Krallıklar ulusal devletleriyle beraber ulusal kiliseleri kurmaya yöneldiler. Bunun ön koşulu ulusal gücün tek bir merkezde toplanmasıydı. Bu amaçla kral, devleti düzenli bir bürokrasiye dönüştürmüş, yeni vergi sistemleriyle gücünü tüm ülkeye yaymış, sürekli ve düzenli bir ordu kurmuş, ulusal kiliselere boyun eğdirmişti. Böylece Avrupa’nın din ve “dinsel ülke” birliği ilkesi parçalandı. Modern ulus devletin önündeki en büyük engel olan din de ortadan kalktı. Bunun sonucu olarak modern devlet iktidarının kaynağı ve

kullanımının tek elde toplanması kolaylaşmıştı (Çetin, 2003: 19-20). Rönesans, İstanbul'un fethiyle beraber, Ortaçağ Batı insanının yeni şartlara uyum sağlama teşebbüsüdür. Bu teşebbüste İtalya başrolü oynamıştır. C. Colombe ve Amerigo Vespucci İtalya'ndır (Coşkun, 1997: 142-143). Rönesans'ın düşünce merkezinde Hümanizm vardır. Hümanizm her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmektir. Kilisenin skolastik ortaçağ anlayışı reddedilerek bilimde, felsefede, sanat ve edebiyatta özgür insan anlayışının savunulmasıdır. Rönesans'la birlikte gelişen yeni bir insan anlayışı ve bu anlayışa bağlı olarak vurgulanan özgürlük kavramı önemli bir modern değişim unsurudur. Eski çağdaki toplumsal şartların içine mahkum olmuş durağan insan yerine dinamik bir insan anlayışı doğmuştur. Rönesans ile birlikte insan birey olarak toplumdan ayrı bir varlık halinde anlaşılmaya başlanmıştır. Tüm toplumsal bağlarından soyutlanmış bir insan anlayışı ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın modernizme katkısı, dinsel niteliği ağır basmayan bir özgürlük kavramı etrafında oluşan bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak yeni bir insan felsefesi doğurmuş olmasıdır (Çetin, 2003: 21-23).

1.4.2. Sanayi Devrimi, Yeni Sınıfların Doğuşu, Ulus Devlet ve Hukuk Devleti

Sanayi devrimi ilk kez dış ticaretin oldukça gelişip sermaye birikiminin hızlandığı, teknik icatların ve yeni ekonomik buluşların doğrultusunda üretime makine ve organizasyonu uygulayan İngiltere'de gerçekleşti. Sonra, Fransa ve Batı Avrupa'dan Amerika'ya yayıldı. Modernleşme sürecinin en önemli unsuru olan ekonomik gelişmeyi besleyen sanayi devrimi ile modern devletlerin toplumsal yapısı değişmiş; girişimcilik aileden ayrılarak şirketlerin eline geçmiş, işbölümüne dayalı üretim ortaya çıkmış, sermaye birikimi büyüyerek sermayedarların gücü artmış, geleneksel düzen yerine rasyonel hesap ve çıkarlar ortaya çıkmış, sanayi girişimlerinden doğan sınıfsal ayrımlar artmış, bu sınıfların siyasal iktidardan istekleri organizeli birlikler doğurmuştur. Teknik alanda icatlar hızla artmış, Avrupa'da nüfus patlaması yaşanmış, tarımsal alanda aşırı üretim ve üretim fazlası mal elde edilmiş, şehirlere göç, işgücü akımı yoğunlaşmış, büyük keşifler ve uluslararası ticaret, Avrupa'ya altın, gümüş gibi değerli madenlerin akımı ve bunların zenginliği arttırması toplumu modern değerlere uyumlulaştırmış,

faizle fiyatın ucuzlayıp yatırımların hızlanması ile ekonomik gelişme artmış, toplumun ekonomik refahı yükselmiş, ulaşım, taşıma, pazarlama alt yapılarının oluşturularak devletin tüm alanlara yayılması kolaylaşmış, piyasaların ve ekonominin bütünsel bir ağ ile örülmesi gerçekleştirilmiştir. Sanayi Devriminin oluşturduğu bu ortamda burjuvazi güçlenmiş kendini güçlü tutacak devlet anlayışlarını savunmuştur. Özgürlük her alanda yayılmaya başlamış; özel mülkiyet, serbest girişim, bireycilik, güvenlik temel konular olmuştur (Çetin, 2003: 97-103).

19. yüzyıl, toplum eğitiminin geliştiği, demokratikleşme yoluyla kitlelerin etkisinin yükseldiği, kapitalizmin karakter değiştirmeye başladığı, aile işletmelerinin yerini büyük şirketlerin almaya başladığı, demiryolu ağının ve endüstrinin hızla büyüdüğü bir yüzyıl olmuştur. Bu bağlamda devletin kapsamı ve masrafları giderek artmıştır. Artık devlet bu masraflarını kişilerden bağış alarak, kimi makamları satışa çıkararak, savaş ve sömürgecilikten kazanılan kaynaklardan hisse satarak ya da kişisel varlıklardan harcayarak değil, yurttaşların gelir ve harcamalarından aldığı vergilerle zenginleşen bir devlet bütçesinden karşılanmak durumunda kalmış, bu durumda maliye ve vergi teorilerinin üretilmesini sağlamıştır. Bu dönemde hızlanan sanayileşme ve kentleşme, ücretli emekçi sınıfın büyümesine sebep olmuş, büyümenin nimetlerinde yoksun bir kitle meydana gelmişti. Ekonomik açıdan dışlanmış ve siyasal bakımdan güçsüzleşmiş bu insanların acılarını hafifletmek ve yabancılaşımlık hislerini gidermek için seçme hakkı (önce erkeklere tanınmış, daha sonra kadınlarda bu kapsama alınmıştır) tanınmış, sosyal devlet ilkesi benimsenmiş ve ulusal bilincin oluşturulması için zorunlu askerlik getirilmiştir. Yüksel'e göre; Avrupa'da 15. yüzyıldan sonra mutlak monarşi formunda oluşmaya başlayan devlet yapısı 1648 yılında akdedilen Vestfalya (Westphalia) Barışı ile egemen ulus devlet biçimine ulaşmış ve uluslar arası düzeyde tanınmıştır (Yüksel, 2004: 107-108).

Ulus-devlet, kamusallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümlerinden birisidir. Gelişimini tamamlamış ulus-devletler, modern devletler, belli bir "standartlaşma"ya başvurur ve doğal olarak monisttir. Devletin tek bir para birimi ve tek bir maliyesi vardır. Genellikle tek bir ulusal dil vardır. Bu tek ulusal dil, çoğu kez çok

sayıda yerel dil ve lehçeye yapay biçimde üstün kılınmıştır. Tüm yerel kimliklerin üstünde homojen bir ulus kimliği oluşturulmaya çalışılır. Son olarak, farklı hukuk geleneklerinin yalnızca sınırlı amaçlar ve çevre bölgeler içinde geçerliliklerini korudukları tek bir hukuk sistemi vardır (Şen, 2004: 33-37).

Açıktır ki, modernleşme ve ulusallaşma biri diğeriyle bağlantılı iki ana kavramdır. Modernleşme politikaları ulus devletinin bu amaca dönük örgütlenme biçimi olmaksızın gerçekleşemezler; bunun aksi de doğrudur. Yani bir ulus devlet modeline göre örgütlenmiş bir toplum, kaçınılmaz olarak modernleşme sürecine katılır ve kendine özgü formlar aracılığıyla moderniteyi içselleştirir.

Bu açıdan ulusallaşma ile laiklik arasında zorunlu bir ilişki olduğunu öne sürenler büsbütün haksız değiller. Modernitenin sabiteleri arasında yer alan seküler bir hayat, doğal olarak dini bir evrende mümkün olamaz (Bulaç, 1995:258).

Modern devlette, devletle hukuk arasında özellikle yakın bir ilişki vardır. Kamu hukukunun büyük bir bölümü, vazgeçilmez kural koyma, emir verme, ölçüt belirleme, faaliyetleri yönlendirme sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Hukukun öteki parçası olan özel hukuk, devlet organlarının çalışmalarını düzenlemez. Kendi çıkarlarının peşinde koşan kişilerin özerk etkinliklerinin çerçevesini çizer. Yasaların tümü, kuşkusuz devletin yurttaşları karşısındaki gücünün ifadesidir. 19. yüzyıl devletlerinin otoriter çözümleri reddeden liberal eğilimine kamu hukukunun birbiriyle örtüşen iki düzenlemesi esin kaynağı etmiştir. Öncelikle, tüm pozitif hukuk değiştirilebilir olduğundan yeni çıkarılan yasaların kazanılmış hakları ortadan kaldırma ya da hak sahiplerinin bu haklardan sınırsız ve rahatça yararlanmalarını engelleme tehlikesi vardır. Bu tehlikeye karşı koruyucu bir önlem olarak temel bazı hukuksal ilkeler anayasal düzenlemelerle daha yüksek, özel bir hukuksal konuma sahip kılınmıştır. Bu ilkeleri çiğneyen ya da kısıtlayan yasalar geçersiz sayılmakta ya da ancak belli koşullara uygun yapıldıkları takdirde geçerli kabul edilmektedir. İkinci olarak, yurttaşlar özel hukuk alanında olduğu gibi, kamu hukuku alanında da gene çoğu kez anayasayla düzenlenmiş kazanılmış haklara sahiptir. Devlet kurumları, kimi durumlarda yasama organları da dahil olmak üzere, bu hakları çiğnemekten men edilmiştir (Poggi, 2005: 122-125).

Bu gelişmelerde “egemenliğin kişi ve soylardan uluslara geçtiği, kurumlar tarafından paylaşıldığı ve ortak kullanıldığı, hukuk kurallarının onu koyanları da içine alarak her kişi ve kuruluşu bağlaması, kamusal yaşamda görev ve yetkili herkes ve her organın yargısal denetimi altında olması” olarak nitelendirilen “hukuk devleti”ni meydana getirmiştir (Özay, 1986: 10). Hukuk devletinin doğuşu polis devleti anlayışının sonu ve “hazine teorisi”nin başlangıcı olmuştur. Modernleşmenin siyasi projesi en geniş haliyle demokrasiye dayanır. Laiklik bu projenin içindedir; özgürleşmenin aracı olarak tanımlanır. Modernitenin öngörmediği ama modern çağı bütünüyle tanımlayan asıl unsur “Milli Devlet”tir. Milli devlet, imparatorlukların ve mutlak monarşilerin anti-tezidir. İmparatorlukların ve monarşilerin meşruiyetlerini kaybetmeleri ile milli devlet modern çağın genel devlet biçimi haline gelmiştir. Milli devlet, modern çağın merkeziyetçi devletini ifade eder; aynı zamanda yeni bir siyasi iktidar prensibini, meşruiyet kaynağını da yansıtır. Bu prensip ve kaynak kısaca demokrasidir. Devletin homojenliğe olan ihtiyacı milleti ortaya çıkarmakta, millet güç kazandıkça demokrasiyi talep etmektedir (Türküne, 2006: 187-191).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE SÜREÇLERİ

1. GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'de modernleşme, bir toplumsal değişme süreci olarak 17. yüzyıldan beri devam etmektedir. Üstelik bu süreç, M.Turhan'ın nitelemesiyle devletin üstten dayatma ve zorlamalarıyla bir mecburi kültür değişimi olarak gelmektedir. Osmanlı'nın son iki yüzyılında tartışılan ve bir kısmı uygulanan modernleşme projeleri Cumhuriyet döneminde en somut biçimini almış, pratiğe dökülmüş ve bu çerçevede pek çok girişimde bulunulmuştur.

Mardin'in (1991: 9) de açıkça belirttiği gibi modernleşme, bir dönem Avrupalılaşıma-Batılılaşma kavramlarıyla karşılanmıştır. Batıcılık genel olarak Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikirsel gelişimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşımdır. Bu görüş bazen ılımlı bir biçimde ortaya çıkmış, bazen de geleneksel kültür öğelerimizi eleştiren ve karşısına çıkan çok köktenci boyutlar kazanmıştır. Ancak sözcüğün kendisi daha çok Batı'yı her hususta örnek almak isteyenlerin yaklaşımını adlandırmak için kullanılmıştır.

Türkiye'de modernleşme noktasında, özellikle 18. yüzyıl başlarından itibaren bir seri girişimlerde bulunulmuştur. Mesela 1703-1730 tarihleri arasında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Lale Devri olarak bilinen girişimi bunlardan birisidir. Daha sonra gerilemiş ve çöküş dönemlerinde bu hep sürmüştür. Başta askeri alan olmak üzere, pek çok Batı kurumu alınmıştır.

Resmi kayıtlar, Batılılaşmanın 1683 Viyana bozgunu ile başladığını kabul eder. Zira 1839 Tanzimat Fermanı'nın girişiminde, "150 yıldır Avrupalılaşıma çabası içinde bulunduğumuz..." kaydedilir ki buna göre başlangıç 1683'e denk düşer. Batılılaşma yer

yer çok radikal tavırlar sergilediği için dünden bugüne tepkiler görmüş, muhafazakâr tutumları kışkırtmıştır. Ancak bu tepkisel hareketler bile Batının manevi kültürünün reddedilmesi ama onun bilim ve tekniğinin alınması gerektiğini savuna gelmişlerdir.

Mardin'e (1991:83) göre, Batılılaşma düşüncesi bize Batı'nın T. Hobbes ve J.J. Rousseau gibi büyük siyasal düşünürlerin eserleri yoluyla değil, Batı'da fizyokratlar olarak bilinen bir tür kamu idaresi kuramcılarının uzantısı sayılan "kameralizm" yoluyla girmiştir. Kameralizm; Batı'da aydın despotizmi adı verilen politik görüşün siyasal teorisini oluşturuyordu. Aydın despotizmi ise, Avusturya İmparatoru II. Joseph ve Prusya kralı Büyük Friedrich gibi merkezîyetçi devlet kurucularının o zaman için kotarılmış "gelişme" politikasıydı. Bu hükümdarlar tıpkı Aydınlanma Devri filozofları gibi Ortaçağ kalıntılarına karşı cephe almışlardır. Fakat filozofların Ortaçağ karşıtı tutumu, hürriyet ve kişi ile ilgiliydi. Hükümdarlar ise tekellerinde toplamak istedikleri gücü parçalayan Ortaçağ kurumlarını ortadan kaldırmak istiyorlardı.

Gerçekten de Türkiye'de Batılılaşma düşüncesi felsefi bir aydınlanma düşüncesinden çok kameralizm olarak alınmış ve günümüze kadar da ısrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Ne var ki bu proje çok çelişkiliydi. Bütün bu totaliter uygulamalar özgür bir dünya içindi; halka görüşü sorulmayan bu icraatlar halk adına gerçekleştiriliyordu.

Sonuç olarak da Türkiye'de modernleşme kameralist içerikli bir Kemalist medeniyet projesi olarak belirginleşmiş, bunun yürütülmesi görevi de devleti temsil eden seçkinlere verilmişti. Üstten buyuran bu süreç de ister istemez Jakoben bir nitelik taşımıştır. Ne var ki, sonunda modernleştirici askeri ve sivil bürokratik yapı, modernitenin aldığı yeni şekiller bakımından işlev dışı kalmaya başlamıştır. Modern gelişme ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları itibariyle ilk modernleştirici programla bağdaşmaz hale gelmiştir. Uzun zaman tüm süreçler tek elde toplanmaya çalışılmıştır. Öyle ki bu çerçevede memur bile emredilen, topluma hizmet veren değil, emreden olarak algıлана gelmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Türkiye, modernleşme konusunda bir taraftan bağımsız kalmak, bir taraftan da Batı'yı örnek almak gibi bir çelişkiyi yaşamıştır. Yani Türkiye, dışarıdan bir işgal olmaksızın Batı'nın modernleşmiş toplumlarını örnek alarak

bir program izlemiştir. Bağımsızlığı esas almasına rağmen kendi tarihsel sistemini istenildiği şekilde dönüştürememiştir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MODERNLEŞME EVRELERİ

XVII. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve bütün dünyayı etkisi altına alan yeni toplumsal yaşam ve kapitalist örgütlenme biçimi olarak ifade edebileceğimiz modernlik, yapısal olarak evrenselleştirici bir olgudur. Modernlik, çıkış noktası itibariyle Batılı bir kavramdır. Batı dünyası; geçirdiği dönüşümleri, sahip olduğu dinamikleri ve oluşturduğu kurumsal gelenekleri, “üstünlük” algılamasından yola çıkarak kendine özgüleşmiş ve kendini merkez olarak konumlandırarak, yarı-çevre ve çevre ülkelerde “modern”in eklemlenmesi ve melezlenmesinin önünü açmıştır (Açıkel, 2007: 79). Avrupa'nın yaşadığı “ilerleme”nin karşısında geride kalan toplumlar, Batılılaşmayı, Garplılaşmayı ve daha sonraları nötr bir kavram olarak sunulan modernleşmeyi tercih etmiş ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin telafi edici bir aracı olarak benimsemişlerdir (Çiğdem, 2007: 68). Modernleşmenin kaçınılmazlığı ve modernliğin evrenselliği bağlamında “Batı-dışı” toplumların tarihsel güzergâhları, bilim anlayışları ve ana kodlarının dönüşümü yine Batı'nın yörüngesinde yol almıştır. Bu bağlamda, sömürgeciliğin zorlamasıyla “dolaysız Batılılaşma” sürecinde ya da yukarıdan gelen gönüllü tercihler ile “dolaylı yollardan Batılılaşma” sürecinde diğer toplumların sosyolojik tarihleri Batı'nın izdüşümünde yeniden yazılmıştır (Göle, 2007: 63). Viyana Bozgunu'ndan itibaren ilerleyişi duran ve ilk olarak askeri alanda Avrupa ile kendini kıyaslayarak, geride kalışının farkına varan Osmanlı İmparatorluğu da -tıpkı bir yüzyıl önce bu sürece giren Rusya gibi- Batılılaşma veya sonraki adıyla modernleşme sürecine girmiştir. Ekonomik boyutta kapitalist ve endüstriyel bir toplum, bilgide evrensellik iddiası, geleneksel bağlarından kurtulmuş ve kendi kaderini tayin eden özgür bireyin doğuşu ve son olarak da kurumsallaşmış bir yapıya sahip demokratik ulus-devlet dörtlü kodu üzerine DNA'sı sarmalanmış Batı Dünyası'na giden süreçte, Osmanlı İmparatorluğu çeşitli evreler geçirmiştir (Tekeli, 2007: 19-20). Bu evrelerde, tarihi kesintiler ve kırılma dönemleri olmuş, gelenek ve yeninin, alaturka ve alafranganın çatışmaları yaşanmış, bazen bu ikilikler birlikte yol almıştır. Ama hiç kuşkusuz tüm bu

süreçler ve aşamalar, geriye dönüşü imkânsız kılarak gözle görülür izler bırakmış ve bir sonraki evrenin içtimai hazırlığını yapmıştır. Nitekim modernleşme teorisi, Wagner'in ifadesiyle, birbirinden farklı, geleneksel ve modern öğelerin iç içe bulunduğu iki bütünlüklü toplum yapısının gelişme olarak adlandırılan birinden diğerine geçişini bütünlük sağlamaya yönelik bir hareket olarak algılamaktadır ve bu süreç bir kez başladığında modernleşmeyi gerektirir (Wagner, 2008: 124).

Batı dışı “Batılılaşan” toplumlarda lineer bir düzlemden ziyade döngüsel bir biçimde gelişen hareketler, eski ve yeninin aynı anda ihtiva etmesi ve birbirini beslemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde “Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Evreleri” başlığı altında “Teorik Bağlamda Osmanlı Modernleşmesi”, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerilemenin Nedenleri”, “Restorasyon Dönemi”, “Yönetim Eliyle Batılılaşma Dönemi” ele alınacaktır.

2.1. TEORİK BAĞLAMDA OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Batı Avrupa modernleşmesi ve onun türevleri olarak varsayılabilecek Kuzey Amerika (ABD) ve İngilizce konuşan dominyonlardaki modernleşme hareketleri, daha önce de belirtildiği üzere, toplumsal iç gelişmelerin yani sistem-içi dinamiklerin ortaya çıkardığı bir olgudur ve Batı modernleşmesi bu anlamda modernleşme paradigmasının ilk pratiği ve örneğidir. Modernleşmenin bundan sonraki Doğu'ya yayılan bütün örnekleri Batı Avrupa'daki değişim-dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı yeni uluslar arası siyasi, ekonomik ve entellektüel sistemlerin etkisiyle gelişti. Dolayısıyla, Doğu'daki modernleşmeye yönelik Batılılaşma hamleleri, büyük oranda dışarıdan müdahale hareketleri ve toplum-dışı dinamiklerin tesiri altında ortaya çıktı. Bu nedenle Doğu toplumlarındaki modernleşme süreci Batı'dakinden farklı bir model olarak gelişti (Tekeli, 2007: 22-25).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak 18. yüzyılda ortaya çıkan fakat fiili ve sistematik bir biçimde 19. yüzyılda yerleşen ve Cumhuriyet döneminde devrimsel bir çizgiye bürünen Batılılaşma/modernleşme hareketleri, toplumdan gelen bir istek şeklinde gelişmemiş; tersine yönetici kadroların eliyle “tepeden-inmeci” ve/veya

“yukarıdan aşağıya” bir metotla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun, imparatorluk döneminden başlayarak ulus-devletin kuruluşunu da kapsayacak biçimde modernite projesi ile kurduğu ilişki yani Batılılaşma/modernleşme süreci, İlhan Tekeli’nin yapmış olduğu kronolojik ayırım temel alınarak, dört ana aşamada irdelenebilir. Bu aşamalar, tezin bundan sonraki kısmının kronolojik, tipolojik ve teorik altyapısını oluşturması bakımından da önem arz etmektedir. Buna göre, Tekeli’nin söz konusu bu tipolojisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun moderniteyle karşılaştığı birinci aşama, yaşanan sorunların çözümünün mevcut siyasal ve sosyal sistem içinde arama dönemi olarak adlandırılabilir. Bu aşamada, imparatorluk bir takım sorunlar yaşamakta ve işlerin eskisi gibi yolunda gitmediğinin farkındadır. Ancak karşılaştığı modernite projesinin farkına varamadığı için bu dönemdeki çözüm arayışlarını modernite olgusuyla ilişkilendirememektedir. Bu nedenle sorun kurulu düzenin bozulmuş olmasında değerlendirilmekte ve buna bağlı olarak da çözüm eski düzenin ihya edilmesinde aranmaktadır. Mesela, savaş kaybediliyorsa, sorun ordu teşkilatında görülmekte dolayısıyla da sorundan kurtulmanın yolu olarak merkezi ordunun güçlendirilmesine çalışılmaktadır. Fakat bulunan çözümler bir süre işler gibi görünse de bir müddet sonra sistem kendini üretemez hale gelmektedir (Tekeli, 2007: 23).

İkinci aşamada, modernite projesi yönetimin araçsal bir zihniyetle yaptığı reformlara eklenmiş olarak topluma sirayet etmektedir. Bu dönemde, Avrupa ülkelerinin tanınması arayışları ve bu ülkelerden etkilenme süreci hâkimdir. Batılılaşma çabası bağlamında bu arayış ve etkilenmeler daha çok yönetici kadrolarda ortaya çıkmakta ve modernleşme hareketleri daha ziyade yönetici-elitist kadrolarla sınırlı bir çizgide gelişmektedir. Bu çerçevede, yönetici kadrolar hem ilişki içinde oldukları dış güçlerin temsilcilerinin etkisiyle, hem de karşılaştıkları sorunların baskısı altında eski kurumsal yapıları değiştirerek yerine modern kurumlar getiren reformlar bir siyasal düşünce veya tercihle değil, sorunlara çözüm bulmaya çalışan araçsal bir mantıkla yapılmaktadır (Tekeli, 2007: 23).

Üçüncü aşama, modernite projesiyle yeni ilişki kurma yöntemleri öneren ve belli bir biçimde iktidar taleplerini kamu alanını etkileyerek gerçekleştirmeye çalışan iktidar-

dışındaki kişi ve grupların siyasal düşünce ve eylemlerinin gelişme dönemidir. Böylece, siyasal düşünce modernite projesinin yarattığı değişim-dönüşüm sürecindeki yerini almış olur. Bu döneme en güzel örnek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin modernleşme/Batılılaşma önerileri, iktidar talepleri ve siyasal düşünce ve hareketleridir (Tekeli, 2007: 24).

Dördüncü ve son aşama ise, imparatorluğun dağılarak, ulus-devlete dönüştüğü dönemdir ki, bu aşamada iktidarın değişmiş olması, artık evrimsel/ılımlı bir modernite projesinin yerine radikal/devrimsel bir modernite projesinin geçmesine neden olacaktır (Tekeli, 2007: 22-25).

İlhan Tekeli'nin (2007: 26-27) geliştirmiş olduğu bu dört aşamalı genel modelin ikinci ve üçüncü aşamalarında modernite projesinden beklenen imparatorluğun parçalanmasını engellemek, dördüncü ve son aşamasında yani ulus-devlet aşamasına geçildiğinde ise ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, ikinci aşama III. Selim ve II. Mahmut dönemlerine, üçüncü aşama Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit'in dönemlerine ve Batılılaşmacı kadroların iktidarı ele alarak Cumhuriyet dönemi ile köprü oluşturduğu ara dönem sayılabilecek olan II. Meşrutiyet dönemine ve dördüncü son aşama ise Cumhuriyet dönemine tekabül etmektedir.

2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEMESİNİN NEDENLERİ

Her iktisadi ve sosyal bünye içsel ve dışsal dinamiklerin etkisi altında değişmek durumundadır (Divitçioğlu, 1981: 14). Bu bağlamda, birçok incelemeye konu olan ve farklı yorumları bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme nedenleri; Ortaçağ'daki gelişmelerin yarattığı dışsal faktörler, “modern dünya”nın ilk izlerinin ortaya çıktığı uluslararası konjunktür, bu süreçle ilintili olarak Osmanlı toplumunun iç dinamiklerinde ortaya çıkan bozulma ve diğer içsel olumsuz gelişmeler olarak kısaca gruplandırılabilir. Öncelikle, Avrupa'da başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alacak olan değişim sürecinin ana dönüştürücüsü, Marx için “kapitalist gelişme”, Durkheim için “endüstriyalizm” ve Weber için ise “rasyonalizm”dir (Giddens, 2001: 20-21).

Modern dünyanın bu üç ana dönüştürücüsünün ve moderne doğru gelişim sürecinin kökeninde ise Ortaçağ Batı dünyasında meydana gelen gelişmeler ve özellikle merkantilist ekonomi bulunmaktadır.

Buradan hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nun “yeni” dünyaya ayak uyduramamasının ilk izlerini görmeye başladığı dönem, Avrupa'nın iktisadi ve ticari olarak değişimleri yaşadığı dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine neden olan dinamikler ise dış dünyaya kayıtsızlık, fetihlerin durması, nüfus artışı, ekonomik çalkantıların sosyo-kültürel hayata yansması, tımar sistemi ve yeniçeriler gibi etkin idari sistemlerin çöküşü, Celali isyanları şeklinde sıralayabiliriz. Tüm bu dinamikler birbirleri ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde sistemi etkilemişlerdir. Avrupa karşısında askeri, sosyal ve ekonomik alanda rakipsiz olan ve kabuğuna çekilen Osmanlı toplumunun güven duygusu zamanla kendisi dışındaki dünyaya olan kayıtsızlık, içine kapanma, ilim ve teknik alandaki gelişmelere uzak kalma gibi olumsuz gelişmelere sebep olmuştur (Ünal, 2005: 150).

XVI. yüzyıl itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerleyişinin durması, özelde var olma nedeni olan askeri ve idari mekanizmaları sarsıntıya uğratarken, genelde tüm sosyo-kültürel hayatı derinden etkilemiştir (Lewis, 2008: 38-39). Osmanlı açısından, geleneksel militer örgütlenişin eskiden olduğu gibi önemli bir ek dış gelir olmaktan çıkışı, tüm siyasal yapının alt-üst oluşunun başlangıcı sayılabilir (Gevgili, 1990: 22). Diğer bir açıdan da, fetihlerin durması, hızlı bir nüfus artışı yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun başarıyla sürdürdüğü nüfus yerleştirme politikasını sekteye uğratmıştır. Böylece, Sander'e göre, köylerde artan nüfus, kentlerde yığılmaya ve kırsal bölgelerde karışıklıklara neden olmuştur (Sander, 2004: 113). Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinin ardından gerileme dönemine girmesi, doğal bir seleksiyon şeklinde de değerlendirilmektedir. İdris Küçükömer, bu büyümenin kendi hastalığını da beraberinde getirdiğini, nicel yayılmanın nitel bir güçsüzlüğe neden olduğunu ve askerliğe dayalı ekonomik yapıların, taşıyamayacakları kadar yük altına girdiklerini ifade etmektedir. Bu durumu ise “hegemonya paradoksu” olarak nitelendirmektedir (Küçükömer, 2007: 39). Nitekim, fetihlere dayalı olarak tüm sistemin

üzerine kurgulandığı askeri mekanizma, elde edilen dış gelirlerin azalması ve diğer ekonomik nedenlerin de etkisiyle tam bir çöküntü içine girmiştir.

Görüldüğü gibi, Batı dünyasının kapitalist sisteme geçiş aşamasında bulunduğu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu ise dış dinamiklerin ve içsel dönüşümlerin etkisiyle üretim ilişkilerinde yaşadığı krizle boğuşuyor, merkezi dağıtım mekanizması tahribata uğrayarak feodalleşmeye doğru bir süreç geçiriyordu. Tüm bu etmenler Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisinde çevreleşmesine ve Batı dünyasının dışına çekilmesine neden olmuştur.

Yukarıda bahsedilen içsel dinamiklere ek olarak, Batı kaynaklı nedenlerden ziyade Mümtaz Turhan da *Garphılaşmanın Neresindeyiz?* adlı eserinde daha çok içsel faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Diğer analizlerden farklı olarak Turhan, Osmanlı medeniyetinin duraklamasının nedenlerini iki açıdan incelemektedir. İlk olarak, Osmanlı idarecilerinin kültürüyle, Türk halk kültürü arasında derin bir uçurumun meydana geldiğini ve bu durumun kültür ve medeniyet faaliyetlerinin geniş bir kitleye yansıtılamamasına yol açtığını ileri sürmüştür. İkinci olarak ise İslam camiasında toplumlar arasında Osmanlı Türklerinin medeniyetlerini idame ettirmeleri konusunda yalnız kalmaları, toplumların İslâm kültür birliğini oluşturamamaları –İran'ın mezhepsel farklılıklardan dolayı kendi kabuğuna çekilmesi gibi– ve tüm bunların neticesinde Türklerin yardım edecek bir ortaktan mahrum kalmasını belirtmektedir. Turhan'a (1980: 41-44) göre, Batı dünyasında ise tam tersi şekilde, birbirinden farklı zamanlara ilerlemeleri tekabül eden ancak birbirleri arasında kültürel değişimler sayesinde kesintisiz devam eden bir gelişim söz konusudur. Tüm bu süreçler ve dönüşümlerin etkisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ana kodları olan merkezileştirici unsurları değişime uğramıştır. Bunun yanı sıra, teknolojik, felsefi, ilmi ve ekonomik olarak gelişen Batı dünyası karşısında imparatorluğun “öteki” algısında da değişimler yaşanmış ve çalışmamızın ana konusu olarak incelediğimiz “Batılılaşma” olgusunun ilk filizleri bu dönemde görülmeye başlanmıştır.

2.3. RESTORASYON DÖNEMİ

Birinci aşama olarak karşımıza çıkan bu evre ve özünde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma olgusunun başlangıcı çeşitli bilim adamları tarafından farklı açılardan yorumlanmış ve farklı tarihler ortaya konmuştur. Ancak hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun değişimi ve değişim olgusuna müdahale eden Batı dünyasının hızlı gelişimini fark etmesi ilk olarak Batı dünyası ile karşı karşıya geldiği askeri alanda olmuştur. Bu bağlamda, Halil İnalçık (2008: 14) bu tarihin Batılılaşmanın hem gerekçesi hem de miladı olarak gösterdiği Viyana Bozgunu olduğunu söylemektedir. Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Batı dünyasıyla iç içe olmuş ve ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak Batı'nın özellikle XV. yüzyıldan itibaren yaşadığı tedrici değişim, Doğu-Batı algısını ve aradaki farklılıkları da geri döndürülemez şekilde değiştirmiştir. Bu dönemden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu ilk etapta askeri olarak bu ilerlemenin farkına varmış, bu süreç zarfında değişen dışsal dinamiklerin etkisi altında yaşadığı iktisadi ve sosyal hayatındaki olumsuz gelişmeler ve dolayısıyla bu ilerlemenin sonuçlarıyla net olarak yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu süreçten itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmaya yönelmesini bir zarurîyet, pragmatik bir yaklaşım veya savunmacı reformasyon olarak değerlendirebiliriz. Nitekim her döneminde savaşlar ve yanı sıra askeri ihtiyaçlar nedeniyle Batı ile teması diri olan Osmanlı İmparatorluğu ilk olarak askeri alanda Batılılaşma girişimlerinde bulunmuş, ardından nitelikli askeri personel yetiştirmek için Batılılaşma eğitime sığınmış, modern bilimler öğretilmeye başlanmış ve ardından bu zincir mali ve idari alanda kendini göstermiştir. Batı dışı toplumlarda ona karşı durmak için, savunmacı bir modernleşmeyle alıntılama yoluna gidilmiş ve askeri müesseselerin ıslahatına öncelik verilmiştir.

2.4. YÖNETİM ELİYLE BATILILAŞMA DÖNEMİ

Modernleşme ve Batılılaşma tipolojilerinde ilk bölümde de incelendiği üzere, Batı-dışı toplumların ağırlıklı olarak toplumsal ve kültürel değişimin önünü açan siyasi seçkinler ve devlet mekanizmalarındaki kilit isimler tarafından gerçekleştirildiği, moderne ve değişime doğru kapının onlar tarafından açıldığı görülür.

Osmanlı İmparatorluğu da tıpkı daha öncesinde Rus İmparatorluğu'nda Büyük Petro'nun bu yoldan geçtiği gibi modernleşmeye ya da başka bir tabirle mevcut değişimin değişmesine, Batı tekniğine, eğitim sistemine yine yönetici kesim eliyle kapısını açmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, savaşlarda alınan kötü sonuçlar, mali ve idari sistemin içinde bulunduğu buhranın tırmanışı, yenicilerin düzensiz, başıboş yapısı ve toplumsal düzende yaratmış oldukları huzursuzluklar yönetim kadrolarında iç sorgulamanın, yapılacak reformlara ilişkin değerlendirmelerin ve bu bağlamda yönetimle paylaşılan risalelerin artmasına neden olmuştur.

Batılılaşma hareketleri gerek eğitim sistemi gerekse idari düzenlemelerle toplumsal düzene intikal ederek, Osmanlı-Türk modernleşmesinin kilit dönemini oluşturmuştur. Bu dönem kendi içinde birbirini izleyen süreçlerle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, yönetim tarafından ilk sistematik Batılı metotların uygulandığı “Nizam-ı Cedid Hareketleri”, Batılılaşmanın artık sisteme yerleştiği “Tanzimat Dönemi”, “Batılılaşmacı Kadroların Oluşumu” ve “Batılılaşmacı Kadroların Siyasal İktidarı Ele Alışı: II. Meşrutiyet Dönemi” başlıkları altında incelenecektir.

2.4.1. Nizam-ı Cedid Hareketleri

Viyana Bozgunu ve Karlofça Antlaşması'nın yaşattığı tesir, nasıl imparatorluğun içinde bulunduğu duruma ilişkin çözüm arayışlarını hareketlendirdiyse, Küçük Kaynarca Antlaşması ve Kırım'ın kaybedilmesi de reform hareketlerine ivme kazandırmış (Lewis, 2008: 70), daha köklü arayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nizam-ı Cedid hareketlerinin (1789-1807) işte tam da bu dönemde ortaya çıkması oldukça anlamlıdır.

Sonraları askeri reformlar anlamında kullanılan Nizam-ı Cedid deyimini özünde daha geniş bir anlamı ve topyekûn bir reform hareketini ifade etmektedir. Bülent Tanör, bu kapsamıyla Nizam-ı Cedid’i III. Selim’in yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti’ni Avrupa’nın bilim, sanat, tarım, ticaret ve uygarlıkta yaptığı ilerlemelere ortak kılmak için giriştiği hareketlerin bütünü olarak nitelemektedir (Tanör, 2005: 35). Tarık Zafer Tunaya da bu durumu benzer şekilde açıklamaktadır. Ona göre, Nizam-ı Cedid dar anlamıyla yeni bir askeri düzeni simgeliyorken, geniş ve gerçek anlamında ise yeniçeriliği kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Avrupalılaşmak gibi hedefleri içeren ve özetle mevcut rejimin yerine yenisini koymayı hedeflemiş kapsamlı bir programdı (Tunaya, 2004: 20). III. Selim bu amaçla programı şahsilikten kurtarmak ve devlet erkânı ile bütünleştirmek için devlet düzenine dair mevcut durumun tespiti, değişimin niteliği ve içeriği hakkında görüşler sunan raporlar dönemini etkinleştirmiş ve meşveret toplantısında kendisine 22 ıslahat tezi sunulmuştur (Rasim, bt: 55). Bu bağlamda, Nizam-ı Cedid dönemini daha önceki arayışlardan farklılaştıran en önemli nokta, yöneticiler eliyle ilk defa sistematik ve kapsamlı bir Batılılaşma hareketinin ortaya konulmuş olmasıdır. Mümtaz Turhan (1987: 157) Nizam-ı Cedid hareketinin bu özelliğini şu şekilde açıklamaktadır:

“III. Selim zamanında vukua gelen kültür değişimleri, mahiyet itibariyle bundan evvelki devirlere ait yeniliklerden pek ayrılmazsa da arada yine bazı mühim farklar vardır. Bu devirde husule gelen değişimler artık tesadüflere bağlı değildir, daha şuurlidir. Önceden hazırlanmış, tasarlanmış olduğu halde meydana gelmiştir; bu itibarıyla daha sistemlidir; daha şuurlidir”.

III. Selim dönemi diplomasiden askeriye, eğitimden mali sisteme kadar birçok alanda sonraki süreçlere öncülük edecek yeniliklere sahne olmuştur. Ancak, tahta çıkışından önce dış dünyaya ve Avrupa’ya merak duyan, Fransa kralı XIV. Louis ile yazışmış olduğu bilinen III. Selim’i, 17. yüzyıl ortasında merkezi otoriteyi yeniden kurmuş olan Köprülü vezirlerinin zamanından beri uygulana gelen geleneksel reform teşebbüsleri ile 19. yüzyıl Tanzimat reformları arasında, geçiş döneminin bir şahsiyeti olarak ön plana çıkaran ve dönemini farklılaştıran şey, onun amaçlarına ulaşmak için Avrupalı danışmanların kabulünün hazırlanması yolundaki uygulamalarının kapsamı ile saltanatın Avrupa ile Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı arasında iletişim kanallarını

açmasıdır (Zürcher, 2006: 40). Bu bağlamda, III. Selim ilk olarak Londra’da olmak üzere daimi elçiliklerin açılması, özellikle Fransızlar olmak üzere yabancı subay ve danışmanların eğitimci olarak davet edilmesi uygulamasının çoğaltılması, Avrupa dillerinin öğrenilmesi amacıyla elçiliklere görevlendirilmeler yapılması, eğitim alanında Batılı eserlerin tercümelerinin yaygınlaştırılması gibi reformlar gerçekleştirmiştir.

Özetle, genel itibariyle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun geçirdiği değişimler, öncelikle sistem içi aktörlerin hızla değişen dünya ile doğrudan temasları sonucu, çözüm yollarının içeride aranmasına alternatif olarak sistemin dışından da faydalanabileceği algısının oluşması ve bu algının sistemin içinde Tarık Zafer Tunaya’nın kısmi ıslahat hareketleri şeklinde tanımladığı Nizam-ı Cedit hareketiyle uygulanmasıdır. Dolayısıyla, bu dönemi, Batılılaşma kronolojisi içinde teşhis ve tanının konulduğu, üretilen çözümlerin gerçek bir değişim içermeye başladığı Tanzimat ile daha açık bir şekilde tarihlendirebileceğimiz “tedavi” safhasına zemin hazırlayan bir dönem olarak ifade edebiliriz (Eldem, 1999: 197).

2.4.2. Tanzimat Dönemi

Kendine özgü dinamikleri ve bu dinamiklerin sonraki dönemlere yansımaları ile Osmanlı-Türk modernleşme tarihi içinde farklı bir yere sahip Tanzimat dönemi, sonraki kuşaklar tarafından her zaman ilgiyi üzerine çeken, Batı’ya ekonomik ve siyasal bağımlılığın tarihi sorumlusu olarak tenkit edildiği gibi, modernleşme tarihimiz için çok önemli bir yeri olduğuna dair övgülere de mazhar olmuştur. İlber Ortaylı (2006: 31), bu dönemin kendine has karakteristiğini ve yazgısını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Her şeye rağmen, Tanzimat hareketi Türkiye tarihinde toplumu ileriye götüren ve çığır açan bir rol oynamıştır. Tanzimat devri tarihi ne dramatik, ne grotesk, ne de mutantan (tantanalı, debdebeli) bir tarihtir, kelimenin tam anlamıyla bir trajedidir. Trajik bir çözümlenmezliğin içten içe, ağır ağır kanamasıyla tarihin ilerlediği bir zamandır. Bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştuğu, Osmanlı tarihinin en uzun asrıdır “.

Nitekim İlber Ortaylı da, Osmanlı İmparatorluğu’nun başlangıcından itibaren Batı dünyası ile iç içe olduğunu, II. Viyana bozgunundan itibaren tarih tarafından

koşulları hazırlanmış olan Osmanlı modernleşmesinin Tanzimat dönemiyle sınırlandırılmayacağını ve daha gerilere dayanan bir olgu olduğunu belirtmekle beraber, fiili olarak Batılılaşmanın başlangıcının Tanzimat Fermanı (1839) olduğunu ifade etmektedir (2006: 31). Özelde Tanzimat dönemini, genelde ise tüm 19. yüzyılı diğer dönemlerden ayrı tutan, onu milat kılan ve farklılaştıran şey nedir? Çok basit bir şekilde ifade edecek olursak, bu dönemde Osmanlı sisteminin iç kodlarına da değişimin sıçradığını ve uygulamaların sisteme yavaş yavaş geri dönüşü olmayacak bir şekilde yerleştiğini görürüz. Kısa bir karşılaştırma yapacak olursak, 18. yüzyıl Batılılaşma reformları, toplumsal değişimin normal seyir sınırlarını zorlamayan, yeni bir sosyo-politik düzenin kodlarıyla karşılaştıklarını hissettirmeyen uygulamalarla gerçekleştirilmişken (Akça-Hülür, bt: 263), 19. yüzyıla gelindiğinde, reform girişimleri ve Osmanlı'nın Batı sosyo-politik kültürüne olan algısındaki değişim, toplumsal sistemin eski ve yeninin yan yana olduğu, dualist bir yapıya dönüşmesine ve bu durumun sosyo-politik toplumsal mekanizmalara ve topluma intikal etmesine neden olmuştur. Başka bir ifade ile Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat döneminde parça parça Batılılaşmayı denemiş, kurumlarda eski ve yeni yan yana bulunmuş ve bu durum eski ve yeni kavramlarının halkın yaşamına da girdiği bir düalizm yaratmıştır.

Öncelikle, yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı tarihinde oldukça önemli bir döneme tekabül eden Tanzimat'ın bu ikili yapısı ve sonraki kuşaklara olan yansımalarının analizi için ilk olarak onu hazırlayan gelişmelerin aktarılması gerekir. Tanzimat dönemi Batılılaşma hareketleri, hiç kuşkusuz III. Selim reform hareketlerinin uğradığı başarısızlıktan alınan dersler üzerine şekillenmiştir. Bu noktada, Tanzimat fermanına giden süreçteki iç dinamikleri ve dönemi aydın despotluk evresi olarak anılan II. Mahmut'un girişimlerini açıklamakta yarar vardır. II. Mahmut'u iktidara taşıyan olay, ayanlarla yaptığı uzlaşdır ve bunun sonucunda Osmanlı *Magna Carta*'sı olarak nitelenen ya da padişahın kendi otoritesi dışında çevre unsurları da tanıdığı hukuki bir metin olarak yorumlanan Sened-i İttifak (1808) ilan edilmiştir. Alemdar Mustafa ile yola çıkan hükümdar, sonrasında tahtın tek varisi olması sebebiyle oldukça tedbirli davranarak, padişahlığının ilk 15 yılını merkezi otoriteyi sağlamaya, ayanları denetim altına almaya ve ulemanın etkisini kırarak, kendi tarafında hareket etmelerini

gerçekleştirmeye adanmıştır. Nitekim, III. Selim döneminde yeniçerilerin sistem içindeki rolü konusunda oldukça deneyim kazanmış olan II. Mahmut ulemanın fetvası ile, Voltaire'in "yeniçeri ocağı her zaman tahtı desteklemekle birlikte kimi zaman ele geçirip devlet işlerini altüst eder" şeklinde tasvir ettiği yeniçeriliği kaldırmıştır (Vakayı Hayriye - 1826) (Imbert, 1981: 129). II. Mahmut böylece, tıpkı Büyük Petro'nun *sterlitz*lere yaptığı gibi, Osmanlı sisteminde yenileşmenin önünde büyük bir engel olarak duran yeniçeriliği kaldırarak, Tanzimat çağına girişin asıl başlangıcını yapmıştır. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, tıpkı ulemanın etkinliğinin kırılarak reformlara desteğinin alınması gibi sistemden devletin merkezi otoritesini zayıflatan bir diğer ögenin bertaraf edilmesi ve sistemin reformları içselleştirmesinin önünün açılmasıdır.

II. Mahmut sonraki dönemlere önemli tesirler yapacak birçok reform gerçekleştirmiştir. Bu reformları şu şekilde sıralayabiliriz: Posta örgütünün kurulması, askerlik eğitimi için Fransa ve Almanya'ya gençlerin gönderilmesi, Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismiyle Nizam-ı Cedit benzeri bir ordunun kurulması, yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından Bektaşî tarikatının de kapatılması, ulemanın Şeyhülislamın başkanlığında merkeze bağlanacak şekilde yeniden örgütlenmesi, memuriyetin sistemleştirilmesi, hiyerarşik bir rütbe sisteminin oluşturulması, Tercüme Odası'nın resmen kurulması, Takvim-i Vekayi'nin çıkartılması, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılması, Ahkâm-ı Adliye ve Şurayı Babiâli'nin oluşturulması gibi Osmanlı toplumsal sistemini dönüştürecek ve sonraki yüzyıl için bir rota çizecek önemli reformlara imza atmıştır. Ancak 18. yüzyıldaki hareketlerin aksine, toplumun artık hissetmeye başladığı değişimler, özellikle Batı kültürünün gözle görülür bir şekilde sisteme işlenmesi (sarık sarmanın yasaklanması, padişahın resminin resmi dairelere asılması gibi) ve bizzat padişahın dış görünümünü bu şekilde değiştirmesi II. Mahmut'un Gâvur Padişah olarak anılmasına neden olmuştur. Padişahlığı dönemi boyunca, Osmanlı'nın bir parçası olarak Osmanlı'dan bağımsız modernleşme yoluna girişen ve Mısır'ı Osmanlı'dan koparmak hevesinde olan Mehmet Ali Paşa'nın yarattığı buhran, halk içinde de hoşnutsuzluğun tırmanmasına neden olmuş ve uluslararası konjonktürde Avrupalıların fırsat kolladığı bir dönemde Doğu Sorunu olarak kullanmak

istedikleri bir politika malzemesi haline dönüşmüştür. II. Mahmut, Mısır savaşının haberini alamadan veremden öldüğünde, resmi alanda o ana dek gerçekleşen en yoğun ve kapsamlı Batılılaşma hamlesi olan Tanzimat dönemine zorlu bir süreci miras bırakmıştır (Ülken, 2005: 36).

Askeri ve teknik olarak Batılılaşmanın siyasi ve hukuki bir şekil alması demek olan Tanzimat, Batılı güçlerin azınlıkları korumak adına yaptıkları baskıların bir kâbus haline dönüşmesi sonucu eski kanunların ruhuyla çözülemeyecek bu buhranın yeni bir devlet anlayışı ve bunun Osmanlı'nın kendisi tarafından gerçekleştirilmesi gerekliliği ile Abdülmecid zamanında Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilmiştir (Ülken, 2005: 36). Bu bağlamda, belirtmekte yarar vardır ki, Gülhane Hattı Hümayunu, Osmanlı'nın Mısır Sorunu ile uğraştığı ve Batılı devletlerin “Doğu Sorunu” kisvesi altında müdahil oldukları bir dönemde gerçekleşmiş ve bu bakımdan ıslahat hareketleri Ahmed Cevdet Paşa ve Lütfi Efendi gibi dönemin ünlü tarihçileri tarafından Mısır'da Mehmet Ali Paşa'ya karşı Batı yardımını elde etmek için bir manevra olarak yorumlanmış ve ulemanın da bu nedenle reformlara karşı çıkmadığını belirtmişlerdir (Timur, 1996: 88). Bu şekilde zorlu şartlar dahilinde, Batılılaşmanın kapsamının genişlediği, hürriyet ve eşitlik fikirlerinin ilan edildiği ve bir Osmanlılık ruhunun neşredildiği Tanzimat dönemi Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde çok önemli anahtar bir konumda değerlendirilmesi, birçok alanda yapılan değişim hareketlerinin yeni kuşaklar yaratarak, öncelikle meşrutiyet şartlarını hazırlaması, akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi laboratuvarı olarak tarihe geçmiş II. Meşrutiyet'in şartlarını hazırlamasıdır. Bu sebeple, Tanzimat döneminin sahne olduğu uygulamalara yer verilmesinde yarar vardır.

İlk olarak, Tanzimat Fermanında bir yandan birçok temel hak ve hürriyet tanınmış, diğer yandan da devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir. Ancak bu haklar ve ilkeler oldukça dağınık ve iç içe girmiştir.

Tanzimat Fermanında kişinin temel hak ve hürriyetleri açısından eksik de olsa derli toplu bir liste bulunmaktadır. Bu bakımdan, aksini düşünenler varsa da, Tanzimat

Fermanını Türklerin ilk “temel haklar beyannamesi” veya “haklar fermanı” olarak görülebilir (Üçok ve Mumcu, 1982; 313).

Tanzimat Fermanı bir “anayasa” değil, “anayasal belge”dir. Tanzimat Fermanı, hukukî biçimi itibarıyla, Sened-i İttifak gibi iki-yanlı bir işlem, yani bir “misak” değil, tek-yanlı bir işlem, bir “ferman” dır (Tanör, 2005: 69). Ferman usûlünde hükümdar, tek taraflı olarak, kendi isteğiyle, kendi kendini sınırlandırmakta, tebaasına birtakım haklar bahşetmektedir. Gerçekten de Padişah Abdülmecit, Tanzimat Fermanında, tebaasına tanıdığı haklardan “müsadadı şahane” olarak bahşetmekte, “ahaliye taraf-ı şahanesinden emniyet-i kamile verilmiş” olduğunu belirtmektedir. Bu ifadeler Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun tek yanlı bir işlem, bir “ferman” niteliğinde olduğunu göstermektedir (Gözler, 2010: 164).

Tanzimat Fermanının müeyyidesi olarak Padişah, fermanda ilan edilen ilkelere ve konacak kanunlara uyacağına yemin etmektedir. Aynı yeminin ulema ve vüzera tarafından yapılması da Tanzimat Fermanında öngörülmüştür (Gözler, 2010: 164).

Tanzimat Fermanı Kanunlarının hazırlanması konusunda yeni bir usûl öngörmüştür. Kanunlar kendisine “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye” ismi verilen bir kurul tarafından hazırlanacak ve Padişah tarafından onaylanıp yürürlüğe konulacaktır (Gözler, 2010: 164).

Bu çerçevede Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’den kısaca bahsetmek gerekirse; Meclis-i Vâlâ, 24 Mart 1838 tarihinde, gerekli kanun tasarılarını ve nizâmnâmelerini hazırlamak, devlet adamlarıyla ilgili davalara bakmak, devlet ve milletin işlerini görüşmek amacıyla kuruldu. Devlet ve milletin işleri burada görüşülüp karara bağlanmadıkça yürürlüğe konulmaması kararlaştırıldı (Eryılmaz, 2010:180).

Meclis-i Vâlâ, Sultan II. Mahmut’un ölümüne dek bir yıllık sürede, başarılı bir çalışma gösteremedi. Meclis-i Vâlâ’ya esas itici gücü sağlayan Gülhane Hatt-ı Hümayunu oldu.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilânından sonra, yeni kanun ve nizamların hazırlanmasına hız verildiğinden Meclis-i Vâlâ'nın önemi arttı ve işleri çoğaldı. Meclis-i Vâlâ'nın, düzenli bir şekilde ve rey serbestiyesi içinde vazife görmesi için, bir nizamname ile çalışma usulleri yeniden düzenlendi. Buna göre, görüşülecek kanun lâyihaları, önceden, incelenmek üzere bütün üyelere dağıtılacak; lâyihalar hakkında söz alacak üyelerin isimleri belirlenerek sıraya konulacak; kendisinden açıklama istenen bakanlar, bunu yerine getirmeye mecbur olacaklar; görüşmelerle ilgili zabıt tutulacak; reylerin eşitliği halinde halinde, karar verme yetkisi Padişah'a ait bulunacak; nihayet, kesinleşen bir kararın tenkidi yasak olacaktı (Eryılmaz, 2010:181).

Meclis-i Vâlâ, yasama ve yargı fonksiyonlarını birlikte yürüten bir organ niteliğinde düzenlenmişti (Eryılmaz, 2010:182). Tanzimat döneminde hükümette görülen siyasi istikrarsızlık, Meclis-i Vâlâ'da da yaşandı. Nitekim Tanzimat'ın başlangıcından 1848 yılına kadar Meclis başkanı onbir defa değiştirildi. Meclis başkanlığında görülen bu istikrarsızlık, üyeler için de aynen söz konusuydu (Çadırcı, 1988: 608-609). Önceleri perşembe, cuma ve cumartesi hariç, haftada dört gün toplanmakta olan Meclis-i Vâlâ, işlerin yoğunlaşması üzerine Bab-ı âli'nin resmi tatil günü olan perşembe dışında hergün toplanmaya başladı. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte sayıları giderek artan çeşitli meclislerin karar ve önerileri, Meclis-i Vâlâ'nın onayından sonra yürürlüğe girmekteydi. Tanzimat'ın ilk dönemlerinde yapılan hemen hemen bütün yenilikler Meclis-i Vâlâ'nın kararına dayanmış; söz konusu dönemde çıkarılan kanun ve nizâmâmeler de bu mecliste hazırlanmıştı (Eryılmaz, 2010:183).

Baktığı konuların çokluğu ve çeşitliliği dolayısıyla 1849 senesinden itibaren işlerin çözümünü yetiştiremeyip meselelerin bir yıl kadar gerisinde kalan Meclis-i Vâlâ, yapılan düzenlemeleri aksattığı gibi, otokratik Tanzimat bürokratlarının halka bazı idarî haksızlıklar yapmalarına da sebep olmuştur. Duyulan ihtiyaç ve yapılan görüşmeler neticesinde 26 Eylül 1854 tarihinde Meclis-i Âlî-i Tanzimat kuruldu. Bu yeni düzenleme ile Meclis-i Vâlâ, iki temel faaliyet alanından birisi olan yasama yetkisini, yeni kurulan meclise devrediyordu. Kendisine daha ziyâde yargı işlerinin tesviyesi kalmıştı (Akyıldız, 1993: 212)

Meclis-i Vâlâ, kuruluşundan itibaren tam bir reform meclisi olarak çalışmalarını yürütmüştür. Meydan getirilrilen bütün reformlar, bu mecliste ele alındı. Meclis, yukarıda da izah ettiğimiz gibi zaman zaman değışmekle beraber, hem reformları tesbit etmiş, hem de uygulanıp uygulanmadıklarını kontrol etmiştir. Bu reformcu niteliği yanında Tanzimat'a aykırı davranan üst düzey bürokratları yargılamak işleminde olduğu gibi Tanzimat'ın koruyucusu görevini de yerine getirmiştir (Akyıldız, 1993: 212). Bu şekilde Tanzimat-ı Hayriyye'ye mugâyir davranma adı altında, Tanzimat hareketine karşı olan muhalifler susturulmuşlardır. Akyıldız'ın (1993: 212) da ifade ettiği gibi "Meclis, bu haliyle Tanzimatçıların bir mahkemesi gibi çalışmış ve Tanzimat'ın hâmî-i hakîkîsi olmuştur".

Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun en yoğun çabalara sahne olan alanı hukuksal düzen olmuştur. Bütün vatandaşların istinasız kişilik, mülk ve mal emniyetini, tebaanın kanun önünde eşitliğini teminat altına alan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile yazılı hukuk kurallarının oluşturulması, uygulanması ve kabulü keyfi yönetiminin son bulması anlamını taşımakla beraber, hukuksal sistemdeki geleneksel otorite ilişkilerinin de değışmesi anlamına gelmektedir ve örfi gelenek "hukuk nizamını tesis edici muayyen ve kati kaidelere" dönüşmeye başlamıştır (Kalaycıoğlu-Sarıbay, 2000: 7-8). Bu durum, yöneten-yönetici, devlet otoritesi-birey, birey-birey ilişkiler ağlarında toplumsal mekanizmayı dönüştürücü ve geleneğin yerini toplumun yaşamında daha da çok hukuksal ve yeni olana devredici bir etkide bulunmuştur. Tanzimat dönemindeki çeviri yasalar kanalıyla gerçekleştirilen hukuksal reformlar laik niteliğe doğru gidişin önemli merhalelerinden biriyken, her şeyden önce Tanzimat Fermanı'nın ilanı, 1846'da Umumi Maarif Vekâleti'nin kurulması, yine aynı yıl Harbiye Mektebi'nin kurulması, 1847'de devletçe kurulan ilkokulların açılması, 1859'da Mülkiye Mektebi'nin açılması, 1860'da Rüşdiye mekteplerinin açılması da laik bürokrasinin gücünü arttırmaya katkıda bulunan sistemsel dönüşümün önemli aşamalarıdır (Doğan, 1999: 114).

Tanzimat devlet adamları için, medeniyet ve terakkinin en önemli esaslarından biri temel/tabii ferdî hakların teminat altına alındığı, iktidarın keyfî yönetiminin

sınırlandığı, kanun hâkimiyetinin sağlandığı bir hukuk devletine imkân tanınmasıdır. Muntazam devlet olarak adlandırılan bu sistem medeniyetin bir gereğidir.

Böyle bir kanun devleti kurmak (ya da Avrupaî anlamda mutlak monarşiye geçmek), sihirli bir el gibi devleti kurtarmanın (gayrimüslim milliyetçiliğini ve dolayısıyla dış müdahaleyi önlemenin) bir çaresi olarak görülmekteydi. Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat ilanından kısa bir süre önce Lord Palmerston'a söylediği gibi, kafasında 'değişmez esaslara müstenit iyi işleyen bir iç idare' (hüsn-i idare) kurmak fikri vardır (Çetinsaya, 2006: 59). Buna göre, "(tesis edilmesi elzem olan) yeni (siyasi) müesseseler, akl-ı selimin ve idrakin emrettiği şekilde idare edildikleri takdirde, herkes, değişmeyen bir sistemin hakiki faydelerini istihsal ederdi. İstibdat azaldıkça, hükümete karşı sevgi çoğalır ve halk bütün kalbiyle faydalı olan ve iyilik bahşeden yeniliklere bağlanırdı. Böylece sırf millet sevgisinin muharrrik kuvvetiyle hakiki bir reformun süratli inkişafı ve dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun, karşısına geçilemeyecek kadar kuvvetli bir şekilde canlanmasını temin etmek mümkün olurdu" (Mardin, 1990: 250).

Öte yandan, Tanzimat'ın üzerine en fazla vurgu yaptığı kavram eşitliktir. Eşitlik ise burada "Osmanlılık" kavramına yapılan bir vurgudur. İmparatorluk dâhilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir "Osmanlı milleti" olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme yaklaşımına Osmanlıcılık denmektedir.

1839'larda ortaya çıkan Osmanlıcılık siyaseti başlangıçta pragmatik bir uygulamalar dizgesi olarak gelişmiş ve ancak 1868'den itibaren bilinçli ideolojik formülasyonlara konu olmuştur. Dolayısıyla Somel'in de belirttiği gibi (2006:88) "1875 öncesi dönemlere ait Osmanlıcılık düşüncesini gerçekleştirilen veya niyetlenen siyasi ve idari uygulamalardan çıkarsamak durumundayız". Bu çerçevede Osmanlıcılığı 19. yüzyıl merkezîyetçi reformlarından ayırmak doğru olmaz. Bilindiği üzere Tanzimat reformlarının gayelerinden birisi yerel idarecilerin halka yönelik keyfi ve sıklıkla adaletsiz tutumlarının yarattığı yerel hoşnutsuzlukları ve bu durumun müsait kıldığı ayrılıkçılık hareketleri önlemektir. II. Mahmud döneminde taşradaki ayan gücünün

etkisizleştirilmesi süreci resmi ağızdan halka yapılan zulüm ve adaletsizliklerin önlenmesi olarak meşrulaştırılmıştır (Somel, 2006: 88).

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve tebaanın hukuksal eşitliği ilkelerinin Osmanlı Devleti'yle dost büyük devletlerin, özellikle de İngiltere'nin diplomatik baskıları sonucunda gündeme gelmiş olması, buna karşın imparatorluğun içinde bulunduğu somut koşulların zaten reformcu bürokratları bu doğrultuda ıslahat adımları atmaya itmekteydi (Somel, 2006: 91). II. Mahmut döneminde özellikle Osmanlılık kavramını vurgulamaya dair düzenlemeler, ilk kez bütün tebaa için teminatlar getiren Tanzimat Fermanı ile güçlendirildi. Burada esas olan bir grup kimliğinden ötede tüm vatandaşların bu kavramı içselleştirmesini sağlamaktı. Bu bağlamda, özellikle Gayrimüslim tebaa üzerinde Batının müdahalesinin önüne geçmek adına sekülerleşmeye doğru gidilmiş, "Gâvura gâvur demek yasak" kılınmış, vilayetlerde kurulan idare meclislerinde Gayrimüslimlerin de katılımı sağlanmış ve eğitim alanında Osmanlı bürokrasini yetiştiren seküler ve kozmopolit mektepler arttırılmış ve daha sonrasında Islahat Fermanı ile bu girişimler desteklenerek, Gayrimüslimlerin askerliğinin önü açılmıştır (Erdoğu, 2008: 29-30). İlber Ortaylı, 19. yüzyılda Osmanlı'nın bir uyruklu, bir kimlik haline dönüşmesini, Avrupa'daki uluslaşma ve yurttaşlaşma sürecinin izlenmeye başlanması ve dolayısıyla da bir modernleşme belirtisi olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifade ile 19. yüzyıl Osmanlılığı Doğu'daki modern uluslaşmayı simgeleyen bir kavramdır (Ortaylı, 1999: 78).

Osmanlılık anlayışı özellikle eğitim yoluyla kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlılık anlayışının hayata geçirilebilmesi için Mithat Paşa'nın Tuna vilayetinde kurmaya başladığı türden, Müslüman ile Gayrimüslimlerin birlikte eğitim aldığı karma okullar kurulmuştur. 1868 yılında kurulan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) bu okullara en iyi örneklerden biridir. Avrupai müfredatta eğitim yapan ve karma bir okul olan Galatasaray Lisesi'ne hoşgörü atmosferi için de yetişen kuşağın denetimlerinden uzaklaşacaklarından korkan Rum Ortodoks liderlerden, İspanyol Musevilerden ve Papa'dan gelen muhalefete rağmen 341 öğrenci kaydolmuştur. 1869 yılında ise güçlü bir Osmanlılık ögesi barındıran, kapsamlı bir reorganizasyon içeren Maarif-i Umumiye

Nizamnamesi çıkarılmış ve buna göre sultan ve rüşdiye olmak üzere 2 ilkokul, idadiye ve sultaniye olmak üzere 2 ortaokul ve en üstte ise yüksek ihtisas okullarıyla üniversite öngörülmüş ve ilk öğretim kız ve erkek çocukları için zorunlu kılınmıştır (Davison, 1997: 16-18). Bu nizamname, Müslümanlarla gayrimüslim cemaatlerinin devam edecekleri öğretim kurumlarının öğretmen ihtiyacının yine bizzat resmi okullar tarafından karşılanacağını vurgulayarak, Osmanlılık düşüncesini kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir (Koçak, 1985: 487).

Diğer yandan, Tanzimat dönemi sosyal hayatta ve Osmanlı entelijansiyasında da önemli bir evrimin gerçekleştiği zaman dilimine tekabül eder. Osmanlı aydını, Avrupa'yı çok yüksek ve Avrupa kültürü karşısında kendini küçük görmekle beraber hiçbir zaman kendi özünden, tarihinden ve kimliğinden uzaklaşmamıştır. Uzaklaşanlar ise Ahmet Mithat Efendi, Recaiizâde Ekrem gibi yazarların hikâye ve romanlarında hiciv konusu olmuşlardır (Karpas, 2006: 62). Diğer yandan, hikâye ve romanlara konu olan Tanzimat'ın getirdiği yapısal değişiklikler, idari hayatın dışında toplumun gündelik yaşamında gözle görülür hale gelmesi ve geleneksel yaşamın içine Batılı değer ve öğeler girmeye başlamış olmasıdır. Gündelik yaşam alışkanlıklarında eski ve yeninin somutlaştığı Tanzimat döneminin ünlü alafanga-alaturka ayrımı ve bu ayrımın keskinliği bu bağlamda çok çarpıcı bir örnektir. Ahmet Kuyuş toplumda görülen bu ikili algılamayı şu şekilde ifade etmektedir:

“Alafanga” ve “alaturka”, Tanzimat'la birlikte ivme kazanan yoğun toplumsal değişim ve kültürel ikilemlerin ifadesi olarak gündelik Osmanlıca dağarcığına 19. yüzyılın ikinci yarısında dahil edilmiş sözcüklerdir. Muhtemelen Beyoğlu Levanten çevrelerinde ortaya çıkmış bu İtalyanca kökenli terimler (alla franca / alla turca) temelde bir yabancılaşma ve yabancılaşma durumuna bağlı olarak kullanıldıkları için çoklukla eleştirel bir tavra ve mesafeye işaret ederler. “Alaturka” gibi bir terim, geleneksel olana ancak dışarıdan, Avrupa merkezli değerler çerçevesinden bakıldığında anlam kazanabilir (bugün bazı çevrelerde geleneksel Osmanlı Türk müziğinin “dünya müziği” veya “etnik müzik” olarak adlandırılması gibi). Aynı şekilde, muhafazakâr bakış açısından “alafanga” teriminin tanımlayıcı özelliği de, yabancı olması, geleneksel olana tezat oluşturması ve hatta onu tehdit etmesi durumudur. “Alafanga” ve “alaturka”, belli ideolojik durumların veya fikir sistemlerinin göstergesi olarak kullanılmazlar. Bu terimlerin öznesi, dışarıdan kolayca gözlemlenebilen yaşayış şekilleri, gündelik hayatın alışkanlıkları ve sıradan eylemleridir. Yeme-içme, eğlenme-dinlenme şekilleri, giysi, eşya, mekân ve zaman kullanımı, kadın erkek ilişkileri, aile düzeni, müzik ve sanat zevkleri ve adabı muşeret kuralları, modern veya geleneksel yaşayış tarzlarının belirgin olarak temsil

edildiği, alafanga / alaturka sınıflandırılmasının ısrarla yapılageldiği alanlardır” (Kuyaş, 2006: 146).

Diğer yandan, Batı dünyası ve Osmanlı ilişkilerine baktığımızda, halkın terakki adına yapılan şeylerden ne elde ettiği sorulduğunda Avrupa maliyecilerine borçlanılması, Hıristiyan halkın Batı ile ticaretten zenginleşmesi, Türk zanaatının geriye düşmesi ve “medeniyet” geldikçe sistemde halkın daha zor duruma düşmesi cevaplamalarına istinaden, Niyazi Berkes’in (1997: 54) “Batılılaşma diye bir şey yoktu; en ileri kimselerin bile bundan anladığı şey Batı uygarlığının mahsullerinin alıcısı, tüketicisi ve borçlusu olmaktan öteye gidemiyordu” cümlesi Tanzimat dönemine getirilen eleştirilerin özeti olarak vurgulanabilir.

Tanzimat dönemindeki idari ve hukuk düzenindeki değişim ve Osmanlı-Batı ilişkisinin seyri, 1876’da özünde Padişahın sahip olduğu hakları belgelendiren, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk yazılı anayasası Kanun-i Esasi’nin ilanı sonucu Meşrutiyet dönemine geçişe olanak sağlamıştır. Her ne kadar, I. Meşrutiyet çok kısa süreli de olsa ve Meclis padişah tarafından tatil edilerek 30 yıldan fazla sürecek bir zaman kapalı kalsa da, egemenliğin sahibinin padişah olduğunun kabul edilmesi yanında seçilmişlerden oluşan bir meclisi Osmanlı toplumsal düzenine intikal ettirmesi sonucu yeni bir siyasi ortamın ve siyasi beklentilerin doğuşuna işaret eder (Yayla, 1985: 948). Egemenliğin paylaşılması yönünde herhangi bir niteliği olmayan I. Meşrutiyet kanuni idarenin gerçekleştirilmesi yönünde bir simgedir. Ancak, hiç kuşkusuz, modernleşmenin son halkası siyasi değişim ve hareketlilik açısından bir sonraki bölümde oluşumlarını inceleyeceğimiz, siyasi anlamda varlık göstermeye Tanzimat döneminde başlayan Batılılaşmacı kadrolar ve onların ardılları tarafından, I. Meşrutiyet yeni bir kapının açılmasında önemli bir etken olacaktır.

2.4.3. Batılılaşmacı Kadroların Oluşumu

Yeni Avrupa’yı ilk olarak oradaki elçiliklere görevli giden Osmanlılar, daha sonrasında yine eğitim için Avrupa’ya giden yeni kuşak Osmanlılar tanıdımlar ve sonrasında Batı tarzı eğitim ile Osmanlı içinde yetişen Osmanlılar Batılı düşünce sistemlerine dair yoğun bir izlenim ve bilgi alma olanağına sahip olmuşlardır. Başka bir

ifade ile modern bilim ile eğitim almaya başlayan gençler, imtiyazlı ve kuvvetli bir bilgi temsil etmenin yanı sıra, “modern” ile “geri kalmış olmanın sınırlarını” daha yakından teşhis edebilmiş (Burçak, 2006: 50) ve bunu topluma intikal ettirmek için kuvvetli bir istek duymuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşmacı kadrolar eğitimin yanı sıra, Tercüme Odası gibi dönemin Avrupa dillerini bilen yeni aydın memurunu yetiştiren ve bir nevi okul işlevi gören kurumlar vasıtası ile de ortaya çıkmıştır. Burada öğrenilen Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyat ve düşünüşü ile tanışma başlayarak, ileriki süreçlerde yazın hayatında etkileri görülmüştür (Berkes, 2008: 199). Basın ve yazın hayatı ise yine bu kadroların gelişme, tartışma ve kalemleri yoluyla fikirlerini paylaşabildikleri önemli bir sahne olmuştur. Bu bağlamda, gerek Tercüme Odası’nın kurulması, gerekse Batılı müfredatı takip eden yeni tip Osmanlı eğitim sisteminin uygulamaya konulması ve gerekse de yurtdışına öğrenci gönderilmesi gibi örnekler, Osmanlı’nın Batıya karşı Batı’dan yararlanarak giriştiği reform hareketlerdir ve Osmanlı sistemine yeni nesil aydınlar yaratmışlardır.

Batı tekniği ile eğitim almaya başlayan gençler, II. Meşrutiyet döneminde bu şekilde sistemli bir hale gelecek nesil algılamasının, Batılı dünya değerlerine kapılarını açmış ilk öncüleridir. Bu sebeple ilk olarak, Tanzimat dönemini tenkit ederek, reformların yüzeysel ve Osmanlı toplumunun çıkarlarından ziyade Batı’ya hizmet eder olduğu için eleştiren ve hürriyet, vatan, halk, eğitim ve bilim üzerinde fikirler ortaya koyan Genç Osmanlılar’dan kısaca bahsetmekte yarar vardır. Çünkü tarihin sürekliliği bağlamında, her bir kuşak bir diğerinin fikirlerinden yola çıkıp, eleştirilerle eksikliklerini tamamlayarak mevcut toplum sistemine çözüm üretmeye çalışmıştır. Başka bir ifade ile Batılılaşmacı kadrolar ve/veya seçkinler, Türk modernliğinin kurumsal repertuarını şekillendirirken, aynı zamanda alınan ve uygulanan modellerin yeniden üretilmesinde aktarım/yorumlama/eklemelemede kilit bir rol oynamaktadırlar (Açıkel, 2007: 83).

Tanzimat dönemi aydını olarak nitelenen ilk kuşak, medeniyet kavramının semsiyesi altına girmiş ve onu gerçekleştirmek adına toplumda özellikle iki sac ayağının oluşturulması ve kuvvetlendirilmesi üzerine eğilmişlerdir. Başka bir ifade ile medeniyete ulaşma yolunda önemli iki merhaleleri vardı: Bilim ve eğitim. Zira eğitim yoluyla Batı

dünyası ile tanışan Osmanlılar, gerileyişin sebebini bu iki unsura dayandırırken, Batı'nın ilerleyişini ve üstünlük nedenini ise “ulûm ve fûnûn” kelimeleriyle ifade etmiş ve kendine ilke olarak ise “terakki”yi benimsemiştir. Nitekim bu iki sac ayağından bilim ile toplumsal düşüncedeki değişim arasında çok sıkı ve karşılıklı bir ilişki vardır. Her sosyal yapı kendini meşrulaştıracak entelektüel sistemi ve söylemi de beraber getirmek zorundadır. Söz konusu entellektüel sistem ve söylem aydınlar tarafından oluşturulur, geliştirilir ve muhafaza edilir. Sosyal sistem değiştiği zaman beklenen bir sonuç olarak aydın sınıfı da bundan etkilenir (Şentürk, 2008: 39).

Genel olarak Tanzimat'ı inceleyenler, Tanzimat'taki “yeni” konusunda diğer bazı fikirler de ileri sürmüşlerdi. Tanzimat fermanı'nda Padişah'ın bir belge ile kendini bağlamasını tam anlamıyla “yeni” sayanlar olmuştu. Ancak bu saptamanın, daha önemlisi Tanzimat Fermanı'nda “eski”yi açıktan baltalayabilecek herhangi bir ilkenin görülmemesiydi. Buna rağmen, 1839-1865 yılları arasındaki Tanzimat'ın pratiği bir tür “yeni”nin İmparatorlukta yerleştiğini gösteriyordu: Yeni okullar, yani kanunlar, yeni “akademi”ler. “Genç”ler kendilerinden “gençlik” olarak bahsettiklerinde aslında Tanzimat'ın “yeni”sini olumlu, fakat bazı ihtirazi kayıtlarla değerlendirdiklerini ifade ediyorlardı (Mardin, 2006: 43).

Aslında Yeni Osmanlılar'ın anlaşılmamış olan girişimleri “padişahlığı kaldırmak” değildi. Yeni Osmanlılar görünüşte geleneksel Osmanlı meşruiyet normlarından hareketle Padişah'tan “adalet” istiyorlardı. Fakat bu isteklerin Padişah'ın adaletinden değişik bir nesne, kendi başına anlamlı ve Padişah'tan ayrı yaşayan bir adalet alanına (liberalizm esaslarına) yapılan bir referans olarak şekilleniyordu. Oysa Osmanlı pratiğinde –ve genel İslami pratikte bile- böyle, kendi başına anlamlı bir adalet alanı yoktu. Yeni Osmanlılar şeriatın temellerinden hareket ettiklerini tekrar etseler de, sonunda adalete dayalı geleneksel Osmanlı formülünden başka bir formül teklif ediyorlardı. Bunu ne derece idrak ettiklerini anlamak zordur. 1890'ların Jön Türkleri, Yeni Osmanlılar'ın “yazılı” anayasacı tutumlarına, “tabiatın” iç dinamiğine dayanan bir kainatın görüşünü de ilave ederek eski yapıyı daha da zayıflatan bir tutumla işe girişeceklerdi (Mardin, 2006: 47).

Bu bağlamda, 19. yüzyıl tarihi, oluşan yeni tip aydınlar eşliğinde değişen entellektüel sistem ve farklı fikir akımlarının sistemde tartışılır olması sonucu Batıcılar, modernleştiriciler, reformcular ve laikler bir cemaatte; İslâmcılar, gelenekçiler ve muhafazakârların öbür cemaatte yer aldığı fikrî bir mücadele ortamı olarak tasvir edilmektedir. Ancak Osmanlı fikir ve devlet adamlarını özellikle fikirlerin henüz tam olarak olgunlaşmadığı bu dönemde belirli bir kategorizasyona dahil etmek oldukça güçtür. Bir tarafta *Mecelle*'yi hazırlamaya çalışan Ahmet Cevdet Paşa (1802-1885), karşısında Fransız Medeni Kanunu'nun (*Code Civil*) tercümesini savunan Âli Paşa; öbür tarafta her ikisini de engellemeye çalışan şeyhülislâm, Şeriatın yeniden ikamesine çalışan, böylece fikir hayatımızı modernleştirme yanlısı Namık Kemal (1840-1888), Ziya Paşa (1825-1880), Ali Suavi (1839-1877); diğer taraftan Batı düşüncesiyle halkı aydınlatmaya çalışan uzlaşmacı Münif Paşa (1828- 1894), Hoca Tahsin (1812-1880) bulunmaktadır. Tanzimat ile birlikte başlayan dönem içinde yetişen düşünürler -Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa, Namık Kemal- bu yeni ruhu yaymak, yurttaşların hak ve özgürlüklerini tanıtmak bakımından büyük bir gayret içerisinde olmuşlardır (Çetinkaya, 2002: 65-66).

Nitekim, ilk kuşak yeni tip Osmanlı aydınlarından Şinasi (1826-1871), Mustafa Reşit Paşa tarafından eğitim için gönderildiği Fransa'da Batı düşüncesinin derinliklerini anlayabilmiş ve o düşüncenin "laik"liğini kavrayabilmiş ilk düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Şinasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda aydınlara yönelik ilk kitle iletişim aracı olan Tasvir-i Efkâr'ı kurarak, basının gelişmesinde de öncü bir rol oynamıştır (Mardin, 1985: 343). Şinasi özellikle dilde sadeleşmeyi savunmuş, "halkı aydınlatmadıkça politik eylemde başarı sağlanamaz" mottosundan hareket etmiş, laiklik ve ulusçuluk üzerine ilk vurguyu yapmıştır (Berkes, 2008: 283). Meclis-i Maarif azalığından azledildikten sonra, gittiği Paris'te pozitivist Ernest Renan'la tanışmış ve pozitivist düşüncenin akımı olarak Osmanlı'ya girişinde rol oynamıştır (Akgün, 1988: 90).

Genç Osmanlılar ve Jön Türkler, Batı tefekkürünün ürünü sosyal bilimlerle fıkıhı Osmanlı entellektüel hayatında uzlaştırmayı hedeflemişlerdir. Onların bu stratejisi

savunmacı modernizm olarak isimlendirilebilir çünkü onların maksadı modernleşmeyi bir vasıta olarak kullanarak Devlet'i kurtarmaktı (Şentürk, 2008: 47). Jön Türkler ve Genç Osmanlılar İslami öğelerden destek alıp onları kullanarak Batılı fikirleri topluma aksettirmişlerdir. Tanzimat'ın açtığı çığırda, Şinasi, Ali Suavi ve Namık Kemal İslami inançlarından hiçbir şey kaybetmeden, özellikle Fransız Devrimi sonrası tüm dünyaya yayılan insan hakları, hürriyet, eşitlik gibi Batı menşeli fikirleri Osmanlı kanunlarının ruhuna yerleştirmek istemişlerdir. Buna en belirgin örnek olan ilk kuşak aydınlardan Namık Kemal (1840-1848), öngördüğü yeni rejimi İslami kaynaklarla açıklamaya çalışmıştır. Hürriyet gazetesinde yazdığı bir makalede Kur'ân-ı Kerim'in Âl-i İmran sûresinin 159. âyetini örnek göstererek, esasen İslam'da parlamenter rejimin olduğunu ve hatta emredici olduğunu belirtmiştir: “Ve şâvirhüm fi'l-emr” (iş hususunda, yönetimde istişare et) (Okay, 1998: 200). Namık Kemal rejime karşı fikirlerini İslami temalarla açıklamakla birlikte, Hürriyet ve Vatan gibi kavramları Montesquieu ve Rousseau'dan ilhamla kullanmıştır (Açıkel, 2007: 97). Ziya Paşa ise (1829-1880) yönetim şekline dair fikirlerini “idare-i cumhuriyye”ye kadar götürürken, yine rejimin kaynağı olarak İslam'ı gösterir. Aynı şekilde döneme damgasını vuran şahsiyetlerden, “sarıklı ihtilâlcı” ve “Protestan Suavi” olarak döneminde tanınan Ali Suavi (1839-1878), İslam hukukuna bağlı kalmakla ve ilerici Batıcı görüşlerini dini temellere dayandırmakla beraber, dünyevi işlerin tanziminin şeriatten ziyade siyaset biliminin konusu olduğunu ileri sürmüş, Osmanlı düşünce hayatında fikirleri ile –özellikle o dönemde laikliği savunması ile dikkat çekerek– yeni bir dönemin öncülerinden biri olmuştur (Ülken, 2005: 79). Diğer yandan, Ali Suavi, Münif Paşa'nın açtığı yoldan yürüyerek geliştirdiği ansiklopedist bilginin yayılması ile geniş halk kitlelerine ulaşmış, bilgi yayma ve okuma alışkanlığının kazanılmasında rol oynamıştır.

Özetle, Genç Osmanlılar hareketi, Osmanlı tarihindeki Batılı anlamda özgürlük hareketlerinin başlangıcını oluşturur. 18. yüzyıl sonlarından başlayıp 19. yüzyıl başlarında artarak devam eden toplumsal değişim ve buna öncülük eden yeni Batılı kurumlar bu harekete zemin hazırlamışlardır (Demirtaş, 2007: 392).

Tanzimat döneminin Batılılaşma aşırılıklarına ve harcamalarına tepki gösterme eğiliminde olan Genç Osmanlılar, çözümü anayasanın kabul edilmesinde ve halkı temsil eden, devletle ilgili meselelerin görüşüleceği bir parlamentoda görmüş ve bunu kısmen İslam'daki meşveret usulüne kısmen de Avrupa modeline dayandırmışlardır (Okyar, 1997: 65). Yukarıda bahsedildiği gibi Genç Osmanlıların, fikir tartışmalarında dini öğelere ağırlık vermeleri dikkat çekmektedir. Bu, keza bir sonraki kuşakları olan Jön Türkler için de geçerlidir; fakat onların döneminde bu tavrın mahiyetinin değiştiği gözlemlenebilir. Jön Türkler, pozitivismden o kadar etkilenmişlerdir ki, belirli bir noktaya kadar dinin yerini bilimin alması gerekliliğine inanmışlar ve dini, toplumu bir arada tutan ve dayanışmayı sağlayan önemli bir değer olarak görmüşlerdir. Siyasi açıdan yurt dışında yetişmiş olan Jön Türkler, Avrupalıların eleştirilerine karşı dini şiddetle savunmakla beraber, yine devleti İslam aracılığıyla meşrulaştırmayı denemişlerdir (Georgeon, 2006: 15). Batılı düşünce sistemleri ve içinde yetiştikleri toplumun realitesi arasında Jön Türklerin yaşamış oldukları ikilem, günümüze kadar miras kalmakla birlikte, seküler toplum düzeninin o dönemde sisteme yerleşmeye başladığını göstermektedir.

Buradan hareketle, bu bölümde üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı ile daha önce hiç olunmadığı kadar ilişkide bulunan 19. yüzyıl Osmanlı entelijansiyasının etkilendiği ve Osmanlı düşünce hayatına intikal ettirerek fikirlerini geliştirdikleri düşünce sistemleridir. Bu, hiç şüphesiz, bir sonraki başlıkta ele alınacak "Batılılaşmacı kadroların iktidarı ele alışları" bölümü için de, onların sahip oldukları düşünce sistemleri açısından yol gösterici olacaktır. Zira bu fikirler ağırlıklı olarak 1908 atmosferi içinde alabildiğine serbest bir zemin bulmuşlardır. Başta pozitivism olmak üzere, materyalizm ve Darwinizm gibi düşünce akımları Osmanlı entelijansiyasının düşünce hareketlerinde etkili olmaya başlamıştır. Mesela bu akımlardan pozitivism etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan itibaren görülmeye başlamıştır. Şinasi, Mustafa Reşit Paşa ve Mithat Paşa ilk olarak pozitivistlerle iletişime geçmiştir. Pozitivism ve sosyolojinin kurucusu sayılan Auguste Comte bir nevi ilerleme adına dönemin laboratuvarı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda fikirlerinin uygulanmasını salık vermek için Mustafa Reşit Paşa'ya 4 Şubat 1853 tarihli

bir mektup göndermiştir (Korlaelçi, 1994: 29). Bu dönemde Beşir Fuad (1852-1887), Ahmet Rıza (1868-1910), Rıza Tevfik (1868-1949), Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957), Ahmet Şuayb (1876-1910) ve Ziya Gökalp (1876-1924) gibi isimler pozitivist akımların etkisini taşıyan düşünürlerdir.

Pozitivizm, sosyal bilimlerdeki olay ve olguların doğa bilimlerindeki gibi deney ve gözlem yoluyla kavranıp, anlamlandırılıp, açıklanabileceğini savunan metodolojik bir yaklaşımdır. Bu bağlamda pozitivist sosyolojinin fikir babası olarak da kabul edilen Auguste Comte, aynı zamanda pozitivist bilim anlayışının kurucusu kabul edilmektedir. Zira Aydınlanma düşüncesinin ilerlemeci tarih anlayışından etkilenen Comte'a göre toplumlar ilerleyerek tarihsel süreçte üç aşamadan geçmektedir: Teolojik devir- Metafizik Devir ve son olarak Pozitivist Devir (Swingewood, 1998: 63). Bu çerçevede, katı bir olgu-değer ayrıştırması yapan pozitivism somut olayların gözlenip sınanabileceğini, değer içerikli olan tinsel metafiziksel konuların toplum bilimlerinin araştırma konusu olamayacağını ifade etmektedir. Pozitivistlere göre, toplum-bilimleri (sosyal bilimler) somut olayların ve olguların sınanabilirliğini/denenebilirliğini gözlem yoluyla inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bağlamda, Türkiye'de pozitivist akımın öncülerinden Ahmet Rıza'nın (1858-1930), kurucularından olduğu ve ismini verdiği İttihat (birlik) ve Terakki (ilerleme) Cemiyeti'nin adının da modernleşmenin hedef ve araçlarını sunmada oldukça pratik bir yapıya sahip pozitivism anlayışının izlerini taşıması, pozitivist zihniyetin Osmanlı aydını üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Okay, 1998: 214).

Kısaca belirtmek gerekirse, Osmanlı aydınının görüşleri ve düşünce sistemleri içinde buldukları dönemin koşullarından bağımsız değildir. Nasıl ki, onların düşünce sistemleri toplumsal yapıyı değiştirmişse, içinde buldukları toplumsal yapı da onların düşünce sistemlerini şekillendirmiştir. Bu sebeple, son dönem aydınlarının birlik ve bütünlük içinde ilerlemeyi (İttihat ve Terakki'nin parolası) gerçekleştirmek istemeleri ve bilime kurtarıcı olarak özel bir anlam yüklemeleri tesadüfi bir durum değildir (Alkan, 1989: 56). Başta Comte'un üç hal yasası olmak üzere çatışmayı içermeyen "evrimci" kuramların Osmanlı aydını tarafından benimsenmesi, imparatorluğun çöküş evresinde

çözüm arayışlarının olduğu bir döneme denk gelmesi bu açıdan oldukça anlamlıdır. Tüm bu görüşlerin Osmanlı aydınında karşılık bulduğu bir dönemde, dünyevileşme süreci pozitif bir anlam ve içerik taşıyan “bilim”e geçiş ile tamamlanmış, bu şartlar dâhilinde Comte’un son dönem olarak nitelediği pozitif döneme tekabül edecek şekilde pozitivist-materyalist düşünün hâkim olduğu II. Meşrutiyet’e adım atılmıştır. Bir sonraki başlıkta incelenecek olan “Batılılaşmacı kadroların iktidara gelişini ifade eden II. Meşrutiyet dönemi”, bu gelişmeler çerçevesinde teorik ve epistemolojik alt yapısını oluşturmuştur.

2.4.4. Batılılaşmacı Kadroların Siyasal İktidarı Ele Alışı: II. Meşrutiyet Dönemi

Batılılaşmanın bu evresi, Batılılaşma projesiyle yeni ilişki kurma biçimleri öneren, iktidar talebi olan, bunu kamuyu etkileyerek gerçekleştirmeye çalışan iktidar dışındaki kişi ve grupların siyasal düşünce ve hareketlerinin gelişmesidir. Bu kişi ve gruplar, iktidar talepleri su yüzüne çıktığında, ifade şansı bulamayarak gizli yapılanmalara ve yurtdışı faaliyetlere yönelirler (Tekeli, 2007: 25). Aslında Batılılaşmanın bu evresi, Osmanlı yöneticilerinin şartları zorladığı basit bir teknoloji ithali olarak gördükleri Batı ile temas ve onu taklit ederek modernleşme çabalarının sonunda beklemedikleri bir tarzda sonuçlanarak, genel bir zihniyet değişikliği ile içinden meydana geldikleri toplumsal realitenin dışında bir gerçekliği düşleyen bir seçkinler grubunun açığa çıkmasıyla da açıklanabilir (Hanioglu, 1984: 183). İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ortaya çıkışı ve siyasal iktidarı ele alışı, tüm bu toplumsal gelişmeler ve Batılı öğelerin topluma intikal etmesi ile özellikle yeni tip bir bireyin ve “birey” algısının ortaya çıkmasının bir sonucudur.

Modernleşme ve özellikle merkez eliyle yaratılan toplumsal değişimin, Batı tipi eğitim görerek mezun olan kuşaklar arasında göreceli bir farklılık oluşturması sonucu, her bir dönem bir sonraki dönemin muhalefetini ve reform yolunda yeni beklentileri yaratmıştır. Örneğin, Tanzimat döneminde II. Mahmut’a yapılan muhalefetin şiddeti ile II. Abdülhamit’e karşı gerçekleştirilen muhalefetin örgütselliği arasında, politik tutumlar ve zihniyet değişimi açısından açık farklılıklar vardır. II. Meşrutiyet dönemi toplumun siyasallaşması açısından oldukça önemli bir döneme tekabül eder. Bu dönemde

okullarda öğrencilerin yoğun bir siyasal katılımın içinde olmaları, cemiyetlerin sayısındaki artış, gündelik hayatın her alanında siyasal sohbetlerin gerçekleştirilmesi gibi örnekler siyasal kültürün sistem tarafından içselleştirildiği, siyasetin toplumun olağan bir parçası haline geldiği anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda, Samuel Huntington'ın modernleşme ve siyasal değişimler arasındaki ilişki üzerine yorumu, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve siyasal katılım taleplerinin analizi için ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal alandaki değişimleri bağlamında Batı'ya doğru evrilmesi adına oldukça aydınlatıcı olacaktır.

“Modernleşme sosyal mobilizasyonu gerektirir; bu sosyal değişim süreçleri demeti ile önemli siyasal değişimler arasında da dikkate değer bir bağlantı vardır. Okur-yazarlık oranında, şehirleşmede, kitle haberleşme araçları alıcılığında, endüstrileşmede ve adam başına düşen millî gelirden meydana gelen artışlar, halkın siyasal bakımından önemli tabakalarını genişletir ve kamu hizmeti isteklerini çoğaltır; böylece de, hükümet yeteneklerinin yükselmesine, eliten genişlemesine, siyasal katılımın artmasına ve ilginin yöresel düzeyden ulusal düzeye kaymasına âmil olur. Modernleşme, kitle mobilizasyonu ve artan siyasal katılma demektir; artan siyasal katılma ise, siyasal gelişimin temel unsurudur. Katılma, modern siyaseti geleneksel siyasetten ayırır. “Geleneksel toplum” diyor Lerner, “katılmaya dayanmaz; insanları, hısımlık bağlarına göre, birbirlerinden ve merkezden tecrit olunmuş topluluklara böler...”. Modern toplum ise, tersine, “katılcı toplum”dur (participant society)” (Huntington, 1967: 57-58).

Bu çerçevede, ilk olarak Türkiye'nin modernleşme sürecinin artık olgunlaştığı bir dönemde itici bir güç olarak mevcut bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve hangi şartlar çerçevesinde geliştiğini açıklamakta yarar vardır. “Nesil” olgusunun tam anlamıyla kendisi ile özdeşleştiği Jön Türkler, kısa süre de olsa meşrutî bir yönetimin varlığı ile tanışmış Osmanlı toplumunda II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı çıkarak, tekrar Meşrutiyetin ilan edilmesi için bir mücadele içine girmiş ve İttihat Terakki Cemiyeti çatısı altında örgütlenmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde iktidarı ele alarak, Batılılaşma kronolojisinde önemli bir yeri teşkil edecek Jön Türkler, 1870 ve 1880'lerin başında doğmuş, çoğunluğu alt-orta sınıfa mensup ailelerden gelen, aralarında az da olsa toprak sahibi, yüksek dereceli memur, esnaf ve köylü çocukları olan, büyük bir çoğunluğu yeni okullarda okumuş küçük memur çocuklarıdır.

Uluslararası alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumun etkilerine ve içyapısal sorunlara karşı yazın hayatındaki tepkilerin, çözüm arayışlarının yanında rejime karşı siyasal tepkilerin genç kuşak arasında yayılmaya başlaması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk aşamasıdır. Fransızca'yı ilk eğitim dili olarak kullanan Osmanlı Askeri Tıbbiyesi'nde 19. yüzyılın "biyolojik materyalizmi" öğrenciler üzerinde etkili olmuştur (Mardin, 1991: 99). İttihat ve Terakki Cemiyeti Mayıs 1889'da Osmanlı Birliği anlamına gelen İttihad-ı Osmaniye adıyla Askeri Tıbbiye'de vatanın nasıl kurtulacağı fikri ve hürriyet tartışmaları üzerine öğrencilerin teşkilatlanması sonucu kurulmuştur (Tunaya, 1984: 19). II. Abdülhamit'in istibdat yönetimi ve jurnalci teşkilatlanması öğrencilerin "gizli" faaliyetlerini açığa çıkarmıştır. Aslında, yirmi yıl boyunca gençler ve yönetim arasındaki bu gizli savaş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zincirleme olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Mekteb-i Tıbbiye'de artan denetim sonucu; İttihad-i Osmaniye üyeleri başta Paris olmak üzere Avrupa'ya öğrenimlerine devam etmek üzere gitmişlerdir. İçerde, masonik bir örgütlenme biçimiyle Harbiye, Baytarlık, Mühendishane gibi eğitim kurumları arasında yayılan Cemiyet, Avrupa'da ise, göç eden üyelerinin daha önce orada faaliyette olan Jön Türklerle buluşması sonucu etkinliklerini ve teşkilatlanmalarını arttırmaya başlamışlardır. Özellikle Paris, Cenevre ve Kahire aydın gruplaşmalarının merkezleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Tıbbiye öğrencilerinden cemiyet üyesi Selanikli Nazım Bey'in Paris'e gitmesiyle başlayan çalışmaları İttihad-ı Osmaniye'nin, Paris'te Ahmet Rıza Bey'in öncülüğünü yaptığı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Paris'te yayımlanan Meşveret Gazetesi, -Ahmet Rıza Bey'in birlikte olduğu pozitivist akımın çizgisinde- cemiyetin sesi haline gelmiştir. Yabancı postahane kuruluşlarının Osmanlı'daki özgür dağıtım imtiyazı sayesinde, Cemiyetin Avrupa'da çıkarılan Mizan, Meşveret gibi yayınları yurt içinde de cemiyet yandaşları tarafından kolaylıkla takip edilebilmiştir.

Avrupa'daki Osmanlıların Terakki ve İttihat Cemiyeti faaliyetlerine değinirken, aralarındaki ayrılıklardan da bahsetmek gereklidir. Ancak farklılıklar ne olursa olsun

aralarında bir hedef ortaklığı vardır: “İmparatorluğun güç ve azametinin iadesi”. Özellikle reformlar konusunda Prens Sabahattin’in ademi merkezîyetçi, federatif çağrışımlı çizgisi ve bürokratik devlet geleneğinin pozitivist merkezîyetçi siyasi mirasçısı Ahmet Rıza Bey çizgisi olmak üzere iki ana doğrultuda bir ayrışma olmuştur (Akın, 2002: 74). Hiç kuşkusuz, bu durum, Osmanlı aydınları arasındaki siyasi ayrım uzantısını Türk siyasal yaşamında devletçi-seçkinçi ve liberal-gelenekçi kanat arasında da göstermektedir. II. Abdülhamit’in kız kardeşlerinden birinin oğlu olan Prens Sabahattin cemiyet içinde Anglo-sakson toplumunu ve ideolojisini ön plana çıkararak, liberal ekolün ve âdem-i merkezîyetçi yönetim biçiminin savunucusu olmuştur. Ona göre, Tanzimat, kişisel girişim ekonomisini getirmek yerine, yeniden büyük bir memur ordusu yetiştirmiştir. Prens Sabahattin zaman zaman muhalefette güç kazanmış olsa da, İttihatçı önderlerin önüne geçememiştir. Bir diğer ayrılıksa, Cemiyetin Avrupa’daki bir diğer öncüsü Mizan Gazetesinin kurucusu, Mehmet Murat’tır. Pozitivist görüşün sıkı bir temsilcisi olan Ahmet Rıza Bey tarafından, öngördükleri ortak yönetim şekline ve meclis sistemine bir “Yüksek Şeriat Şurası”nı da destekleyen ve Pan-İslam devletini savunan Mehmet Murat Bey bertaraf edilmiştir (Berkes, 2008: 393). 1908 Devrimi’nden sonra ortaya çıkan diğer partilerde bu siyasi görüş ayrılıklarının izlerini sürmek mümkündür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en çok güç kazandığı bölgeler, 1908 Devrimi’nin de fitilinin ateşlendiği Makedonya bölgesi ve Selanik’tir. Selanik’te Eylül 1906 tarihinde kurucuları arasında Selanikli Askeri Rüştîye Müdürü Bursalı Tahir, Naki, Talat, Mithat Şükrü, Ömer Naci, Kazım Nami Duru, İsmail Canbulat, İsmail Hakkı ve Süleyman Fehmi Beylerin bulunduğu, İtalyan Carbori Teşkilatı’nın hücre sistemini içeren Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur (Eyicil, 2002: 233). Posta memuru olan Cemiyet yandaşı Talat Bey ve Nazım Bey ile Selanik’ten dostluğu bulunan Mithat Şükrü Bey Selanik’te geliştirdikleri örgütlenmelerinin Paris merkezîyle iletişimini sağlamışlardır. Ahmet Rıza Bey ve Nazım Beylerle yürütülen iletişim sonucunda ve özellikle yasaklı olmasına rağmen, Yunanistan üzerinden kılık değiştirip Hoca kılığına giren Nazım Bey’in Selanik’e gelişyle hızlanan süreçte Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve

Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti 27 Eylül 1907’de “İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak kuruluşunu tamamlamıştır.

Diğer yandan, 1903’ten itibaren, çetecilerin yarattığı olaylara son vermek bahanesiyle, bugünün Birleşmiş Milletler komisyonlarına benzer biçimde, Rus, İngiliz, Fransız ve Avusturya jandarma, subay ve askerlerinin yönetimine bırakılan Makedonya II. Abdülhamit yönetiminin tam denetiminden çıkmıştır. Bu ortam içinde; İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek halk arasında gerekse subaylar arasında hızla gelişmiştir. Anadolu ve Makedonya arasında yaşanan subay değişimleri sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Batı Anadolu’da da yaygınlaşmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki’nin son dayanma noktası, İngiltere ve Rusya arasında yapılan Ortadoğu üzerine gerçekleştirdikleri Reval görüşmeleri olmuştur (Ahmad, 2004: 17). Bunun üzerine, Makedonya’da başlayan hareket hızla yayılmış ve padişah güçleri duruma engel olamamış ve 23 Temmuz’da 1908 Devrimi gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamit tarafından meşrutiyet için toplumsal şartların olgunlaşması belirtilerek meşrutiyet tekrar ilan edilmiştir. Buradan hareketle, özet olarak, II. Meşrutiyet’in ardındaki İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu güç durumların düzeltilmesi için yapılmasına inandıkları ıslahatlar ise en iyi biçimde -hürriyetin ilan edilerek- meşruti bir sistem içerisinde yapılabileceğine dair inançlar ve hürriyetin tesis edilip, “istibdat” idaresinin ortadan kaldırılması gayeleri olduğunu söylenebilir. Bu durum, Cemiyet’in, Osmanlı toplumunu bilinçlendirmek ve asrın gerektirdiği ıslahatları hükümetin yapması hususunda itici bir güç olmak istemeleri şeklinde de açıklanabilir (Aslan, 2008: 346).

“Bu ülke nasıl kurtulur?” sorusu üzerine yapılan tartışmaların oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni, –kendini feshedene kadarki süreci dikkate aldığımızda–, merkezîyetçi, otoriter, laik, milliyetçi ve yenilikçi olarak tanımlayabiliriz. İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu için çıkış yolu aramış, siyasi dönüşüm, meşrutiyet ve hürriyet kavramları üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, bu genç kadro, 1908 Devrimi’ne hazırlıksız yakalanmış, siyasi bir kimlik olarak partileşme sürecinde “cemiyet” olgusundan gelen sıkıntıları yaşamıştır. Bunu, “gizli bir devrim”

örgütünün siyasi partiye dönüşmekte zorlanması olarak da belirtebiliriz. Meclisi dışarıdan “denetleyen” İttihat ve Terakki Cemiyeti, genç kadroları yetiştikçe siyasi erkte aktif olarak yer almaya başlamıştır.

Yönetime geldiği andan itibaren, birçok uluslar arası sorunla - Balkan sorunu, Trablusgarp Savaşı başta olmak üzere- karşı karşıya gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, içerisindeki farklı görüş ayrılıklarına rağmen, uluslararası arenada denge politikası izlemeye özen göstermiş, başta ekonomi olmak üzere birçok alanda yabancı devletlerin müdahalelerine karşı girişimlerde bulunmuştur. Ancak artık kurtulamayacak şekilde içine girdiği Avrupa diplomasisine karşı “tarafsızlık” politikalarının yeterli olmayacağından ve paylaşım sürecine girileceğinden emin olan İttihatçılar, eninde sonunda bir tercih yapmak zorunda kalmışlardır (Ahmad, 2004: 184).

İttihat ve Terakki'nin iç siyaseti de yine uluslararası etkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Başlangıçta, Osmanlılık fikri etrafında birleşen, imparatorluk içinde yaşayan unsurların hürriyet içinde bir arada yaşama arzulayan İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı sonrası yaşanan toprak kayıpları neticesinde, İslamcılık ideolojisine yönelmiş, ülkenin Müslüman halklarını ön plana alan bir siyaseti benimsemiştir. Ancak, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi ve Arap ayaklanmaları sonucunda, ağırlıklı olarak Rusya'nın baskısından kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ve İttihat Terakki içinde kilit kadrolarda yer alan Yusuf Akçura gibi siyasilerin de etkisiyle Türkçülük politikasını etkinleştirmişlerdir.

İttihat ve Terakki Partisi dönemi boyunca etkisi altında olduğu felsefi akımların da etkisi ile ilerleme hususunda güçlü bir atılım gerçekleştirmeye çabalamıştır. Modernite ve değişimin sisteme yerleşmesi karşısında üç tutum gelişmiştir: tehlikeyi mümkün olduğu kadar sınırlamak, insanoğlunun mutluluğunu mümkün olduğu biçimde sağlamak ya da ilerlemeye karşı kuvvetle direnen güçlerle amansız bir mücadeleye girilerek ilerleme hamlesini hızlandırmak (Wallerstein, 2008: 68).

Bu üç tutum devrim sonrasında Fransa'da muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm olarak sisteme yerleşmişken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise İttihat ve Terakki döneminde muhafazakâr ve ilerlemeci kanatların birbirleriyle olan mücadeleleri

ve İttihat ve Terakki'nin baskın bir şekilde ilerleme yolunda göstermiş olduğu davranış biçimleri olarak vuku bulmuştur. Kapitalist sistemin yerleşmediği ve hiçbir dönem sınıfsal mücadelelerin olmadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist görüşler kendine zemin bulamamış ve yukarıda belirtildiği gibi moderniteye karşı duruş ideolojik zeminlerden ziyade, davranış kalıpları ve fikir tartışmaları üzerinden gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki'nin özellikle tüm gücün ellerinde toplandığı 1913- 1918 yılları arasındaki dönemi, bu bakımdan mevcut şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfer dahilinde ilerleme hamlesinin mümkün olduğunca gerçekleştirilmeye çalışılması olarak yorumlanabilir ve yukarıda belirtilen üçüncü tutumla özdeşleştirilebilir.

İttihat ve Terakki'nin idaresi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Batılılaşma/modernleşme olgusunun son aşaması olarak görülen modern bir ulus-devlete doğru geçişin şartları hazırlanmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi, dönemin iç ve dış zor şartları altında birçok sosyal meseleyi ıslahat olarak ele almış, planlamış ve bir kısmını da kanunlaştırmak imkânını bulmuştur. 1911 yılından sonra Osmanlılık politikasının ikinci plana atılması neticesinde milliyetçi-İslamcı bir programla Batılılaşma ilkesi altında uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir. Tarık Zafer Tunaya, bu devirde modern bir olgu olan milliyetçilik prensibinin Batılılaşma ve laikleşme ile özdeş bir kullanımla partinin çalışmalarında etkin olduğunu belirtmektedir. Kapitülasyonların 1914 yılında ilgasının milli iktisat ve kültür politikasını daha aktif hale getirmesi, kültür alanında kadın talebelerin üniversite derslerine girmesi ve iş hayatına atılmasının önünün açılması, Milli Kütüphane, Milli Hazine-i Evrak, Milli Coğrafya Cemiyeti'nin kurulması, Milli tarih telakkisi, dilde Türkçecilik gibi uygulamalar bu anlayışın teşebbüsleridir. İktisadi boyutta ise, tarım ve sanayileşme desteklenmiş, dönemin birikim yetersizliği içerisinde istenilen sonuç vermese de Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'yla kapsamlı bir teşvik politikası benimsenmiş, yazılı basında sanayi ile ilgili gelişmelere yer verilmiş, sanayi mektepleri düzenlenmiş ve Almanya'ya mesleki ve teknik öğrenim için işçi ve öğrenciler gönderilmiştir (Toprak, 1985: 640). Yine ekonomi alanında, Türklerin serbest mesleklere atılmalarının desteklenmesi, kooperatifçilik, milli sermaye ile işletme, fabrika ve imalathanelerin açılmasının sağlanması, Milli bir

bankanın kurulması (İtibar-ı Milli Bankası), hukuk ve eğitim alanında laiklik ilkesinin uygulanması ulus-devlete giden yolda bu dönemin bir geçiş dönemi olduğunun örnekleri olarak sıralanabilir (Tunaya, 2004: 42-44). Nitekim, İttihat ve Terakki döneminde Batılı fikir ve kurumlara, milli politikalar çerçevesinde kapıların ardına kadar açılması, Cumhuriyet dönemine önemli bir hazırlık olmuştur. Gerek dönemin fikir hayatının çeşitliliği ve Batı'nın tekniğinin yanında düşünce sisteminin de algılara yerleşmesi, gerekse Batılılaşmaya dönük gerçekleştirilen uygulamalar bu dönemin, Cumhuriyet'in laboratuvarı olduğu, felsefi ve siyasi tartışmalarını Cumhuriyet'e miras bıraktığı tezini güçlendirmektedir.

3. CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME HAREKETLERİ

3.1. KÜRESELLEŞME VE TÜRK KİMLİĞİ AÇISINDAN MODERNLEŞME HAREKETLERİNE BİR BAKIŞ

Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren devlet eliyle başlatılmıştır. Başlangıçta Batı karşısında alınan yenilgiler sonucunda Batı'nın üstünlüğü kabul edilerek, aksayan yönlerin ıslahı biçiminde başlayan Batılılaşma hareketi, zamanla bürokrasiden sonra aydınların da önderliğiyle kötü gidişe dur diyecek kurtarıcı bir projeye dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm sürecinde farklı tavırların geliştirildiği gözlemlenmektedir. Bunlardan birincisi, geleneksel tavidir ki bu sürecin tamamen karşısında yer almıştır. İkinci tavır ise modernleşmeyle birlikte Batı'nın gelişmişliğinin kendilerine göre bazı olumlu yönlerinin alınarak diğerlerini reddetme biçiminde belirmiştir. Buna taraftar olanlar arasında Türkçüleri ve İslamcılarının bir kısmını görmek mümkündür. Bunlara göre Batı medeniyetinin olumlu yönleri daha çok teknik alanda, olumsuz olanları ise kültür alanındadır. Üçüncü bir tavır ise modernleşmeyi bir bütün olarak ayrıntılarına kadar yaşamayı savunmuştur. Bunlar Batı yanlısı veya Batıcı olarak da bilinmektedir. Bu son tavır, cumhuriyetle birlikte modern bürokratik elitin çabalarıyla iktidar olarak resmileştirilmiş ve Türk toplumunun önüne bir medeniyet değişimi projesi olarak sunulmuştur (Karakaş, 2006: 36).

Türk modernleşmesinin bu çok genel ve özet tarihçesinden de anlaşılacağı gibi, cumhuriyet sonrası dönem, değişik çabalarla girilen modernleşme yolunda verilen önemli bir kararı ifade etmektedir. Bu kararlar birlikte bir medeniyet değişikliğinden de öte, egemen ve aynı zamanda da tek geçerli medeniyet olarak algılanan Batı medeniyetini içselleştirme girişimi söz konusu olmuştur. Çünkü modernleşme tercihiinde bulunulduğunda, Batı medeniyetinden başka geçerli medeniyetin olmadığı da ön koşul olarak kabul edilmektedir. Bu durum modernleşme düşüncesinin özünü oluşturmaktadır (Karakaş, 2006: 37).

Cumhuriyet sonrasında Batı medeniyetine girme kararıyla birlikte Batılılaşma macerasındaki üçüncü tavrın pratiğe geçtiği görülmektedir. Modern askeri-sivil bürokratik elitler tarafından geliştirilen bu tavırda Cumhuriyet Halk Fırkası önemli görevler üstlenmiştir. Vesayetçi ve bir kadro partisi niteliğinde olan Halk Fırkası, modernleşme kuramlarının öngördüğü ‘modernleştirici’ konumunda olmuştur. Kadrosu da modernleştirici seçkinler tarafından oluşturulmuştur (Köker, 2010: 11-18). Göle (2007: 66)’nin ifade ettiği gibi “Türkiye’de modernleşme projesi yukarıdan aşağıya doğru inmekte, sırtını geçmişe ve geleneklere çevirse dahi, yaşam pratiklerine nüfuz etmekte, ancak (sivil) toplum düzeyinden yeniden üretilirken bir çeşit kaos yaşanmaktadır.” Bundan dolayı cumhuriyetin ilk yıllarında kurumların iç içe geçtiği görülmektedir. Devlet, hükümet, siyasal otorite, bürokrasi vs. gibi kurumların iç içe girmiş olması nedeniyle ‘değiştiriciler’ her yerde varlıklarını hissettirmişlerdir. Bu nedenle de ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Ayrıcalıklı konumları onlara, Türkiye’nin geleceğini yönlendirme ve kurgulama fırsatı vermiştir. Son derece etkin bir konuma sahip olan değiştiricilerin tutumları, bürokratik yapı içerisinde rasyonel ve pozitivist bir nitelik tarafından belirlenmiştir ve bu anlayışı, zamanla bir geleneğe dönüşmüştür. Söz konusu geleneğin temsilcileri bugün dahi aynı rolü, o günkü biçimiyle devam ettirme arzusundadırlar (Karakaş, 2006: 38).

Batılılaşmayı esas alan Türk modernleşmesinde de diğer Batı dışı toplumlarda olduğu gibi ulusçuluk akımı önemli bir rol oynamıştır. Çünkü 19. yüzyılda farklı koşullar sonucu Batı’da görülen ulusçuluk akımı, günümüz Batı uygarlığını açıklayan

gelişmelerden biri olarak ileri sürülmüştür. Türk toplumunun daha erken bir zaman diliminde Batı uygarlık seviyesini yakalayamamasının nedeni olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ulusçuluk hareketlerine direnen yapısı gösterilmektedir. Bu anlayışa göre Osmanlı İmparatorluğu, ulusal devlet değil, ümmet dönemi kalıntısıdır. Geçmişle olan bu bağ koparıldığı zaman Türk toplumu da çağdaş Batı toplumları arasına katılabilme imkânını bulabilecektir (Sezer 1988: 41). Bu durum, Fransız Devrimi'yle birlikte gelişen ulusalcı düşünce doğrultusunda 'ümmet dönemi'nden 'millet dönemi'ne geçiş olarak da açıklanmıştır.

Açıklamalardan da anlaşıldığı gibi cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesi, Türk toplumunu kurumsal ve toplumsal alanda Batı'nın gelmiş olduğu düzeye çıkarmayı amaçlamıştır. Fakat, cumhuriyetin ilk yıllarında yaygın bir şekilde Batı ile farklılığın vurgulanması, Batı düzeyine ulaşma yerine üçüncü dünya olarak tanımlanan toplumların tutum ve davranışlarına benzer bir toplum tipi ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilk dönemlerde, Batı'dan farklı olarak bir tarım ülkesi olduğu ve gelişmenin de tarımda aranması gerektiği fikri ölçüt alınarak, gelişme ideali bu yönde belirlenmiştir. Ancak zamanla yeni şartlara göre durumu belirleme zorunluluğu bu idealin değişmesini gerektirmiştir (Sezer 1988: 41). Çünkü gelişmenin tarımda olduğu düşüncesi önemini kaybetmiş, bunun sonucu olarak da yeni arayışlar gündeme gelmiştir.

Tarımsal gelişme düşüncesiyle ivme kazanan Türk modernleşmesi, daha sonra sanayi eksenli kalkınma modelini de benimsemiş, sosyal ve politik düzlemde de modernleşmenin ön koşulu sayılan sanayileşme, demokrasi, laiklik ve serbest pazar ekonomisi gibi alanlarda yeniliklere açılarak, sorunlu da olsa yeni gelenekler üretme çabası içerisindedir. Türkiye, tıpkı İran, Rus ve Japonya toplumlarında olduğu gibi, Batılılaştıkça kendisini ve kendini ifade eden geleneklerini üreten bir modernleşme süreci inşa etmektedir. Çiğdem (2004: 69)'in de belirttiği gibi: "Türk Batılılaşması, Osmanlı olarak, Türk olarak, Müslüman olarak kalmayı talep etmiştir." Ancak bu, Osmanlı dönemi Batılılaşmasını ifade eden bir yaklaşımdır. Cumhuriyet döneminde sözü edilen talepler, görmezlikten gelinerek değişikliğe uğramıştır. Görmezlikten gelme

tavrını Çiğdem (2004: 69), “Kemalizm’in kendisini ‘sıfır noktası’ olarak kurma istemine” bağlı olarak açıklamaktadır (Karakaş, 2006: 39).

3.2. ANAYASAL VE KURUMSAL İNŞA BAĞLAMINDA MODERNLEŞME HAREKETLERİ

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti yıkılmış ve ülke topraklarının önemli kısımları itilaf devletlerinin işgaline uğramıştır. Son olarak da İtilaf devletlerinin 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal etmesi, Anadolu’nun İstanbul’dan kopmasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan bu gelişmeler üzerine Anadolu’da Kurtuluş Savaşını başlatan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, 23 Nisan 1920 tarihinde, Ankara’da TBMM açılmıştır.

Ankara’da meclisin açılmasıyla birlikte Anadolu’da yeni bir Türk devletinin temelleri atılmış bulunuyordu. Osmanlı Devletinden farklı olarak ulusal egemenlik ilkesine dayanan bu devletin teşkilatlanması ve işleyişi de doğal olarak farklı bir zemine oturtulması düşünülmüştür. İlk, 5 Eylül 1920’de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu ile çalışmalarını sürdüren ve kararlar alan TBMM 20 Ocak 1921 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile anayasal bir çizgiye çekilmiştir. TBMM’nin kurucu meclis sıfatıyla hazırladığı ve olağanüstü bir dönemin ürünü olan, aynı zamanda da yeni Türk devletinin ilk anayasası niteliğini taşıyan bu anayasanın ilk maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu ifade edilmiştir. Böylece Türk tarihinde ilk kez ulusal egemenlik ilkesi somut olarak ortaya konulmuş ve padişahın iradesi yerine, ulus iradesi geçmiştir (Sezer, 2001: 253). Aslında vatandaşların kendi kaderlerine kendi özgür iradeleri ile karar vermeleri anlamında kullanıldığında, ‘hakimiyet-i milliye’ fikri ilk defa olarak 1908 yılında gündeme gelmişti. Ozamana kadar mutlakiyetçi bir yönetim altında yaşayan tebaa, ‘vatandaş’ bile değildi ve kişi temel hak ve özgürlüklerinden yoksundu. 1908 Devrimi için yıllarca mücadele verilirken vazgeçilmez bir hak olarak istenen, hem kişi hak ve özgürlükleriydi, hem de bunları güvence altında tutacak bir yönetim şekliydi. Bu şekilde ise, her türlü yasama faaliyetinin bünyesinde yapıldığı,

yürütme erkinin de mutlak bir şekilde aynı kurumda denetlendiği parlamenter düzendi (Kansu, 1998: 137).

1921 Anayasası olarak da bilinen bu anayasa bir geçiş dönemi anayasası niteliğindedir. Bu anayasa ile birlikte Osmanlı Devleti sona erdirilmiş ve yeni devletin kuruluşu hukuki yönden tamamlanmış ve devlete yasallık kazandırılmış olunuyordu. Sadece genel esasları kapsayan bu Anayasa 23 maddeden oluşmaktaydı. Cumhuriyet tarihinin bu ilk anayasasının kısalığı o dönemin özelliğinden ileri gelmekte ve yalnızca acil ihtiyaçları karşılamak üzere hazırlanmıştır. Ülkenin bağımsızlığını öngören yanı ile yurdun kaderinin TBMM'ne verilmesinin ve onun meşruluğunun işlemi olmaktadır. Bu nedenle 1921 Anayasası, hukuki ve siyasal önemi olan bir sistemin kabulüdür (Gül, 2003: 247-248).

1921 Anayasası Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi açıldıktan yaklaşık altı ay sonra, 13 Eylül 1920'de, meclise sunduğu "Halkçılık Programı" adı altındaki yeni düzen ve yeni "anayasa tasarısı" ile ortaya çıktı. Halkçılık Programı'nın meclise "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası" adı altında sunulduğu 18 Eylül 1920'de bu programa gelen tepkilerden ilki ve belki de en önemlisi, bu programın Bolşevik programına benzediği idi. Gerçekten de, 1921 anayasası Kansu'nun (1998: 144) da işaret ettiği gibi "kurulacak bir partinin programı mı, işbaşındaki hükümetin programı mı, yoksa kurulması tasarlanan yeni bir düzenin anayasası mı olduğu tam anlamıyla açık olmayan bu metin, ilk göz atışta ve Türkiye'nin Eylül 1920'deki dış politikasında Sovyet Rusya ile mecburiyetten kaynaklanan sıkı dostluk ve komşuluk ilişkileri de göz önüne alındığında, yüzeysel olarak Bolşevik bir halk hükümeti modelini ve o modele uygun kurumsallaşma ve uygulamaları andırmaktaydı". Kansu (1998: 147) konuya ilişkin olarak şu açıklamaları yapmaktadır:

"Atatürk ve ona yakın Kemalistlerin hiçbirinin hiçbir zaman komünist olmadıklarını ve her fırsatta kendi iktidarlarını, Bolşevik iktidardan, dış politikadaki anti-emperyalist vurguya yaptıkları önem dışında, özellikle de ekonomik altyapının yeniden yapılandırılması konusunda, taban tabana zıt fikirlere sahip olduklarını bildiğimizi düşünecek olursak, "Halkçılık Programı" ve bundan ilham alınarak hazırlanan Kemalist anayasa tasarısının, komünist bir mantıkla hazırlanmasının mümkün olmadığını, ama bu programın liberal

demokratik bir siyasal sistem ve kapitalist bir ekonomik sistemin eleştirisi olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir”.

1921 Anayasasının en önemli özelliği milli egemenlik ilkesidir. Bu Anayasanın, saltanatın kaldırılmasına dair bir hüküm taşınamasına rağmen, milli egemenlik ilkesinin, kişisel egemenliğe dayanan monarşik bir yönetim sistemiyle bağdaşmayacağı açıktır. Yine bu Anayasa, yasama ve yürütme kuvvetlerinin TBMM’de toplandığını, meclisin bakanlara yön gösterebileceğini ve gerektiğinde onları değiştirebileceğini belirtmektedir. 1921 Anayasasının kurmuş olduğu, bu hükümet sistemi, anayasa doktrininde “meclis hükümeti” adıyla bilinen sistemin tipik bir örneğini teşkil etmektedir (Özbudun, 2002: 6).

Meclisin niteliği üzerine ilk tartışma konusu, 1 Mayıs 1920’de gündeme gelen, “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” münasebetiyle çıkmıştır. Bu tartışmada, liberal kanat olarak nitelenebilecek taraf, bu meclisin sürgün meclisi olduğu konusunda hareketle, yasama ve yürütme yetki ve sorumluluklarının eskisi gibi devam etmesi gerektiği görüşünü savundu. 1908 Devrimi’nden beri süregelen anayasal çerçeve gereğince, hükümetin bir “başvekil” ve onun seçtiği vekillerden oluşan bir kabine eliyle yürütülmesi kuralından vazgeçilmemesi önerildi. Zaten bunun dışında – yani, vekillerin meclis tarafından tek tek seçildiği- bir anayasal düzen yoktu. Böylece kabul görmüş usullere devam edilirse, hem sorumluluğun kimde ve nasıl olacağı hakkında mecliste bir kuşku belirmeyecekti, hem de yürütmenin başı olan kişi çalışma arkadaşlarını kendi seçeceği için, kendi içinde uyumlu bir yürütme organı oluşabilecekti. “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” teklifini bu yönden eleştirenlerin dayanak noktası, 1908 Devrimi’nden beri Türkiye’de yürürlükte olan kuvvetler ayrılığı prensibi ve bu prensibe göre yürüyen parlamenter düzenin, olağanüstü koşullar nedeniyle uygulanamayan yerleri haricinde, tamamiyle uygulanmaya devam edilmesiydi. Onlarca, parlamenter düzenin, hem de kişi hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekliydi (Kansu, 1998: 142). Kemalistlerce önerildiği şekliyle ise, kuvvetler birliği prensibi vekilleri kendi işlerinde kişisel sorumluluk altında tutacak, icra vekilleri heyeti de ortak sorumluluk taşıyacaktı; fakat pratikte İcra Vekilleri Heyeti’ne başkanlık eden Meclis Reisi, ortak sorumluluktan masun olacaktı. Çünkü aynı

zamanda Meclis Reisi sıfatıyla yasama erkinin de başı olduğu ve bu makama seçimle geldiği için, kurumsal açıdan meclisle ters düşmesi mümkün olmayacaktı (Kansu, 1998: 143). Bu durum yürütmeye yetkisi neredeyse sınırsız, fakat sorumlulukta son derece sınırlı bir iktidar şeklinde kolaylıkla dönüşebilirdi. Kansu (1998: 143) bu konuda “meclisin yetki ve sorumlulukları ve görev süresi ile niteliği üzerindeki tartışmalarda da açıkça ortaya çıktığı gibi, iktidarın meclis denetiminden mümkün olduğu kadar kaçmaya çalıştığı gözlenmektedir” tesbitini yapmıştır.

1921 Anayasası ile ortaya çıkan meclis hükümeti sistemi ve güçler birliği ilkesi olağanüstü koşullardan kaynaklanan geçici bir model niteliğini taşımaktaydı. Kurtuluş savaşı demokratik kurum, ilke ve yöntemlerle kazanıldığı için, bu dönemde gelişen ulusal-demokratik değerler Cumhuriyet tarihinde ileriki dönemlerde gerçekleştirilecek olan anayasal gelişmeleri de yakından etkilemiştir (Tanör, 2005: 221).

TBMM'nin kurulması ve 1921 Anayasasının kabulünden sonra gerçekleştirilen önemli bir yenilik de saltanatın kaldırılması olmuştur. 1 Kasım 1922 yılında kabul edilen bir kanunla saltanat kaldırılmış (Yıldız, 1989: 287) fakat Hilafete karışılmamıştır. Aslında saltanat hukuku TBMM'nin açılması ve 1921 Anayasasının kabul edilmesi ile birlikte sona ermişti. Çünkü TBMM tarafından hazırlanarak yürürlüğe giren 1921 Anayasası, egemenliğin millete ait olduğunu kabul etmiş ve devlet yönetiminde padişah yada benzeri unsurlara yer vermemiştir (Gül, 2003: 231).

Ancak saltanatın kaldırılarak, hilafetin alıkonulması, devlet başkanlığında tehlikeli bir belirsizlik yaratmıştır. Mecliste ve meclis dışında, meşru hükümdarı ve devlet başkanını halifenin şahsında gören bir çok insan vardı. Mustafa Kemal Paşa tarafından dikkatle planlanmış bir dizi siyasal manevralardan sonra, siyasal sistemlerdeki belirsizlikleri ve karışıklıkları ortadan kaldırmak üzere bazı anayasa değişiklikleri teklif edilmiştir (Lewis, 2008: 261). Bunun sonucunda 29 Ekim 1923 tarihinde, TBMM tarafından kabul edilen anayasa değişikliği ile yeni devletin yönetim biçimi Cumhuriyet olarak belirlenmiş ve ilk Cumhurbaşkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir (Eroğlu, 1982: 272).

Gerçekte Cumhuriyet, devletin kuruluşundan beri doğan çocuğun adı ve Türk halkının ulusal hareketinin bir sonucu idi. Egemenliğin kayıtsız ve şartsız millette olduğu durum başka türlü sonuçlanamazdı. Sadece belli bir süreç gerekmişti. Bu sürecin sonunda ilan edilen Cumhuriyetin her yönden olduğu gibi Türk modernleşmesi açısından da önemi büyüktür. Öncelikle siyasal rejim olarak zihniyet değişmiş ve yenilenmiştir, çağa uyulmuş ve çağdaşlaşma benimsenmiştir (Gül, 2003: 242).

Cumhuriyet yönetimi, önceki dönemin monarşik geleneksel yapısından bir kopuşu ifade eden, egemenliğin ailenin değil milletin hakkı olduğunu savunan bir yönetim anlayışıdır. Ayrıca Cumhuriyet, bu anlamından daha aşkın bir şekilde, modernleşmenin bizzat kendisini de ifade etmektedir. Cumhuriyet yönetimi, modernleşmiş devletin ve modernleştirici misyonun adıdır (Çetin, 2003: 201).

Kurulan bu yeni Türk devletinde öncelikle saltanat kaldırılmış, sonra Cumhuriyet ilan edilmiş fakat daha önce de belirttiğimiz üzere çağlar boyu saltanatın ayrılmaz bir parçası olan hilafet makamına dokunulmamıştır. Bu, ulaşılmak istenen ulusal birliğe, ulusal topluma ters düşen bir otorite kaynağı idi. Bir yandan toplum uluslaşma sürecine sokulmak istenirken, öbür yandan ulusu değil, ümmeti öngören, dinsel birlik simgesi olan ‘hilafet’i ve ‘halife’yi yaşatmak, bu kurumu devlet ve toplum yapısı içinde bulundurmak, çelişkili bir durum yaratıp, uluslaşma sürecini engelleyebilirdi (Kili, 1995: 192). Saltanatın kaldırılmış olması, demokratik devletin, diğer bir ifadeyle ulusal egemenliğe dayalı devlet yönetiminin gerçekleşmesi için gerekli fakat yeterli değildi. Ulusal egemenlik yönetimine yönelik saldırıların bir bölümünde dinsel baskıcılık olduğu, yani halkın kendi yaşamını kendisinin belirlemesi demek olan özgürlük düzeninin din kılıfı altında engellenmesi olduğu bilinmektedir. Demokrasinin dinsel baskıcılıkla engellenmesini önlemenin yolu ise laik devlet ve toplum düzenini gerçekleştirmekten geçmektedir (Ozankaya, 2003: 312).

Bütün bu çelişkileri ve tehlikeleri bertaraf etmek maksadıyla 3 Mart 1924 tarihinde TBMM’nin kabul ettiği bir kanunla Halifelik kaldırılmış ve Osmanlı hanedanı sınırdışı edilmiştir. Böylece saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanından sonra, Halifeliğin kaldırılması Atatürk devriminin üçüncü temel taşı olarak yerini bulmuştur.

Gerçekleştirilen bu üç devrim birbirini tamamlamakta ve yeni devletin siyasal düzenini oluşturmaktadır (Akşin, 2001: 174). Mustafa Kemal, geçmişte birçok defa reformcuların işini geciktirmiş veya bozmuş olan ulemanın, kendi gerçekleştirmek istediği devrimi engellememesi konusunda son derece kararlıydı. Hilafetin kaldırılması, onların bütün hiyererşik örgütüne ezici bir darbe idi. Bunu eski Şeyhülislamlık makamını ve Şer'iyeye Vekaletini kaldıran, dini okulları ve medreseleri kapatan, Şer'iyeye mahkemelerini kaldıran diğer bir dizi darbeler izlemiştir (Lewis, 2008: 264). Gerçekten de hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihinde, hilafetin kaldırılmasının öngörüldüğü yasanın yanında, üçü bir bütün oluşturan iki yasa daha kabul edilmiştir. Bunlar, Şer'iyeye ve Vakıflar Bakanlığı ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay Başkanlığı) Bakanlığının kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat yasalarıdır (Ozankaya, 2003: 319).

Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen yenilikler arasında eğitim alanındaki gelişmeler önemli bir yere sahiptir. Osmanlı'dan devralınan eğitim sistemi yeni kurulan Cumhuriyetin ilkeleri ile bağdaşmamaktaydı. Bu nedenle hem eğitim ve öğretimdeki düzensizliği ortadan kaldırmak, hem de gerçekleştirilen inkılapların yerleşmesi ve geliştirilmesi adına gerekli yetişmiş insan gücünü oluşturmak amacıyla yeni bir milli eğitim politikası benimsenmiştir (Gökalp, 2005: 111). Bu konuda en önemli adım ise Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulüyle atılmıştır. TBMM tarafından yürürlüğe konulan Tevhid-i Tedrisat Kanunundan (Öğretimin Birliği Yasası) önce ülkede, bir yanda medreseler, bir yanda askeri okullar, bir yanda yabancı okullar ve bir yanda da bakanlık okulları tam bir kargaşa yaratıyordu. Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılmasıyla birlikte ise bütün medreseler kapatılmış ve geri kalan diğer tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır (Ateş, 2002: 187). Bu kanun sayesinde ülkede artık tek tip eğitim yapılmaya başlanmıştır. Esasında Tevhid-i Tedrisat Kanununda medreselerin kaldırılması ile ilgili doğrudan bir hüküm yoktur ancak bu Kanun bu yöndeki yolu açmış ve Milli Eğitim Bakanlığı bu gelişmeden sonra medreselerin incelemesini yapmıştır. İkili öğretime neden olduğu, okul-medrese çatışması yarattığı, bilimsel öğretim yapmadığı vb. nedenlerle, medreseler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 17 Mart 1924'te kapatılmış ve böylece ülkedeki iki tip öğretime son verilmiştir (Gül, 2003: 268).

Yine bu Kanuna dayanılarak, çağdaş din adamları yetiştirmek maksadıyla İstanbul Darülfünununa bağlı olarak İlahiyat Fakültesi ile ülkenin değişik bölgelerinde imam-hatip okulları açılmıştır. Köklü değişiklikleri bünyesinde barındıran bu Kanun ile eğitim merkezleştirilerek devletin kontrol ve denetimine geçmiştir. Osmanlı dönemindeki zararlı faaliyetleri ile dikkati çeken azınlık ve yabancı okullar denetim altına alınmıştır. Bunların yanı sıra Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla aynı gün kabul edilen diğer Kanunlarla da öğretim birliğini engelleyecek ve laikleşmeyi önleyecek faktörler ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bu Kanunla eğitim programları milli ve laik esaslar çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir (Sezer, 2001: 277). Yine 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Şer'îye ve Genelkurmay Vekaletlerinin (Bakanlıkları) kaldırılmasına ilişkin yasaya göre de, Şer'îye Vekaleti yerine Diyanet işleri Genel Müdürlüğü kurulmuş, Genelkurmay'da Savunma Bakanlığına bağlı bir birim haline getirilmiştir. Bu bakanlıkların genel müdürlüklere dönüştürülmesi yada bakanlıklara bağlı birimler haline dönüştürülmesi çok önemli bir konu gibi gözükmese de, aslında öyle değildir. Çünkü genel müdürler siyaset belirlemezler, hükümetin belirlemiş olduğu siyaseti uygularlar, bakanlar ise bakanlar kuruluna katıldıkları için, hükümetin siyasetini belirlemede söz sahibidirler (Akşin, 2001: 174-175). Bu nedenle, kabul edilen bu yasayla birlikte din adamlarının ve askerlerin hükümette doğrudan söz sahibi olmaları önlenmeye çalışılmıştır. Bu durum ise laikleşme ve sivilleşme açısından son derece önemli bir adımdır.

Ülke de cumhuriyetin ilanı ve halifelikğin kaldırılması gibi köklü yenilikler karşısında, zaten olağanüstü şartlar nedeniyle geçici anayasa niteliğindeki 1921 Anayasası da ihtiyaçları karşılamaktan uzaklaşmış ve tartışılır hale gelmiştir. Artık ülke kurtarılmış ve cumhuriyet ilan edilmiş, normal bir döneme geçilmiştir. Ancak yeni kurulan bu ülkenin de yeni yeni ihtiyaçları doğmuş ve bir takım yeniliklerin yapılması gerekmiştir.

Gerçekleştirilmesi gereken yeniliklerin de anayasa kapsamına alınması yada anayasa ile şekillenmesi gerektiğinden, yeni devletin hukuki anlamda kuruluşunu tamamlayacak, tüm yeniliklere dönük, ihtiyaçları karşılayacak, demokratik ve çağdaş

ölçülerde bir anayasa yapılması gündeme gelmiştir. Bu konuda çalışmalar yapmak üzere oniki kişilik bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun hazırlamış olduğu tasarı, 20 Nisan 1924'te TBMM tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur (Gül, 2003: 249). 1924 Anayasası olarak anayasa hukukunda yer alan Cumhuriyet yönetiminin temel yasası, devletin bir cumhuriyet, egemenliğin de kayıtsız, şartsız ulusa ait olduğunu belirtmiş ve birliğin temelini Türk ulusunun oluşturduğunu vurgulamıştır (Kili, 1995: 193). Bu anayasanın özünü de ulusal egemenlik ilkesi oluşturmaktadır ve bu yönüyle de Türk anayasa sürecindeki demokratikleşme hareketlerine ciddi katkılar sağlamıştır (Ertan, 2001: 256). Ayrıca 1924 Anayasasında güçler birliği ilkesi, 1921 Anayasasına nazaran daha yumuşak olmakla birlikte yine de korunmuştur. Buna göre yasama yetkisi ve yürütme erki Türkiye Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır. Ancak Meclis yasama yetkisini bizzat kendisi kullanırken; yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Yani 1924 Anayasasında 1921'deki gibi tam anlamıyla güçler birliği ilkesine dayanan Meclis Hükümeti sistemi benimsenmemiştir. Ancak tam olarak parlamenter hükümet sistemi de benimsenmemiştir. 1924'ün benimsediği hükümet sisteminde Meclisin üstünlüğü açıkça fark edilmektedir. Bu sistem "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı" sistemi olarak adlandırılmaktadır (Güneş, 1997; 228).

Bununla birlikte 1924 Anayasasında yine de "meclisin üstünlüğü" ilkesi sistem içerisinde ağırlığını hissettirmeyi sürdürmüştür. Bu Anayasada 1921'deki Meclis Hükümeti modelinin terk edilmesiyle Parlamenter rejime geçildiği söylenemez. Acaba niçin 1924 Anayasasında "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı" biçiminde nitelenen bir modele bağlı kalınmış ve Meclisin mutlak üstünlüğü benimsenmiştir? (Hakyemez, 2003: 84). Özbudun (2002: 13) bunun üç nedeninin olduğunu belirtmektedir: “Birinci olarak burada benimsenmiş olan çoğunlukçu demokrasi anlayışı Türk kamu hukukunun ve siyasal düşüncesinin geniş ölçüde esinlendiği Fransa'da da halen hakimdi. İkinci olarak Milli Mücadelenin fikir ortamı içerisinde, milletin haklarının ancak milli irade ürünü olmayan organlar, özellikle padişah tarafından zedelenebileceği görüşü benimsenmiş ve milletin kendi temsilcilerinden oluşan çoğunluğuna karşı da korunabileceği görüşü pek

akla gelmemiştir. Üçüncü olarak ise Atatürk'ün ve yakın çalışma arkadaşlarının Devrim programını gerçekleştirme konusunda çoğunlukçu demokrasi anlayışı daha elverişli koşullar sağlamaktaydı". Hakyemez'e göre (2003: 84) "bu gerekçelerden belki de en önemlisi sonuncusuydu. Nitekim toplumsal ve siyasal alanda gerçekleştirilen önemli devrimler için 1924 Anayasasının çoğunlukçu demokrasi anlayışı uygun bir ortam sağlamaktaydı".

Bu aşamada bir noktayı biraz daha açmak gerekir: 1924 Anayasasında çoğunluğun mutlak üstünlüğünün sakınca doğurması mümkün değil miydi? Bu belki de önemli bir sakınca doğurabilirdi. Ancak bu iki nedenle ihmal edilmiş olabilir. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete geçiş sürecinde önemli olan Padişahın egemenlik yetkisini kısıtlamaktı. Bu noktada onun yerine geçen millet egemenliğinin kısıtlanması düşünülmemiş olabilirdi (Tanör, 2005; 239). Bu nedenle çoğunlukçu demokrasi anlayışı 1921 ve 1924 Anayasalarında benimsenmemiştir. Egemenliğin sınırlandırılması sorunu ancak 1961 Anayasası ile gündeme gelmiştir. İkincisi ise o dönemde Batılı demokrasilerde bile çoğunlukçu demokrasinin doğurabileceği sakıncaların pek fark edilmemiş olmasıdır. Bu açılarından bakıldığında Cumhuriyetin ilk yıllarında böyle bir anlayışın benimsenmesinin nedenini anlamak daha kolay olur (Hakyemez, 2003: 83-84).

1924 Anayasasında "çoğunlukçu demokrasi" anlayışı açıkça bu adla benimsenmemiş olsa da, egemenliğin sahibi, kullanılması ve sınırları ile ilgili olarak getirdiklerine bakıldığında bu Anayasanın bu anlayışın etkisinde olduğu rahatlıkla anlaşılır. Hakyemez'in (2003: 86-87) belirttiğine göre aşağıda sıralanan dört husus bu Anayasada çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve Meclisin üstünlüğünün benimsendiğini kanıtlamaktadır:

"Birinci olarak, Anayasada, egemenliği, Millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisinin tek başına kullanacağını öngörölmüş olması aynı zamanda Meclisin çoğunluğunun millet iradesini temsil edeceğini ifade etmektedir. Egemenliğin sahibi olan Türk Milleti adına TBMM'nin tek başına bu egemenliği kullanması meclisin üstünlüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci olarak bu üstünlüğün hiçbir biçimde gölgelenmemesi ile ilgilidir. Yani Meclis'in çoğunluk oyu ile aldığı kararların yanlış olduğu ve dolayısıyla uygulanmaması

gerektiği düşüncesinin ileri sürülmesi mümkün değildir. Nitekim bu Anayasada TBMM'nin çıkarmış olduğu kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir merci olarak Anayasa Mahkemesi ya da benzeri bir görevi yerine getirebilecek hiçbir kurum öngörülmemiştir.

1924 Anayasasında vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyacak bir güvence olarak Anayasa Mahkemesi gibi bir kurumun getirilmemesinin önemli bir nedeni bu Anayasada ulusal egemenlik anlayışı ile TBMM'nin özdeşleştirilmesinde yatmaktadır. Buna göre vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyacak en sağlam güvence egemenliğin yalnızca Meclis tarafından kullanılmasıdır. TBMM Milleti temsil ettiğine ve egemenliği de onun adına kullandığına göre bu durumda vatandaşların özgürlüklerini Meclis'e karşı korumaya gerek yoktur. 1924 Anayasasını yapanlar, hem Fransız İhtilalinin hem de Kurtuluş Mücadelesinin etkisiyle, Meclis iradesini sınırlayacak önlemlerin aynı zamanda Millet iradesini de sınırlama anlamına geleceğinden endişe duydıkları için bu anlayışı benimsemiş olabilirler....

Üçüncü olarak, öngörülen hükümet sisteminde TBMM'nin yürütmeye karşı üstünlüğu Anayasadaki etkileşim mekanizmasından da rahatlıkla fark edilebilmektedir. Bu Anayasada TBMM'nin yürütme organı tarafından feshine ilişkin hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Tam tersine Anayasanın 7. maddesinde TBMM'nin Hükümeti her zaman denetleme ve düşürme yetkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu da Meclisin üstünlüğünün 1924 Anayasasındaki diğer bir görünümü olarak değerlendirilmelidir.

Sonuncusu ise, kanunların yorumlanması ile ilgilidir”.

1924 Anayasasında kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi amacıyla Anayasa Mahkemesi gibi ayrı bir örgüte yer verilmediği gibi, yine kanunların yorumlanması yetkisi de bu Anayasada yargısal bir kuruma değil, TBMM'ye verilmiştir. Böylece yargı sadece dar anlamda "kanunu uygulama" biçimindeki tek bir görevle sınırlanmaya çalışılmış ve yasama organı adeta hukuk düzeninin egemeni konumuna getirilmiştir (Erdoğan, 2001: 49). Anayasa'nın 52. maddesindeki, "Tüzüklerin kanunlara aykırılığı ileri sürüldüğünde bunun çözüm yeri Türkiye Büyük Millet Meclisidir." biçimindeki hüküm de 1924 Anayasasında yasama organının "hukuk düzeninin egemeni" olmasını desteklemektedir. Görüldüğu gibi 1924 Anayasasının sonuçta parlamentonun mutlak üstünlüğünü benimseyerek tam anlamıyla çoğunlukçu demokrasi anlayışına uygun bir formülasyonu gerçekleştirdiğini görmek mümkündür. Anayasanın öngördüğu bu modelin uygulamaya yansımaları da bu biçimde olmuştur. Hatta, özellikle 1945'den sonra çok partili siyasal hayata geçildiğinde, çoğunluğu sınırlamada demokratik temayüllerin yetersizliği ve kamuoyu tepkisinin cılızlığı gibi unsurların etkisiyle çok partili demokrasi deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Turhan; 1988, 61). Bunun temelinde, anayasa yargısı yolu ile denetlenememesi nedeniyle,

parlamentoda çoğunluğu elinde tutan partinin her çıkarmış olduğu kanunun, çoğunlukçu demokrasi anlayışının bir gereği olarak kesin doğru ve bu nedenle Anayasaya uygun olduğu varsayımının arkasına sığınıp uygulanması zorunluluğu yatmaktadır. Zamanla bu biçimdeki demokrasi anlayışının sakıncaları gündeme getirilmiş ve 1950-60 arasında yapılan değişik önerilerde de bunun yerine çoğulcu demokrasi anlayışının gereklerinin getirilmesi savunulmuştur Hakyemez, 2003: 87).

1921 Anayasasına göre daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak düzenlenen 1924 Anayasası Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan özgürlük anlayışı benimsenmiş ve özgürlüklerin kısıtlanmasının da ancak kanunla yapılabileceği belirtilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 1985: 128).

1924 Anayasasının bir diğer önemi de, kararlı bir şekilde cumhuriyet yönetimine geçildiğinin ve onun sürekliliğinin belgesidir. Bu aynı zamanda oluşturulan yeni ve çağdaş Türk toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir düzenleme olmaktadır. Bu Anayasa güne ve günün ihtiyaçlarına göre yeterince düzenleme getirmiştir. Ayrıca yine bu Anayasa ile yargı gücü bağımsız mahkemelere verilmiş ve kişi hak ve özgürlükleri genel ve klasik anlamda kabul edilmiştir (Gül, 2003: 250).

1924 Anayasasının, maddeleri arasında “Türkiye Cumhuriyetinin dini İslam’dır” şeklindeki bir hükmün varlığı kendisinin ve devletin tam anlamıyla laik bir kimliğe bürünmesini engellemiştir. Ancak 10 Nisan 1928’te Meclis tarafından gerçekleştirilen anayasa değişikliği (Akşin, 2001: 176) ile bu hüküm ve bunun yanı sıra, dini deyimleri ve atıfları kaldırmak üzere üç hüküm daha değiştirilmiştir. Böylece dinin devletten ayrılması tamamlanmış ve Türkiye bundan sonra hukuken ve anayasal olarak, kanunlarında ve emellerinde laik ve modern bir devlet olmuştur (Lewis, 2008: 275).

Ülkede yaşanan bu gelişmelerden sonra, Türk toplumunu çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu amacını gerçekleştirmek için ülkede köklü inkılap hareketlerine girişmiştir. Bu dönemde, hedef alınan ana düşünce milli, çağdaş ve laik bir toplum meydana getirmektir. Bütün bunlar ise ancak milli bir eğitim sayesinde gerçekleşebilirdi (Sezer, 2001: 274). Bu amaçla hızlı bir eğitim

seferberliğine girişilmiş, eldeki tüm olanaklar sonuna kadar kullanılarak, okul program ve örgütleri yeni görüşlere göre değiştirilmiştir (Ateş, 2002: 187-188).

Bu dönemde Batılı anlamda modern bir toplum meydana getirecek kadroları yetiştirmek ve özellikle de bilimsel zihniyeti yerleştirmek için yüksek öğretimde de yeni düzenlemelere gidilmiş (Sezer, 2001: 282) ve cumhuriyet döneminde ilk kez kapsamlı bir üniversite reformu gerçekleştirilmiştir. 6 Haziran 1933'te yürürlüğe giren yasa ile İstanbul Darülfünunu kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu yasa ile özellikle Türkiye'nin ihtiyaçları belirlenerek, insan gücü ve devletin devamlılığını temin edecek unsurların yetiştirilmesi öngörülmüştür (Gül, 2003: 276). İstanbul Darülfünunu kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi açılırken mevcut 151 öğretim üyesinden sadece 59'u kalmış, geri kalan kısmı üniversite dışında bırakılmıştır. Aynı zamanda yeni üniversiteye Almanya'daki Nazi yönetiminden kaçan 142 Alman öğretim üyesi getirilmiştir. Pek çoğu dünya çapında bilim adamları olan bu öğretim görevlilerinin hemen hepsi 1945'e kadar, az bir bölümü de ondan sonra da, Türkiye'de kalmışlar ve bugün Türk üniversitelerinin sahip olduğu düzeye son derece önemli katkılarda bulunmuşlardır (Akşin, 2001: 197). Üniversite reformu ile başlayan yeni dönemde, 1930'lu yılların başında bağımsız olarak açılmış olan fakülte ve yüksek okulların birleştirilmesi ile Ankara Üniversitesi kurulmuştur. Bu adımı daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesinin kurulması izlemiştir ve 1940'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de hızla gelişmekte olan üç üniversite oluşmuştur. Bu dönemde Batıdan ve özellikle Almanya'dan gelen öğretim üyeleri korunmuş ve onlardan yararlanma yoluna gidilmiştir (Gül, 2003: 277).

Cumhuriyetin getirmiş olduğu eğitim kurumları, yalnızca kimi eksikleri gidermek gibi dar ufuklu bir anlayışla sınırlı olmayıp, tam tersine uygar insanlık ailesinin seçkin bir üyesi olmayı amaçlayan çağdaş, bağımsız, demokratik bir ulusal toplumun eğitim kurumu niteliğindedir. Bunu gerçekleştirmek içinse Cumhuriyet yönetimi, bir yandan eskiden kalan ayak bağlarını ortadan kaldırmış, diğer yandan da ülkeye yepyeni ufuklar açmıştır (Ozanyakaya, 2003: 360). Bu dönemde Atatürk eğitimin yanı sıra güzel sanatlarla da yakından ilgilenmiştir. Bu amaçla da 1924 yılında

Ankara'da Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur. 1930'da İstanbul Belediyesi Konservatuvarı ıslah edilmiş ve 1935 yılında Ankara Konservatuvarı kurulmuştur. Yine bu dönemde Tiyatro Meslek Okulu ile Opera açılmış ve operacılar yetiştirilmiş, orkestralar kurulmuştur. Ayrıca 1937 yılında Atatürk'ün isteği üzerine bir Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır (Gül, 2003: 286-287).

Cumhuriyet döneminin Osmanlı döneminden miras aldığı hukuk düzeni, II. Mahmut ve özellikle Tanzimat döneminde bazı yenilikler yapılmasına karşın çoğunlukla dinsel kurallara dayalı bir anlayışa sahipti. Ayrıca bu yapı, kişiler arasında cins, mezhep, din farklılığı nedeniyle ayrıcalıklar yaratmaktaydı (Kili, 1995: 195). Bu karışıklığı önlemek, hukukta birliği sağlamak ve en önemlisi laik ve çağdaş esaslara dayalı bir cumhuriyet için çağın gereklerine uygun ve toplumsal gelişmeye zemin hazırlayan bir hukuk sisteminin kurulması gerekmektedir (Ertan, 2001: 268). Kurulması düşünülen yeni hukuk sistemi ile ilgili ilk uygulamalar arasında 3 Mart 1924 yılında Şer'îye ve Evkaf Vekaletlerinin kaldırılmasını öngören Kanunun kabul edilmesi gelmektedir. Şer'îye vekaletinin kaldırılmasıyla birlikte, devletin getireceği düzenlemelerin dine uygunluğunun denetlenmesi kaldırılmış oluyordu. Bu aynı zamanda laik hukuk sistemine doğru giden yolu açmış ve laiklik yolunda önemli bir adım olmuştur (Gül, 2003: 252).

Yeni hukuk sisteminin kurulmasıyla ilgili ciddi bir gelişme de 5 Kasım 1925 tarihinde açılan Ankara Hukuk okuludur. Bir diğer gelişme de; Hukuk okulunun açıldığı günlerde Adalet Bakanlığının verdiği direktifler ve saptadığı sınırlar çerçevesinde, hukukçulardan oluşan komisyonların, Medeni ve Ceza Usul Kanunları ile İcra ve İflas Kanunu gibi yasaların hazırlanması çalışmalarına başlamalarıdır. Bu yasaların hazırlanıp TBMM tarafından onaylanması 1930 senesine dek sürmüştür. Bunlar arasında ilk hazırlanan ve onaylanan 17 Şubat 1926 tarihli Medeni Kanun olmuştur. Zaten bu yasa sosyal yapıda gerçekleşen ve gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler açısından en önemli adımdı (Ateş, 2002: 183).

Bu adımın Türkiye'nin gelişmesindeki önemi de son derece büyüktür. Daha önceki dönemlerde de birçok hukuk reformu yapılmış ve özellikle idare, ticaret ve ceza

hukuku alanlarında şeriatı dolaylı yoldan kaldıran hükümleri çoktu. Ancak medeni kanunun kabulüyle ilk defa bir reformcu, şeriat bilginlerinin dokunulmaz tekel alanı olan ailevi ve dini hayat alanına girmeye cesaret etmiştir. Tanrı vergisi şeriat Meclisçe kaldırılmış ve kuralları hükümsüz ve geçersiz ilan edilmiş ve yerine yeni Türk Medeni Kanunu konmuştur (Lewis, 2008:271). Kabul edilen Medeni Kanunla özellikle kadınlara bir çok yeni haklar tanınmış ancak kadın hakları konusundaki atılımlar bununla sona ermemiştir. 3 Nisan 1930'da çıkarılan Belediyeler yasası çerçevesinde kadınlara belediye üyelikleri için seçme ve seçilme özgürlüğü tanınmış, daha sonra 11 Aralık 1934 tarihinde anayasada yapılan bir değişiklikle kadınların tümüyle siyasal yaşama katılması sağlanmıştır (Ateş, 2002:185). Burada, Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanındığında Avrupa ülkelerinin çoğunun, bazı köklü demokrasilerde dahil bu hakkı tanımaktan uzak olduğunu belirtmek gerekir (Akşin, 2001: 201).

Bu dönemdeki yeniliklerden biri de soyadı kullanımıyla ilgili düzenlemedir. Osmanlı dönemi Türk toplumunda soyadı kullanımı yerine aileden gelen veya dini, sosyal vb. kaynaklı çeşitli lakaplar kullanılıyor ancak bu lakaplar yeterli olmuyor ve günlük hayatta birçok zorluklar yaşanmasına sebep oluyordu. Halbuki batılı çağdaş devletlerde bu olumsuzlukları giderici soyadı kullanılmaktaydı (Gül, 2003: 252). Yaşanan aksaklıklar ile kişi ve sınıf üstünlüklerini ifade eden lakaplara son vermek, askerlik, vergilendirme gibi devletin temel işlevlerini kolaylaştırmak amacıyla TBMM'de 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre her Türk vatandaşı kendi öz adından başka ailece bir soyadı kullanacaktı (Ateş, 2002: 197).

Yeni kurulan devlette iç düzeni sağlayacak düzenlemelere de başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile çağdaş bir devlet haline gelirken, tarikatlar ve bunların kurumlaşmış şekli olan tekkeler, yapılması gereken yenilikler karşısında tehlike oluşturuyordu. Bu durumu önlemek amacıyla TBMM 30 Kasım 1925 tarihinde bir kanun çıkarmış ve buna göre tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, şeyhlik, dervişlik, dedelik, mürütlik vb. unvanlar kaldırılmıştır. Ayrıca bunlarla ilgili tüm kıyafetler yasaklanmıştır (Gül, 2003: 259-260). Kıyafetleri düzenleyen bir başka yasa da fesin

yasaklanarak yerine şapkanın giyilmesini öngören 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunudur. İlk bakışta biçimsel bir hareket gibi görünmesine rağmen festen külaha, kalpaktan sarığa, çeşitli tarikatların simgesi durumundaki başlıklara kadar pek çok başörtüsünün giyildiği bir toplumda çağdaş bir giyside, şapkada karar kılmak biçimsel sayılsa bile devrim eylemi için gerekli bir atılımdır (Kili, 1995: 193).

Yine bu dönemde ‘dava vekili’ olarak da adlandırılan avukatlık mesleğinin içinde bulunduğu kuralsız ve düzensiz duruma bir son vermek maksadıyla ülkede hızla barolar kurulmuş ve avukatlık hakkı ancak yasal gerekleri yerine getirmiş olan ve baroda kayıtlı kişilere verilmeye başlanmıştır. 1933 yılına kadar elli altı merkezde baro örgütü kurulmuştur. Ayrıca mahkemeler de düzene sokulmuş ve yurdun her tarafına hukukçular yargıç olarak atanmıştır (Ateş, 2002: 184). Bu dönemde ağırlıklı olarak 1926 yılında gerçekleştirilen hukuk devrimiyle Türk Hukuk sistemi laik, çağdaş ve ihtiyaçları karşılayacak bir yapıya kavuşturulmuştur. Türkiye bu sayede kesin olarak İslami Hukuk çevresinden çıkmış, Batı’nın dayandığı Roma Hukuku çevresine girmiştir. Yeni hukuk düzeninin kurulmasıyla hukuki birlik sağlanmış ve imparatorluktan ulusal devlete geçiş süreci hızlanmıştır (Ertan, 2001: 268).

Zaten tüm modernleşme çabalarında, geleneksel toplumlardan çağdaş toplumlara geçişte ulusallaşma, ulusal devlet kurma, ulusal bir siyaset izleme, ulusal bir fikir yaratma ve bunu halka yayma temel amaçlardan biri olmuştur. Yenileşmenin, değişimin, çağdaşlaşmanın bu temel aşaması, Atatürk Devriminin ulusçu, halkçı, laik, cumhuriyetçi içeriğiyle girilen her eylemde göz önünde tutulmuştur (Kili, 1995: 195). Bu açıdan bakıldığında gerçekten, Atatürk’te modernleşmenin; öncelikle bir ulus devlet inşası ve ondan önce ise bir ulus yaratma uğraşı ve onun da öncesinde ise egemen bir devlet kurma anlayışına dayandığı görülmektedir. Ulus devletin temel öğeleri sayılabilecek egemenlik ve bağımsızlık, Atatürk’ün devlet anlayışında temel bir yer tutmaktadır (Çetin, 2003: 199). Devlet, vatandaşları etnik ve dinsel özelliklerine göre değil, yeni benimsenen laik kanunlara göre yönetecekti. Bu uygulama hukuk ve yargı birliğinin yanı sıra, ülke bütünlüğünün de bir ifadesi olması açısından oldukça önemlidir (Akyol, 1996: 176).

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler arasında takvim, ağırlık, uzunluk ve zaman ölçüleriyle ilgili değişiklikler de vardır. 1931 yılında çıkarılan 1782 sayılı Kanunla, toplum içinde kullanılan çeşitli takvim, saat ile uzunluk ve ağırlık ölçüsünde birbirlerine zıt ölçülerin kullanılmasına son verilmiştir. Uzunluk ölçüsünde metre, ağırlık ölçüsünde kilo düzenlemesine geçilmiştir (Eroğlu, 1982: 326). Ayrıca 26 Aralık 1925 tarihinde Hicri ve Rumi takvim kaldırılarak Miladi takvim ve yıl resmen kabul edilmiş ve aynı zamanda 24 saatlik uluslararası gün birimi, kanunen geçerli tek zaman ölçme yöntemi olarak tespit edilmiştir (Lewis, 2008: 270). Böylece resmi ve toplumsal ilişkilerin uluslararası düzeyde uyumlu yürümesi sağlanmıştır.

Bu dönemde, uygulanan öğretimin birleştirilmesi yasasıyla tüm okullarda erkek ve kız öğrencilerin aynı eğitimi almaları, kadınların her mesleğe girmelerinin yasal güvencesinin sağlanması, Türk kadınına seçme ve seçilme haklarına kavuşması gibi yeniliklerin hepsi Cumhuriyetin yaşamımızı tüm yönleriyle demokratikleştirici atılımlarıdır (Ozankaya, 2003: 326). Bu gelişmelerin yanı sıra bu dönemde, tam anlamıyla demokratik bir hayata geçiş için çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri de yaşanmış ancak o dönemin şartlarında başarısız olunmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarını genel bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, bu dönemde Atatürk tarafından, anayasası olan modern bir Cumhuriyet devlet yapısı, seçilmiş bir parlamento ve Batılı tipte diğer kurumlar oluşturmak; modernleşmenin temel aracı kurumu olarak bir siyasal parti kurulmak ve ayrıca çok partili sistemle kısada olsa bir deneyim yaşamış olmak; modern bir bürokrasi kadrosu oluşturmak; eğitimi ve mahkemeleri laikleştirmek; kadınlara gerek siyasal açıdan, gerek sosyal açıdan özgürlüklerini kazandırmak gibi bir çok yenilik gerçekleştirilmiştir.

Görüldüğü ve bilindiği üzere Türkiye'de, Atatürk önderliğinde bir inkılap süreci yaşanmıştır. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve toplumu yarım asrı aşkın bir süre önce gerçekleştirilen bu büyük inkılap hareketinin eseridir. Yaşanan bu hareketle Türkiye'nin çağdaşlaşması sağlanmış ve Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçilerek ülkenin bütün kurumları yenilenmiştir (Gül, 2003: 229).

10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün vefatıyla birlikte ülkedeki ulusal modernleşme süreci yeni bir döneme girmiş ve bu yeni dönemin ilk yedi yılı II. Dünya Savaşının çalkantıları ve etkileri ile geçmiştir. Bu dönemde, genç Cumhuriyet savaşın dışında kalmış olmasına karşın yine de, savaş, ülke ekonomisini etkilemiş, ikinci sanayi planının uygulamaya konmasını engellemiş ve yatırımların büyük ölçüde durmasına yol açmıştır (Kili, 1995: 206).

II. Dünya savaşı ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratırken aynı şeyi siyasi alan için söylemek zordur. Çünkü II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte dünya üzerinde demokrasi cephesinin kuvvet kazanması Türkiye'de etkisini göstermiş ve Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan CHP'den ayrılarak Demokrat Partiyi kurmuşlardır (07 Ocak 1946). Bu partinin kuruluşuyla birlikte Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönem başlıyordu (Yildiz, 1989: 288).

Celal Bayar'ın genel başkan olduğu bu yeni kurulan parti çeşitli nedenlerle huzursuz olanları çevresinde toplayarak kısa zamanda yayılmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi, Demokrat Partinin öncelikli amacı demokratikleşmeyi sağlamaktır. CHP iktidarı da bu yöndeki şikayetleri karşılamak üzere Türkiye tarihinde ilk kez tek dereceli seçimi getirmiştir. Ayrıca bu dönemde gazete kapatma yetkisi hükümetten alarak mahkemelere verilmiş, üniversitelere özerklik verilmiş ve sınıf partileri ile sendikaların kurulabileceği kabul edilmiştir (Akşin, 2001: 226).

Demokrat Partinin kurulmasıyla birlikte Atatürk sonrası Türkiye'nin demokratik gelişiminde belki de en önemli tek olgu gerçekleşmiştir. Bu olgu, 1950 mayısında muhalefetin iktidar karşında ezici bir üstünlük sağlamasıyla sonuçlanan gerçekten serbest ve dürüst bir seçimin yapılmasıdır. CHP'nin çoğu kez kendisine meydan okuyacak herhangi bir muhalefet partisi olmaksızın, hemen kesintisiz yirmi yedi yıllık idaresinden sonra, bu partinin bir hükümeti, kendi yenilgi ve düşmesiyle sonuçlanan serbest ve sakin bir seçimi yönetmiştir. Ülkenin ve bölgenin tarihinde daha önce bir örneği bulunmayan bu önemli olay, Kemalist rejimin yapıcı çalışmasına ve onun sayesinde Türk halkının siyasal olgunlaşmasına, dikkate değer bir kanıt teşkil etmektedir (Lewis, 2008: 302).

1950 yılında yapılan seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanan Demokrat Parti, on yıl iktidarda kalmış, ancak, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri bir hareketle iktidardan uzaklaştırılmış ve daha sonra da kapatılmıştır. Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında kurulan Milli Birlik Komitesi devlet yönetimini üstlenmiştir (Ertan, 2001: 257). Bu hareketle ayrıca parlamento feshedilmiş ve 1924 Anayasası geçersiz sayılmıştır. Yeni hazırlanan Anayasa 20 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulurak kabul edilmiş ve 20 Temmuz 1961 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Halkoylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe giren ilk Türk anayasası olan 1961 Anayasasında ilk kez ılımlı kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenerek parlamenter bir sisteme doğru gidilmiştir (Ertan, 2001: 257).

Cumhuriyetin ikinci anayasası olan 1961 Anayasası, gerçekte ileriye dönük, dinamik, çoğulcu, tüm hakların özüne ağırlık veren özgürlükçü bir içerik taşımaktadır. Bu niteliği ile de toplum yaşamına, devletin yapısına yeni siyasal kurumlar önermiş, siyasal iktidarın yanında ulusal iradeyi temsil eden yeni güçler yaratmıştır. Ayrıca seçimlerde çoğunluk sistemi yerine nispi sisteme gidilerek sayısal yönden güçlü iktidarlar oluşmasını engellemiş (Kili, 1985: 285), sosyal devlet anlayışını, sendikal hakları, çoğulcu anlayışı, Anayasa mahkemesini, Yüksek Hakimler Kurulunu, Devlet Planlama Teşkilatını, Türkiye Radyo Televizyon Kurumunu ve Cumhuriyet Senatosu gibi kurumları getirmiştir. Yüksek Hakimler Kurulu ise yargının bağımsızlığını güvenceye bağlamıştır (Akşin, 2001: 245).

1961 Anayasasının getirdiği özgürlükler toplumda yeni örgütlenmeler yaratmış, gelişen sanayi ile birlikte bu ortam güçlü sendikaların, toplumsal örgütlerin doğmasına imkan sağlamıştır. Kırsal alandaki hızlı nüfus artışı, artan nüfusun tarımdan sağlanan gelirle kırsal alanda yaşamını sürdürmemesi, bunun sonucu olarak başlayan kentlere göç, bu göçle ve sanayileşmeyle hızlanan kentleşme siyasal çatışmaya yeni ve güçlü öğeler katmıştır. Toplumda yaşanan tartışmaların giderek kanlı toplumsal çatışmalara dönüşmesi ve bu çatışmaların tüm ülkeye yayılması ulusal birliği parçalamaya yönelmiş ve bu yöneliş içinde siyasal sistem kendi içinde çözüm bulamamış ve 12 Eylül 1980 tarihinde ordu yönetime el koymuştur (Kili, 1985: 245).

1960 darbesinde olduğu gibi öncelikle parlamento feshedilmiş ve 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca mevcut bütün siyasal partilerde kapatılmıştır. Yeni anayasada 7 Kasım 1980 yılında halkoyuna sunularak %92 gibi yüksek bir oranda kabul oyu alarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Temel hak ve özgürlükler 1961 Anayasasında olduğu gibi oldukça geniş ve kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş olmakla birlikte, kısıtlayıcı bir anlayış benimsenmiştir (Ertan, 2001: 259).

Sonuç olarak Türköne (2006: 90)'nin de belirttiği gibi “formlar değişmekte, esas aynı kalmaktadır. Kurtuluş Savaşını veren ve Cumhuriyeti kuran Meclisin, meclis hükümeti sistemi ile kuvvetler birliği ilkesini benimsemesi, rakibi olan İstanbul hükümetine karşı gücün teksifi için gerekli bir formdu. 1961 Anayasasının tersine kuvvetler ayrılığı prensibine geçmesi yine halka verilen egemenliğin devlet lehine sınırlanmasını amaçlıyordu. Formlar ve enstrümanlar değişmektedir. Ama, yönetme prensibimiz, onca Batılılaşma serüvenimize rağmen batılılaşmamıştır”.

Devletimizin sahipleri, sorumluları bu gelenek içinde zamanla değişmiştir ve değişmektedir. Tanzimat'tan önce Kapıkulları, Tanzimat'la birlikte diplomatlar, 1871'den itibaren mülkiye sınıfı, 1908'den sonra ordu olmak üzere bugün, daha zengin bir oligarşi devletin mülkiyetine sahip görünmektedir. Ancak Türköne'nin (2006: 91) ifadesi ile “toplum yönetemez, yönetilir” prensibi olduğu gibi devam etmektedir (Türköne, 2006: 91).

Bu prensibin vücut bulduğu, tutarlılık taşıdığı alanı kaybederek; prensip hükmünü icra etmekte, devlet, “adil” sıfatını kaybederek yönetme işlevini sürdürmektedir. Bu çerçevede çatışma alanları çoğalmakta, hukukun çözmek zorunda olduğu problemler artmaktadır. Batılılaştırdığımız dünyada daha fazla hukuka ihtiyaç duyulmakta ve devlet ise “toplum yönetilir” prensibini ilerletmek için hukuku daraltmakta, sınırlamaktadır. Toplumun yönetme hakkını, talebini geri çevirmek için adaletten uzaklaşmakta, bir türlü batılılaştıramadığımız demokrasimizi batılı standartlara ulaştırmak, harmoniyi yakalayabilmek için “devlet”i, demokrasi içinde var olacağı alana sığdırmamız gerekmektedir (Türköne, 2006: 91).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME SÜRECİNDE ANAYASAL GELİŞMELER

1. OSMANLI DÖNEMİ-TANZİMAT-ISLAHAT-MEŞRUTİYET

Osmanlı modernleşme hareketi Koçak’ın (2004: 72) da ifade ettiği gibi “yönetici elit içindeki dar bir grubun, siyasi güç dengelerini devamlı gözeterek ve bu hassas dengeyi, zaman zaman ikna ederek, zaman zaman da güç kullanarak kendi lehine değiştirmeye çalışarak, dış müdahalelere zaman zaman karşı durarak, zaman zaman da müdahalelerden yararlanmaya çalışarak, ama her zaman gelgitler içinde sürdü”.

19. yüzyılın Osmanlı toplumunda modernleşme yanlısı elit, derin bir kırılmayı simgeleyen Tanzimat sonrasında, kendi içinde de önemli sayılması gereken bir bölünmeye uğradı. Tanzimat modernleşmesi, bugünden bakıldığında, bir anlamda kendi zıddını doğururken bir anlamda da kendini tamamlayacak süreci başlatmış oldu. Yeni Osmanlılar hareketi olarak tanımlanan ve Tanzimat modernleşmesinin bir eleştirisi ile son siyasal formasyonlarına ilişkin çekinceleri bulunan genç yönetici elit adayları, Osmanlı modernleşme yanlısı ekip içinde bir muhalefeti oluşturuyorlardı (Koçak, 2004: 72).

Osmanlı modernleşmesi, askeri bir modernleşme olarak başlamıştı. Bunun son derece doğal olmasının sebebi ise her toplum, ilk olarak, en hayati gördüğü eksiklikleri kapatmak üzere harekete geçmesidir. Osmanlı yönetici eliti için de, askeri meselelerin, toplumun ve devletin en hayati gediği olması ve zaman yitirilmeden bu gediğin doldurulması zarureti, kendisini iyiden iyiye belli etmişti. Bununla birlikte, en önemli noktanın modernleşmenin sadece askeri alanla sınırlı olarak algılanmasıdır. Yönetici elit açısından, bugün bakıldığında, modernleşme hareketinin başlangıcı olarak görülebilecek olan 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk dönemi sorunu, esas itibariyle sadece askeri yenilik konusu olarak ele alınır. Koçak’ın (2004: 72) ifade ettiği gibi “başlangıçta

bugün kullandığımız anlamda bir modernleşme projesinden de söz edilemeyeceğini ve Osmanlı yönetici eliti açısından, bizim bugün kullandığımız ve anladığımız anlamda bir ‘modernleşme projesi’nin hiç olmadığını” anlarız. Ayrıca Osmanlı modernleşme projesinin, baştan bir paket proje olarak tasarlanmadığı; aksine, zamanla ve süreç içinde, olayların şekillendirilmesi ile düşünce ve önerilerin birbiri üzerine eklenmesi, bazılarının alt sıralara düşmesi, bazılarının gündeme gelmesi, tercih edilmesi, bazılarının uygulanması, fakat sonuç alınamaması üzerine terk edilmesi, bazılarının hiç uygulama şansı bulamaması üzerine bina edilerek, sonuçta bir karışım halinde ve kolayca tanımlanabilir özelliğini hiç yitirmeksizin oluştuğu, bu uzun sürecin, projenin içinin doldurulmasını ve gerektiğinde boşaltılarak yeniden doldurulmasını sağladığı (Koçak, 2004: 73) anlaşılmaktadır.

Osmanlı örneği, Koçak’ın (2004: 74) da belirttiği gibi “modernleşme projesinin toplumla olan yakın ve derin münasebetinin başından itibaren farkına varılmamış olmasının, son derece geniş ve değişik boyutlar yaratan, dikkat çekici bir araştırma alanıdır” ve “18. yüzyılın başında Osmanlı yönetici elitinin, o da ancak bir kısmının, basit bir askeri reform olarak başlattıkları dönüşümün, yüzyıl sonra ulaştığı/ulaşacağı nokta, bu işe girişenlerin hiç de hayal ettikleri nokta değildi”. Yönetici seçkinlerin bu dönüşüm süreçlerinde genellikle zorlandığı, bu zorlamanın, içeriden ziyade, Osmanlı örneğinde olduğu gibi, dışarının gündelik hayat üzerindeki dayatmalarından kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü seçkinler açısından hiçbir şey yapmamak gibi bir tercih imkânı hiç yoktur (Koçak: 2004: 74).

Osmanlı toplumu homojen bir topluluk olmadığından, toplumun bazı kesiminin bir anayasaya ihtiyacı olması, diğer bazı kesiminin ise, bu türden bir ihtiyaç beyan etmeleri daha zaman alabilirdi. Özellikle gayrimüslim toplulukların uzun zamandan beri anayasa benzeri bir yönetim tarzı ve alışkanlığının oluşmaya başlaması, hiç kuşkusuz, Osmanlı yönetici elitinin Batı ile anlaşması tamamlandığı ölçüde, içinden bir kısmı, hem kendisi ve hem de içinde yaşadığı toplum açısından, bir anayasayı gerekli görmeye başlamıştı. Ancak, bunun toplumsal bir ihtiyacın yanıtlanmasından önce, devletin ihtiyacının yanıtlanması gerçeğine dayanması, Yeni Osmanlılar hareketinin

muhalefetini, bu türden bir “taklit hevesi”ni yadırgamasını sağlamıştı. Onlara göre, bir anayasal rejime henüz gerek ve ihtiyaç yoktu. Öncelikle toplumun buna ihtiyacı olmadığı gibi, bu yönde bir talebi de yoktu. Ama asıl vurucu olan nokta, diğer bir husustu: Devletin ayakta kalabilmesi için, bir anayasal rejime gerek görülmemişti (Koçak, 2004: 81).

Bu çerçevede Yeni Osmanlılar açısından anayasa, bir amaç değil araçtı. Anayasayı devleti yeniden devlet gibi yapabilecek bir araç olarak görmelerinin sebebi tıpkı bir zamanlar Nizamı Cedit, Sekbanı Cedit ve Tanzimat’ın diğer örgüt yeniliklerinde olduğu gibi yukarıdan aşağıya ve devletin yeniden düzenlenmesi temelinde ortaya konulan bir proje şeklinde olmasındandı. Yeni Osmanlılar açısından, Batı’da görülen yeni bir unsurun ithaliydi. Ama, kendilerinden önceki “ithal” kurumlarından çok daha farklıydı. Çünkü, bir anayasa, her şeyden önce, “kopya” ya da “ithal” değil, ama aksine, “öz”ün yansıması olacaktı. Devletin kurtuluşunun anayasadan bekleniyor olması, anayasanın ilke olarak bir araç haline gelmesi, anayasanın/anayasacılığın doğurabileceği bütün sonuçların asgaride kalabilmesiyle sonuçlanabilirdi (Koçak, 2004: 81) .

Anayasanın kalbi sayılabilecek bir husus, oluşturulabilecek müstakbel parlamentonun yetkileriydi. Koçak’a göre (2004: 81) “Heyeti Mebusan’a tanınan yetkilerin kısırlığı ve dar çevresi, parlamentonun bu kanadının gerçekte bir yetkisi olup olmadığını bile tartışma konusu yapabilir. Bir yasa önermek için bile Heyeti Mebusan için öngörülen izin ve onay mekanizmaları, anayasal açıdan hayal kırıklığı yaratır. Denetim yetkisi için de aynı şeyler söylenebilir. Bunun böyle olması, Yeni Osmanlılar’ın zaten Padişah’ın kutsal haklarını ve yetkilerini kiskanç bir şekilde koruyacaklarına ilişkin siyasi inançlarından kaynaklanıyor olabileceği gibi, son dakika pazarlıklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir". Ama bunda herhalde iki nedenin de payı olmasını Koçak (2004: 81) şu şekilde açıklıyor “Yeni Osmanlılar, şu ya da bu nedenden olsun, sonuçta öyle bir anayasal sistem kurmuşlardı ki, mutlak monarşinin geleneksel hakları, Meşrutî Monarşi ambalajı altında, anayasal bir güvenceye kavuşmuş oluyordu. Bu anayasal sistemin, öncelikle siyasal iktidarın yetkilerini sınırlamak ve

çerçevelemek gibi bir sonucu olmak gerekirken, burada aksi bir durumla karşılaşacaktır. Anayasa hukuku açısından bakıldığında, Abdülhamit'in anayasal bir istibdat idaresi kurabilmesi için bütün hukuki altyapının hazırlanmış olduğu itiraf edilmelidir”.

Anayasa projesi, ilk izlenim olarak ortaya çıkabilecek her türlü değerlendirmeden farklı olarak kendi iç zihniyet dünyasının bir dışavurumu olarak şekilleniyordu. Bu anayasa projesinin temelinde yatan görüş/zihniyetin, tamamen farklı olmasından kaynaklanıyordu. Farklı olması, onun batılı modellerinden farklı olması anlamına geliyordu. Devlet katından dışarıya bakmanın, bu bakış sahiplerine, gördüklerini sadece bir devlet projesi olarak algılama şansı veriyordu. Koçak'a (2004: 81) göre “Bir anayasa bile, içinde yaratıldığı toplumun bütün özelliklerinden sayılabilir ve usta bir ameliyat süreci içinde, ‘nakledilebilir’di. Nakil, tam bir ‘taklit’ sayılmazdı. Çünkü Tanzimat öncesi ve sonrasındaki bütün ‘taklitlere/taklitçiliğe’ karşın, geleneksel ve özgün olanın korunmasına yönelik şiddetli direnç de aynı kanal içinde gelişmişti”. Dolayısıyla, Yeni Osmanlılar gibi, Tanzimat’ın “taklitçi” yönüne karşı gösterilen muhalefet ve direnişin, en sonunda, “nakil” sürecinde daha mahalli özellikleri hâkim kılma yolundaki uğraşmayı canlandırması, güçlendirmesi ve bu ikili mücadelede onun temel öge haline gelmesini sağlaması mümkündür (Koçak, 2004: 81).

1876 Anayasası'nın özgünlüğünün, birkaç dengeyi yansıtmak zorunda kalmasından ileri gelmesinin sebebi; ilk olarak, Yeni Osmanlılar hareketinin farklı temsilcilerinin farklı eğilimlerini dengelemek gerekliliğinden, ikinci olarak, Yeni Osmanlılar'ın projeleri ile, iktidarın yeni ortaklarının uzlaşması zorunluluğunun olması, üçüncü olarak ise, Batılı güçlerin yeniden ve bir kez daha tatmin edilmesinin gündemde olmasındandır. Bu kadar çeşitli ve farklı vektörler içinde, zamanın darlığı da göz önüne alındığında, yeni ve ilk anayasanın muhtevası ve şekli ortaya çıkmış olmaktadır. Koçak'ın (2004: 81) ifade ettiği gibi “Anayasayı yapanların kendilerine göre ve geleceğe ilişkin siyasi hesapları vardı. Ancak dikkat çekici olan nokta, ‘devletin çıkarları’ gereğince ilan edilen anayasanın, çok kısa bir süre sonra, yine ‘devletin çıkarları’ gereğince, teorik olarak yürürlükte kalsa da, fiiliyatta hatırlanmamasını tercih edilecek

olmasıdır. Unutulmasın ki, yeniden ilanı da, yine ‘devletin çıkarları’ temelinde gerçekleşecektir”.

Kısa süre içinde de olsa ayakta kalabilecek Meşrutî Monarşi, anayasal bir yönetim projesi, Osmanlı/Türk siyasetinde, belki de tahmin edilebileceğinden çok daha güçlü etkiler doğuracaktır. Meşrutî Monarşi etrafındaki ideolojik mitler, muhtemelen, onun yaratıcılarının hayal ettiklerinden dahi geniş bir yankı bulacaktır. Bu yankı, Osmanlı/Türk toplumunda 1860’larda başlayan bir toplumsal mühendislik projesinin, yani bu kez anayasalı modern bir toplum yaratma sürecinin, özündeki ideolojik muhtevayı yitirmeden, devamını sağlayacaktır. O gün bugün, anayasa hem vazgeçilmezdir hem de devlet iktidarının “yeni tanımlanması”nda elzem... Bir uzlaşma siyasal kültüründen ziyade, bir yaptırım siyasal kültürünü yansıtır. Anayasayı “devlet” yapar ve gerektiğinde de değiştirir (ya da bir süre için kaldırabilir.) Eğer muhalefet yapmışsa, amacı değişmez. Önemli olan devletin kurtarılmasıdır. Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutîyet, bu geleneğin kurucusu, başlatıcısı ve ilk uygulayıcısıdır. Tarihe karışmış olabilirler, ama siyasî fikriyatı, bir miras olarak, dededen toruna geçmiştir (Koçak, 2004: 82).

1.1. MEŞRUTİYET ÖNCESİ GELİŞMELER

Anayasa, devlet iktidarını sınırlayan ve temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan temel hukuk kurallarıdır. Ülkemizde, devlet iktidarının sınırlandırılması, devlet kuvvetlerinin birbirinden ayrılması süreci ile bu sürece bağlı olarak temel hak ve hürriyetlerin güçlendirilmesi Osmanlı imparatorluğundaki anayasal gelişmelerle başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğu mutlak bir monarşiydi. Başka bir deyişle, padişahın yetkileri sınırsızdı. Yetkilerini hukukî bakımından sınırlayacak bir mekanizma mevcut değildi. Bazı üst düzey yöneticilerden oluşan divan ise devlet yetkilerini paylaşan bir organ değil, sadece danışma niteliğindedi (Özbudun, 2002: 25). Osmanlı imparatorluğunda, ilk anayasal belge olarak 1808 yılında merkezi hükümet ile ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak gösterilmektedir. Sened-i İttifakta, sadrazamın da

yönetime katılacağı hükmü yer almıştır. Bu hükümlerle, devlet yetkilerinin paylaşılması konusunda küçük bir adım atılmıştır. Bu belgeyle, hem merkezi iktidar kuvvetlendirilmiş, hemde egemenlik ayanlar lehine sınırlandırılmıştır. Sened-i İttifak'da reayanın korunması ve onlara zulmedilmemesi, vergilemede ölçülülük, sadrazamın kanuna aykırı işlem yapmaması, soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi gibi ilke ve haklara yer verilmiştir. İlk anayasal belge niteliği taşıyan Sened-i İttifak, merkezi hükümet ile ayanlar arasında yapılan bir anlaşmadan ibarettir. Ancak bu belgenin uygulanması kısa bir süre sonra II. Mahmut tarafından askıya alınmıştır.

1839 tarihli Tanzimat Fermanı anayasal gelişmelerin ikinci adımını teşkil eder. Bu fermanla, bütün uyruklar için can, mal ve ırz güvenliği, mali güce göre vergileme, askerlik işlerinin bir düzene bağlanacağı, devlet harcamalarının kanuna dayanacağı, yargılama hakkı ve yargılamanın aleniliği, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı, eşitlik ilkesi gibi hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca kanunların, meclis-i ahkam-ı adliye tarafından hazırlanacağı ve padişahça onaylanıp yürürlüğe gireceği esası kabul edilmiştir.

Tanzimat Fermanı daha sonra 1856 tarihli Islahat Ferman-ı ile pekiştirilmiştir. Islahat fermanında, din farkı gözetilmeksizin bütün uyruklara eşit davranılacağı hükmü yer almıştır. Bu fermanların önemi şu şekilde özetlenebilir:

- Fermanlar hukuk devletine geçişin ilk adımlarıdır. İlk defa padişahın yetkilerini sınırlayan hukuki bir belge ortaya konulmuştur. Bu gelişmeler imparatorlukta bir anayasacılık hareketinin doğmasına yol açmıştır. (genç osmanlılar hareketi) (Özbudun, 2002: 30).

- Sonuç olarak fermanlarda yer alan hükümler, padişahın takdirine bağlı olduğundan (hükümleri, padişahın yemini ile tasdik edilirdi) ve bunları koruyucu hukuki mekanizmalar kurulamadığından etkili olmamıştır.

Genç Osmanlılar, imparatorluğun zor günlerden kurtulabilmesi için meşruti monarşinin gerekli olduğunu savunmaktaydılar. Bu sisteme göre bir anayasa yapılacak ve tıpkı İngilteredeki örneğine benzer bir biçimde Osmanlı padişahının yetkileri

sınırlandırılacak ve belirli devlet yetkileri, kurulacak bir meclise verilecekti. Bu çabaların sonunda 1876 yılında ilk osmanlı anayasası olan Kanun-i Esas-i kabul edilmiştir (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 42).

1.2. II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANAYASAL REJİM SORUNU

23 Aralık 1876'da Osmanlı İmparatorluğu artık anayasal bir monarşi oldu ve 1922'de saltanat kaldırılana kadar, ömrünün son 46 yılını bu rejimle tamamladı. Kısacası o çağda halk ve aydınlar tarafından "istibdad" terimiyle anılmasına ve anayasal kurum ve prensiplerin ihlaline rağmen, Hamidiyye dönemi için de anayasal monarşi veya "Meşrutiyet dönemi" terimini kullanmak gerektiğini belirtmektedir Ortaylı (2008:243) ve bu durumu, Kanun-ı Esasi'nin lâfzıyla ve bazı temel kurumlarıyla yürürlükte olmasıyla, imparatorluk coğrafyası içinde otonom bölgelerde ve bazı cemaatlerin yönetiminde parlamenter rejimin sürmesi ile yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplumunda böyle bir idareyi hatta daha despotik bir düzeni "istibdad" diye olumsuz bir terimle betimlemek, sansür veya mutlakiyetçi yönetimden şikâyet etmek, yaygın rastlanan bir olay olmaması, bu dönemde istibdad sözünün bir rejim eleştirisi olarak kullanılmasından, yani bunun toplumdan da gözden uzak tutulması gereken bir siyasal gelişme olarak görülmesindendi. (Ortaylı, 2008: 243).

II. Abdülhamid dönemindeki anayasal rejimin problemlerini bu nedenle, anayasanın yürürlükte bulunduğu gerçeği etrafında ele almak gerekmektedir. Ortaylı (2008: 244) Osmanlı Kanun-ı Esasi'siyi şu şekilde ifade etmektedir;

"...Metin olarak, belirli zaafı ve parlamenter rejimin ihlalini kolaylaştırma olanaklarını içermekteydi. Osmanlı Kanun-ı Esasi'sini hazırlayanlar, yani anayasacı liberaller anayasanın kendisini her şeyin çözümü olarak gören, Prof. Tunaya'nın tabiriyle, 'anayasal romantizm' içindeki aydın bürokratları. Anayasa metni Hamidiyye döneminin otoriter uygulamalarına açıktı. Hukuk yönünden, usul açısından zaafı olan bu belgenin; parlamenter rejimi henüz tanıyan, sendika, parti gibi ikincil grupların bulunmadığı bir toplumda geleneksel despot uygulamaların yaşamasına cevaz vermekteydi....Osmanlı Kanun-ı Esasi'sinin en zayıf yönlerinden biri, yetkili fakat sorumsuz bir hükümdarlık kurumunu tanımasıdır. Bir meşrutiyet için bu, istisnai derecede sakat ve çarpık bir nitelikti. Ancak 1905'ten sonra Çarlık Rusya rejiminde benzeri görülebilirdi. Prusya Anayasası'nda görüldüğü biçimde bir kabine vardı, ama meclis denetimine açık bir hükümet yoktu. Kaldı ki, Osmanlı anayasal sisteminde hükümet bu açıdan katiyen meclislerin muhatabı değildir. İcra, yani hükümet meclislere

karşı değil, saltanata karşı sorumludur. Hükümet programının kabulü, güvenoyu gibi kurumlar yoktur. Böyle kurumlar olmadığı gibi, II. Abdülhamid'in meclisleri toplamak ve dağıtmak, sadrazamları değiştirmek, nazırları tayin etmek gibi tasarrufları aslında anayasa metnine karşı bir durum değildi ve metinle müeyyideleri tasrih ve tarif edilmemişti”.

Kısacası eski mutlakıyetçi gelenek anayasal rejimde de devam etmekteği görülmektedir. Bu anayasada temel özgürlükler ve kişisel hak güvenceleri, yani doğal hakim, kanunsuz suç ve ceza olmaz gibi prensiplerin varlığı da çelişik bir biçimde, bir başka pek orijinal bir maddeyle esaslı olarak zedeleniyordu. 113. madde ile, hükümdar res'en bir kimsenin siyasal suçlu veya siyasal yönden mahzurlu olduğuna karar verebilir, onu doğrudan sürgün cezasına çarptırabilirdi. O takdirde, hükümdarın daha meclis toplanmadan Mithat Paşa'yı sürgüne yollanması ve 33 yıl boyu bu cezayı sistematik olarak uygulaması da, meşruti bir rejimin amaç ve ruhuna uymasa da, Kanun-ı Esasi'ye uygundu. Kanunu-ı Esasi'deki zayıf kurumlardan biri de basın özgürlüğüydü. 12. madde “Matbuat kanun dairesinde serbesttir” demekle basın özgürlüğünün ihlaline açık bir kapı bırakmıştır. Osmanlı sansür rejimi, imparatorlukta en çok Türk unsurun kültürel hayatında olumsuz etkilerde bulunmuştur. Balkanlılar Orta Avrupa ve Rusya üzerinden; Araplar Mısır'dan gelen yabancı ve her türlü neşriyatı kolayca izlemişler; yetişen Türk nesli ise dünyaya kapalı kalmıştır. (Ortaylı, 2008: 245).

Meclis-i Mebusan'ın toplanması ve dağıtılmasına ilişkin usul sorunları da Kanun-ı Esasi'de açık değildi. 73. maddede, “bairde-i seniyye heyet-i meb'usan fesh ile dağıtılırsa, altı ayda yeni seçimle meb'un seçileceği” belirtiliyordu; ancak meclis feshedilmemişti, 1878 içinde sadece toplantıları tatil edilmişti. Nitekim o günden sonra da devlet sâlnâmelerinde âyan azâsının isimleri hep yer almıştır. Bu hile-i şer'iyyeyi önleyecek bir hüküm yoktur. Kuşkusuz, Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü rejimin kurumları yani özgürlükler, 26. maddede de belirtilen, işkence ve sair eziyetin yasak olduğu gibi hükümler sürekli olarak ihlal edilmiştir. İmparatorluk bürokrasisi eski alışkanlıklarından kolay vazgeçememiştir. Kısacası 1293/1876 Aralık sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nu, anayasal monarşi olarak nitelendirilir. Despotik uygulamalara ve kanunsuzluklara rağmen, Kanun-ı Esasi yürürlükten kalkmış sayılmıyor. Nitekim biçimsel bir gösteri olarak, Kanun-ı Esasi metni devlet sâlnâmelerinde, ilan edilen hatt-ı hümayûn ve âyan

listesiyle birlikte sürekli yayımlanıyordu (Ortaylı, 2008: 246). Ortaylı'nın (2008:246) da belirttiği gibi "Osmanlı anayasası Hamidiyye dönemi boyunca tezatlı bir rejimin belgesiydi".

1.3. 1876 ANAYASASI (BİRİNCİ MEŞRUTİYET)

Kanun-i Esasi adıyla da anılan ilk Osmanlı anayasası, ulus tarafından, ya da ulusu temsil eden bir kurul tarafından değil, bir avuç insanın zorlaması ile padişah tarafından atanmış bir kurulun hazırladığı ve padişahın tek yanlı olarak kabul edip yayınladığı bir anayasadır. Bu anayasanın özgün bir yanı yoktur. O günkü Belçika, Fransız anayasalarından alınma yanları çoktur. Bu anayasa, tam bir meşruti sistemi de getirebilmiş değildir (Gözübüyük, 2003:38).

Bu anayasaya göre Osmanlı devletinin monarşik ve teokratik niteliği değişmemiştir (Soysal, 1990: 42). İlk Osmanlı anayasa sistemini "parlamentar" olmaktan alıkoyan nokta, parlamento ile hükümet arasındaki ilişkilerin düzenleniş tarzıdır. Hukuk kuralları yönünden parlamentar hükümet biçimi için önemli olan nokta, yasama yetkisinin gerçekten hükümdarın elinden çıkmış olması ve bakanların bu yasama yetkisini kullanan meclise karşı sorumlu sayılmalarıdır. Bu açıdan bakınca, I. Meşrutiyet dönemi Osmanlı İmparatorluğu ile gelen yönetim tarzını kağıt üzerinde bile tam anlamıyla "parlamentar" saymaya imkan yoktur (Soysal, 1990: 48). Devletin dini islam dinidir. Kanunların din kurallarına ve Kanun-i Esasiye uygunluğunu denetleme görevi ikinci meclis olan heyet-i ayana aittir. Şeyhül islam heyet-i vükela olarak adlandırılan bakanlar kurulunun bir üyesidir. Bu hükümler devletin teokratik niteliğinin açık kanıtıdır. Kanun tasarısını teklif etme hakkı bakanlar kuruluna aittir. Meclis üyeleri padişahın izniyle kanun teklifinde bulunabilmektedir. Kanun tasarılarının yasalaşması padişahın onayına bağlı tutulmuştur. Hükümetin siyasi sorumluluğu meclise karşı değil padişaha karşıdır. Ayrıca padişahın hükümetin güvenliği bozanları ülke dışına sürgün etmek yetkisi de bulunmaktadır. Kanun-i Esasiye göre bakanların atanması, azilleri ve meclisin fesih yetkisi padişaha aittir. II. Mahmut döneminde padişahın yürütme yetkisine yardımcı olmak amacıyla batı modeline uygun bakanlıklar kurulmuş ve

sadrızamlık başvekaletlik makamına çevrilmiştir. Yasama dokunulmazlığı da ilk kez bu anayasa ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Yargılama faaliyeti önemli güvencelere bağlanmıştır. Anayasada “hakimlerin azlonulamayacağı ilkesi”, “mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi”, “yargılamanın aleniliği ilkesi”, “hak arama özgürlüğü”, “mahkemelerin görev alanına giren bir davayı görmekten kaçınamayacağı”, “kanuni hakim güvencesi” gibi önemli ilke ve güvenceler yer almaktadır. Mahkemeler şeriye ve nizamiye mahkemeleri olarak iki türdür. İlk kez yüce divan kurulmuştur. Görevi, bakanlar ve yüksek yargı üyelerini yargılamaktır. Yerel yönetimler anayasal düzeyde ilk kez bu anayasa ile düzenlenmiştir. İllerin idaresi tevsii mezuniye “yetki genişliği” ilkesine dayanır. Ve ilk kez olağanüstü hale yer verilmiştir (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 4).

Bu dönemi değerlendirecek olursak; eleştirel bir yaklaşım, Kanuni Esasi'yi monarşiyi sınırlayamadığı için olumsuzlar. Kanuni Esasi adeta mutlakiyeti kurumsallaştırmakta, müstebit bir rejime hukuki dayanak getirmekte, halife sultanın haklarını halka ve meclise karşı korumaktan başka bir şey yapmamaktadır. Devletin anayasal düzeyde dinsel niteliğinin vurgulanması da olumsuz bir tutumdur. Kanuni Esasi siyasal çağdaşlaşma açısından da bir katkı getirmemekte monarşik meşruluk anlayışını demokratikleştirmediği gibi, uyrukların “yurttaş” olması, ulusal kimlik bilincinin gelişmesi, siyasal katılma ve örgütlenme yolunda hiçbir adım atmamaktadır (Berkes, 2008:328). Kanuni Esasi’de ekonomik ve mali reform ilkesi ya da program da yoktur.

İkinci yaklaşımın ağırlık merkezi Kanuni Esasi'nin o şekliyle bile Osmanlı anayasal gelişmeleri içinde olumlu bir yer tuttuğu görüşüdür. Buna göre Kanuni Esasi tanzimatla başlayan “hukukta batılılaşma ve çağdaşlaşmanın” yeni ve zorunlu bir aşamasıdır. Bir kere doğumunda Genç Osmanlılar ve hatta bir kısım halk etkili rol oynamıştır. Bu onun bir “ihşan” ya da “lutuf” olmadığını gösterir. Kanuni Esasi'nin, batı anayasalarının kopyası olduğu için eleştirilmesi de yersizdir. Çünkü fikirlerin evrensel değerleri vardır. Meşrutiyet içinde böyledir. Bu nedenle “kopya zaruri ve haklıdır” kaldı ki, “kopya”dan önce bu fikirler ülkeye yayılmaya başlamıştır. Milli egemenlik anlayışının benimsenmemiş olması da eleştirilemez. Çünkü imparatorluk milli bir yapıya

sahip değildir. Kanuni Esasi'nin ve meşrutiyetin ideolojisi ve amacı gerçekçidir: Osmanlılık ve ortak vatan. Araçlar ise siyasal eşitlik, parlamentoculuk ve genel katılmadır. Sonuç olarak, insan hakları, siyasal haklarda, sınırlı da olsa yönetime katılma parlamento denetiminin kurulması, padişah hak ve yetkilerinin sayılıp sınırlanması bakımlarından Kanuni Esasi “hukuki ve siyasi bir inkılap”tır (Tanör, 2005: 216).

1.4. ANAYASADA 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ (İKİNCİ MEŞRUTİYET)

II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı devlet sistemi, parlamenter sistem görünümüne kavuşmuştur. Ordunun padişah üzerinde baskısı, ittihat ve terakki cemiyetlerinin gizli ve yaygın çalışmaları, Balkanlardaki kıpırdamalar, II. Meşrutiyeti doğuran nedenler arasında yer alır. Bu dönemde, Abdülhamit'in baskı rejimine karşı tepkinin büyük olduğu görülür. Jön Türkler ve genç subaylar, Abdülhamit'i devirmek için çaba harcamışlardır. Bu baskılar karşısında, Abdülhamit, Kanun-i Esasi'yi yeniden uygulamaya koyma zorunda kalmıştır. Meclisin ilk toplantısında, padişah adına okunan açılış konuşmasına, sonradan meclis tarafından verilen cevapta, ulusal egemenliğin gerçek ve tek temsilcisinin meclis olduğu belirtilmiştir (Gözübüyük, 2003: 113).

Bu anayasa değişikliklerine göre bakanların hükümet siyasetinden dolayı birlikte ve bireysel olarak meclise karşı sorumlu olacakları açıkça düzenlenerek parlamenter rejime geçişin adımlarından birisi atılmıştır. Meclisin bakanlar kurulunu güvensizlik oyuyla düşürebileceği esası benimsenmiştir. Padişahın meclisi feshetme yetkisi ile diğer yetkileri sınırlandırılmış, tek başına dağıtma yetkisi kaldırılmıştır. Basında sansür yasaklanmış, haberleşme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü getirilmiş, toplanma ve dernek kurma haklarının sınırları belirlenmiştir (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 5).

Bu dönemi değerlendirecek olursak; oluşum biçimiyle de bağlantılı olarak II. Meşrutiyet'in ve 1909 değişikliklerinin temel katkısı, egemenlik hakkı ve bunun kullanılışı bakımındandır. Burada egemenlik hakkı monark ile millet arasında paylaşılmıştır. 1909 değişikliklerinin misak karakteri bu anlama gelir. Gerçi millet egemenliği ilkesi Kanuni Esasi'ye açıkça girmemiştir ama anayasa değişikliğini duyuran

Heyet-i Ayan kararnamesi başta olmak üzere birçok belge ve demeç, “hakimiyet-i milliyet” dusturunu kabul ve ilan etmiştir.

Egemenliğin kullanılışı bakımından da dönüşüm büyük ve anlamlıdır. İlk defa olarak 1909 değişiklikleriyle ki, yasama ve yürütme padişahtan koparak ayrı ve demokratik organlar haline gelmektedir. Milleti temsil eden ve yetkileri artırılmış bir parlamento, bunun karşısında sorumlu bir bakanlar kurulu ile yetkileri budanmış bir monarhtan ortaya çıkan tablo, gerçekten meşruti-anayasal bir düzene geçildiğini göstermektedir. Monarşi asıl şimdi meşruti bir kimlik kazanmaktadır.

II. Meşrutiyet'in iktidarın düzenlenişi bakımından somut katkısı, kuvvetler ayrılığı ilkesini ve parlamenter rejimi getirmiş olmasıdır. Yasama ve yürütme erklerinin padişahtan kopararak ayrılmaları, bakanlar kurulunun meclis-i mebusuna karşı sorumlu hale gelmesi, güven oyu mekanizmasının işlemeye başlaması, meclisin güvenini alamayan kabine ya da üyelerinin göreve devam edememeleri, hükümet programları ve bunların meclise sunulması geleneğinin yerleşmesi gibi olgular, parlamenter rejimi kuran halkalardır. Bunun da özü yasama-yürütme arasında yumşak bir ayrılık ve karşılıklı denge silahlarının (düşürme-fesih) varlığıdır.

Ne var ki, monarşik egemenlik anlayışının kökünden sarsılması monarşinin kurum olarak gözden düşmeye başlaması, parlamenter rejimin benimsenmesi gibi önemli gelişmeler, II. Meşrutiyet siyasal pratiğinde milletin ve temsilcilerinin gerçek bir yükselişi anlamına gelmemiştir. Önce hakim parti sonra da fiilen tek parti durumundaki İttihat ve Terakki baskı ve terör yöntemleriyle ve kısmen de ordu desteğiyle muhalefeti sindirmekte, ülkenin siyasal kaderini komplocu yöntemlerle belirleyebilmekte, parlamento dışı müdahalelerle iktidar değişikliklerine gidebilmektedir (babıali baskını). Bu bağlamda, meclisin feshi mekanizması siyasal komploların aracı olarak kullanılmakta, muhalefeti temizleme amacına hizmet etmektedir. Öte yandan, 1914'ten sonra savaş koşulları da bahane edilerek meclislerin tatili çağırısı yeniden açılmıştır. Meclislerin ister dağıtıldıkları, isterse zoraki tatile gönderildikleri için toplanamamalarının anayasa hukuku bakımından yarattığı bir sonuç siyasal denetimin

ortadan kalkması, öbürü ise ülkenin geçici yasalarla yönetilmesi ve bundan doğan mevzuat anarşisidir (Demirel, 1991: 142).

Yukarıda II. Meşrutiyet'in siyasal hayatından söz edilirken, daha çok olumsuz noktalar vurgulanmıştı. Ama bu alanda olumlu birtakım değişmelerde yok değildir. Siyasete ilgi duyan ve siyaset yapan kitlenin genişlemesi, “tebaa” anlayışından “vatandaş” tipine geçiş, siyasal anlamda bir kamuoyunun gelişmesi, herşeye rağmen meclis içi muhalefetin doğması, bu dönemin olumlu katkılarındanır.

II. Meşrutiyet'in bir başka önemli katkısı iktisadi ve siyasi bağımsızlık fikrini ilk defa olarak ciddi bir şekilde su üstüne çıkarmış olmasıdır. Daha sonraki ulusal devlet aşamasına (1920 sonrası) bu noktadan kalkılarak ulaşılmıştır. Ayrıca siyasal alanda II. Meşrutiyet, feodal ideolojiden kopuşu ve ulusal-laik bir ideolojiye geçişi simgeler. Turancı ve maceracı taşkınlıkları dışında bu geçiş ileri bir adımdır.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet rejimi demokrasi ve özgürlükler pratiğindeki olumsuzluklarına karşın, ulusal toplum, ulusal devlet, ulusal egemenlik tezlerinin ilk mayalandığı ortam olması bakımından önemli bir gelişme sayılabilir. Nitekim Türkiye'nin 1918'den sonraki siyasal-anayasal gelişmelerinde II. Meşrutiyet'in bu olumlu mirasından yararlanılacaktır.

2. CUMHURİYET VE KURULUŞ DÖNEMİ

2.1 MILLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE TBMM

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinden sonra I. Dünya savaşının galip devletleri Anadolu'nun önemli bir kısmını işgal etmişlerdir. İşgale karşı Anadolu ve Rumeli'de direnişler başlamıştır. Osmanlı imparatorluğu Meclis-i Mebusanı 12 ocak 1920'de son kez toplanmış, İstanbul'un işgali ve bazı meclis üyelerinin tutuklanması üzerine çalışamaz duruma gelmiştir. Böyle bir durumda meclis 18 Mart 1920'de çalışmalarına ara vermiş, 11 Nisan'da ise padişah tarafından resmen dağıtılmıştır. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye başkanı olarak, İstanbul'un işgalinden 3 gün sonra Anadolu'daki komutanlık ve valiliklere bir genelge göndererek olağanüstü yetkilere

sahip yeni bir meclisin Ankara'da toplanabilmesi için yürürlükteki seçim yasasına göre seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını istemiştir. Söz konusu tamim üzerine, yeniden seçilen üyelerle Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'dan kaçıp gelen üyelerinin katılımıyla 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplanmıştır.

BMM'nin ilk işlerinden birisi kendi içinden bir yürütme organının kurulması olmuştur. Yürütme organını oluşturan icra vekilleri (bakanlar) meclis üyeleri arasından yine meclisin salt çoğunluğuyla ve teker teker seçilecektir. Meclis başkanı aynı zamanda bakanlar kurulunun da başkanıydı. Böylece anayasa tarihimizde ilk kez meclis hükümeti sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

2.2. 1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU)

Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketi, daha yerel ve bölgesel kongrelerden başlayarak, Sivas Kongresi'nden geçerek ve nihayet Büyük Millet Meclisi'nin toplanması suretiyle, meşruluk ve hukukilik niteliklerine sıkıca sahip çıkmıştı. Bu özellikler, Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini 20. yüzyılın öbür kurtuluş hareketlerinin çoğunda görülen “fiillik” olgusundan (çete ve partizan savaşları, halk savaşı vb.) ayıran önemli noktalarlardır. Kurtuluş mücadelesinin yeni bir anayasa altında sürdürülmek istenmesi, hukukilik eğiliminin taçlandırılması demektir (Tanör, 2005: 247).

2.2.1. Hazırlanışı

Hukuk-i Esasiye Encümeni'nin hazırladığı, Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye başlıklı kanun tasarısı Meclis'te reddolunmuştu (22 Ağustos 1920). Bu nedenle, TBMM'nin oluşumu, çalışma biçimi, niteliği ile ilgili sorunlar askıda kalmıştı. Gerçi çeşitli karar ve kanunlar bir “anayasal mevzuat” oluşturmaktaydı. Ancak bunlar başlıca konuları kucaklamaktan uzaktı. Bu yüzden de rejim tartışmaları sürüp gitmekteydi. Yepyeni bir dönüşüm yaşanmaktayken, geride kalmış bir siyasal dünyanın ürünü olan Kanun-ı Esasî'nin durumun gereklerine cevap

getirmesi ise beklenemezdi. Kurtuluş Savaşı koşullarında oluşan yeni bir anayasa ihtiyacı belirginleşmişti.

Bunun gereğini yakından duyan İcra Vekilleri Heyeti'nin hazırladığı ve Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu Layihası başlığını koyduğu bir metin, yeni anayasaya giden ilk somut adım oldu. 18 Eylül 1920 günü Meclis genel kuruluna sunulan bu metin “Anayasa tasarısı” başlığını taşımakla birlikte, içeriği bakımından yer yer bir hükümet programı niteliğindedir. Zaten o tarihten günümüzde bu belge daha çok “Halkçılık Programı” adıyla anılmaktadır (Tanör, 2005: 247).

BMM genel kurulunda metnin hukukî niteliği ve içeriği tartışmalara konu oldu. Bunun bir yasa (anayasa) tasarısı mı, yoksa bir hükümet programı mı olduğu soruları haklı olarak ortaya atıldı. İcra Vekilleri Heyeti adına konuşanlar bile ortada bir yasa tasarısından çok bir hükümet programının bulunduğunu kabul ediyorlardı. Sonunda belge, her şubeden seçilen üçer kişiden kurulu Encümen-i Mahsus adlı özel ve geçici komisyona gönderildi. Komisyon raporunu hazırladı ve iki ay sürecek meclis görüşmeleri başladı (18 Kasım 1920).

Encümen, Halkçılık Programı'nın ilk dört maddesini ayrı bir “Beyanname” haline getirmişti. Bu metin BMM tarafından kabul edilip yayımlandı.

Ülkenin nüfus unsurunu tanımlamada da ilginç bir yön var. Halkçılık Programı gibi Beyanname de, bu unsuru “Türkiye halkı” şeklinde belirlemiştir. Bu niteleme dinsel bir karakter taşımadığı gibi, etnik bir anlam da ifade etmez. Her iki belge “Türkiye halkı” şeklindeki toparlayıcı terimle, Mütareke sınırları içinde yaşayan ve etnik kökeni ne olursa olsun siyasal birlik ve bağımsızlık temelinde yeniden buluşan kitleleri, bu siyasi ve coğrafi zemin birliği açısından tanımlamıştır (Tanör, 2005: 248).

Beyanname'de dikkat çeken bir başka nokta, ordunun işlevinin “emperyalist ve kapitalist düşmanların” saldırılarına karşı savunma olarak tanımlandığıdır. Ordu, Osmanlı ordularının cihat ve fetih ideolojisinden ayrılmakta, antiemperyalist ve ulusal savunma kavramı içindeki yerini almaktadır.

1921 Anayasası'nın görüşülmesi ve kabulünde katı anayasalar için öngörülen özel nisap ve kurallar uygulanmamış, olağan yasalar için varolan usuller izlenmiştir (Tanör, 2005: 249).

Bu gibi pratik ve teorik gerekçelerledir ki, 1921 Anayasası'nın görüşülmesi ve kabulündeki özel yöntemler ve özel kabul yetersayısı aranmamış, Anayasanın tümü son oylamada gösterme oyu (İşarî oy) ile kabul olunmuştur. Böylece 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk tarihinde adi kanunlar ya da yumuşak anayasalar için öngörülen normal usullerle görüşülmüş ve kabul edilmiş tek anayasa durumundadır (Özbudun, 1992: 47-49).

1921 Anayasası, hazırlanış ve kabul özellikleri bakımından Osmanlı-Türk anayasacılığın en demokratik, belki de tek demokratik örneğidir. 1876 Anayasası padişahın atadığı bir komisyonca hazırlanmış ve padişahın tek yanlı iradesiyle ortaya çıkmış bir Ferman Anayasası'ydı. 1909 değişiklikleri misak karakteri gösteriyordu; ama oluşumlarında yine de Heyet-i Ayan'ın payı ve padişahın onayı gibi antidemokratik ortaklar vardı. 1924 Anayasası, bağımsız davranmayı başarmış olsalar da adaylıklarını ve milletvekilliklerini Mustafa Kemal'e borçlu kişilerden oluşan bir meclis tarafından yapılmış olacaktır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise askerî darbeler ve rejimlerin ürünüdür. Bu ikisi, aralarında hazırlanış koşulları ve içerikleri bakımından farklar bulunsa da, demokratik kurucu organlar eliyle ve demokratik usuller yoluyla doğmuş degillerdir (Tönör, 2002: 250).

2.2.2. Esasları

1921 Anayasası ilk başta adı ile dikkati çekmektedir: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu. Bu tarihe kadar Osmanlı anayasa literatüründe kullanılan deyim "Kanun-ı Esasî" idi. Yeni bir anayasa yapma ihtiyacını duyan BMM'nin ise, Kanun-ı Esasî yürürlükteyken kendi anayasasına aynı adı vermesi beklenemezdi.

Ayrıca Kanun-ı Esasî, bir Ana Kanun ya da Ana Yasa olarak bu tür metinlerden beklenen kuralları getirmişti. 1920 kurucuları ise geçiş döneminin dayattığı zorlukları ve sadece bunları aşmak üzere bir yeni anayasal metin hazırlığı içindeydiler. Bunu

yaparken de tutumlu ve ölçülü davranmaları gerekirdi. İşte “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” deyimi, sırf ana kuruluşu kastetmesi bakımından daha uygundu (Tanör, 2005: 252).

20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı yasayla kabul olunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 23 madde ve bir de “Madde-i Münferide”den (ayrı madde) oluşan kısa bir çerçeve anayasa niteliğindedir. Bunun başlıca nedenleri, Kanun-ı Esasî’nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte sayılması, çeşitli eğilimlerin yarıştığı Meclis’te bir “geçiş dönemi”nin asgari ortak noktalarının saptanmasıyla yetinme isteğidir.

Gerçek bir anayasa sistematüğinden yoksun bulunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kişi hak ve özgürlükleri ile yargılama gibi temel anayasa konularını düzenlememiştir.

Bir geçiş döneminin temel ihtiyaçları için hazırlanan kısa bir anayasa olmasına karşın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Cumhuriyet anayasacılığı açısından uzun süre kalıcı ve hatta silinmez izler bırakmış, daha sonraki anayasaları da etkilemiştir. Bunların başında, Devlet konusundaki devrimci değişim gelir. Bunu yeni egemenlik anlayışı izler. İktidarın düzenlenişi açısından da kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi 1960’lara kadar iz bırakmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kendine özgü bir yeniliği de yerel yönetimler ve özerklikler konusundadır. Nihayet Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kurduğu sistemin geleceği konusunda da düzenlemeler getirmiştir (Tanör, 2005: 253).

2.2.2.1.Yeni Bir Devlet: “Türkiye Devleti”

Osmanlı İmparatorluğu’nun varolduğu tarihte onun toprakları üzerinde çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” (md.3) derken yeni bir devletten, “Türkiye Devleti”nden söz etmektedir. Aynı topraklarda bir başka devlet kurulduğunu ilan etmek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun en devrimci yanlarından biridir (Tanör, 2005: 253).

2.2.2.2. Egemenlik

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bir başka devrimci özelliği egemenlik hakkı konusundadır. Osmanlı anayasacılığı bu hakkın sahipliği konusunda kökten bir dönüşüm

gerçekleştirmiş değildi. 1846 sisteminde monarşik egemenlik anlayışı korunmuştu. 1909 değişiklikleri öncesinde ve sırasında “hakimiyet-i milliye” ilkesi, meclis kararları başta olmak üzere birtakım siyasi belgelerde dile gelmiş, egemenlik hakkı padişah ile millet arasında paylaşılır olmuştu. Şu var ki, II. Meşrutiyet anayasal metinleri, millet egemenliğini açıkça tanımış değildi.

İşte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun “Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir” diye başlayan 1. Maddesi, egemenlik hakkını monarktan alıp kayıtsız şartsız bir şekilde millete vermesi bakımından, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde keskin bir dönüm noktasıdır. O tarihten bu yana ulusal egemenlik ilkesi anayasacılığımızın temel taşıdır.

1921’de bir Anayasa ile egemenlik hakkının kayıtsız şartsız millete ait olduğunun ilan edilmesi, monarşik egemenliğin, monarşinin ve Osmanoğulları soyuna ait sayılan saltanat hakkının reddi demektir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda, Madde-i Münferide ve Nisab-ı Müzakere Kanunu eliyle saltanat ve hilafet kurumlarına yapılan dolaylı yollama dışında, bunlarla ilgili bir düzenleme ve tanıma yoktur. Böylece, egemenliğin millete ait olduğunun ilanı, saltanat ve hilafetin yoksanması anlamına gelmekteydi. Ancak, bu gerçeğin adının konabilmesi için Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasını beklemek gerekecekti (Tanör, 2005: 255).

2.2.2.3. Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, “İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ve temerküz eder” (md.2) hükmüyle kuvvetler birliği ilkesini açıkça benimsemiştir.

Böylece BMM, kuruculuk ve yasama yetkilerine ek olarak yürütme yetkisini de kuşanmıştır. “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi hükümeti’ unvanını taşır” diyen 3. madde hükmü de bunu pekiştirir. “İdare olunur” ibaresinin yürütme ve idare işlemlerini de kastettiği açıktır. Yürütme işlerini Meclis adına görmek için oluşturulan kurul bile Meclis bağlantılı bir adla isimlendirilmiştir: “Büyük Millet Meclisi Hükümeti”.

Ayrıca BMM, yasaları yürütme işini de kendi üstünde saymaya devam etmiştir. Hemen bütün yasalarda, “İşbu kanunun icrasında BMM memurdur” hükmüne rastlanır (Arsel, 1965: 66).

Meclis hükümeti sisteminde kural olarak devlet başkanlığı yoktur ya da istisnai olarak varsa bile (İsviçre) yalnız dekoratif bir makam olup devleti temsil etmekten ibaret bir rol oynar. 1921 sistemi devlet başkanlığı makamını öngörmemekle, meclis hükümeti sisteminin özelliklerinden birini daha taşımaktadır. Ama bunun asıl nedeni, meclis hükümeti sistemi şablonuna uymak gibi teorik bir tasadan çok, pratik zorunluluklardır. Monarşinin başında bir devletbaşkanı varken, Anadolu’daki rejimin devletbaşkanlığı yaratması, saltanatçıları fazlasıyla gıcındurur, bu ise ulusal safları bozardı. Nitekim bu tedirginliğin kalkmasından sonra cumhuriyet ilan edilip devlet başkanlığı makamı yaratılacaktır (Özbudun, 1992: 66-67).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, antlaşma yapma yetkisini düzenlerken de kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemine uygun davranmıştır. Şöyle ki, “muahede ve sulh akdi(...) gibi hukuk-ı esasiye Büyük Millet Meclisi’ne aittir.” (md.7). ”Muahede akdi” terimi ilk hazırlıktan antlaşmanın yürürlüğe girmesine kadar olan bütün aşamaları (görüşme, imza ve onaylama) kapsar. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bütün bu yetkileri BMM’de toplamıştır. Bu dönemde antlaşmaların görüşülmesine, BMM daima kendi üyeleri arasından seçtiği kimseleri memur etmiştir. Antlaşmaların hemen hemen hepsi BMM tarafından kanunla “kabul ve tasdik” olunmuştur. İstisnai olarak temsilcilerin akdetmiş olduğu antlaşmalar da yine BMM tarafından akdedilmiş sayılmıştır. Çünkü sistemin (kuvvetler birliği ve meclis hükümeti) gereği budur. Meclis tarafından ve meclis içinden seçilen mümessillerin iradesi, BMM’nin iradesi olarak kabul ve işlem görmektedir (Çelik, 1965: 145-150).

Yargı kuvveti bakımından durum nedir? Kuvvetler birliği ilkesi yargı erkinin de BMM’nin yetkileri arasında yer aldığı anlamına gelir mi?

Yargı konusu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tarafından ele alınmamıştır. Bunun tek ve küçük istisnası, nahiye şûralarının ve idare heyetlerinin “kazaî” (yargısal) yetkilerinden de söz eden, ama bunların neler olduğunu açıklamayan hükümdür (md.20).

1921 Anayasası ve millî mücadele döneminde yargı yetkisini de meclise ait sayan bir görüş egemendi. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu buna dayanıyordu. Üyeleri meclis tarafından ve mebuslar arasından seçilen bu mahkemeler, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin bir gereği olarak sunulmuştu (Tanör, 2005: 261).

2.2.2.4. Yerinden Yönetim

24 maddelik kısa bir anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; 14 maddesini, yani yarısından fazlasını taşra yönetimine, özellikle de yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayırmıştır (md. 11-23). Buna, yerel katılım ve yerel demokrasi adını vermek yanlış olmaz.

“İdare” başlığını taşıyan tek maddelik bölümde, Türkiye'nin coğrafi durumu ve iktisadi ilişkileri açısından vilayetlere, vilayetlerin kazalara (ilçe) bölündüğü, kazaların da nahiyelerden (bucak) oluştuğu belirtilmiştir (m.10). Burada ülkenin adı olarak “Memalik-i Osmaniye” (KE md.22) terimi yerine, ulusal yurt ve anavatan anlamına gelen “Türkiye” sözcüğünün kullanılmış olması son derece anlamlıdır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu zaten yeni bir devlet kurulduğunu ilan etmiş ve bunun adını “Türkiye Devleti” koymuştu. Şimdi de ülkenin topraklarını Misak-ı Milli'ye özgü ulusallık anlayışına uygun olarak belirlemekte ve “Türkiye” olarak adlandırmaktadır. Devlet ve ülke adlarındaki anlamsal ve terimsel değişme, yeni devlet ve ülke kavrayışına da işaret etmektedir. “Çok uluslu feodal imparatorluk ve toprakları” anlayışından, ulusal devlet, ulusal yurt ya da anavatan anlayışına geçiş bunun özüdür. Bu süreç, ulus devleti'in de doğumunu haber verir (Tanör, 2005: 263).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, sisteminde merkeziyet usulü sınırlı ve hatta istisnaidir, yerinden yönetim (ademi merkeziyet) ise aslî ve geneldir. Bunun kurum ve araçları; seçimlerle oluşan organlar ve tüzel kişiler, icraî karar alabilme yetkileri ve özerklidir. Nahiye yönetiminin bile iktisadî, malî ve hattâ yargısal yetkilerle donanması ve seçimle oluşması, özerkliğin boyutları konusunda bir fikir verir. Böylece klasik Osmanlı sisteminin ve Kanun-i Esas-i'nin öngördüğü geleneksel merkeziyetçi sistem

tersine çevrilmiş, yerinden yönetime ve özerkliklere ağırlık verilmiştir (Yayla, 1982: 126-130-131).

1921 Anayasası, idarenin örgütlenmesi bakımından getirdiği yerinden yönetimci esasları bakımından aşağıdan ve yukarı bir yönetim yapısı geliştirmiş bulunmaktadır. Bu, Osmanlı-Türk idare geleneğinden çok farklı bir siyasal felsefeye de işaret eder. Nahiye çekirdekli bir örgütlenme modeli, taşranın, köyün ve Anadolu'nun merkeze karşı bir tepkisi olarak anayasallaşmış durumdadır (Tanör, 2005: 265).

Ne var ki, 1921 Anayasası'nın öngördüğü yerinden yönetim kurumları ve mekanizmaları uygulama alanı bulabilmiş değildir. Gerçi bazı bölgesel ya da yerel kongreler BMM döneminde bir süre daha faaliyet göstermişler ve yerel demokrasi örnekleri vermişlerdir. (Üçüncü Edirne ve Pozantı Kongreleri ile Oltu Şûra Hükümeti). Ama bunlar 1921 Anayasası'nın öngördüğü değil, reddettiği kurumlardır; 1918-1920 yerel kongre iktidarları döneminin uzantılarıdır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun öngördüğü vilayet ve nahiye şûraları ve diğer organları ise oluşmamıştır. Yerel yöneticilerin halkça seçilmesi önerileri de iyi karşılanmamıştır. Olağanüstü güç koşulların buna engel olduğu ileri sürülebilirse de, daha kolay olmayan koşullarda yerel kongre sistemlerinin bir buçuk yıl kadar yaşayabilmiş olduğu unutulmamalıdır (Tanör, 2005: 267).

2.2.2.5. İki Anayasallık ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Geleceği

1921 Anayasası, yeni bir devletin kurulduğunu bildirmekle, egemenlik hakkını kesin olarak millete vermekle, bütün devlet aygıtını seçime dayandırmakla, yasama ve yürütme hattâ yargı yetkilerini BMM'de toplamakla, aslında Kanun-ı Esasî'nin varlık nedenlerini kaldırmış bulunuyordu. Yeni rejim, adı konmamış “Cumhuriyet”ten başka bir şey değildi. Bu iş Kanun-i Esasî'nin hükümden düşmesi demektir. Şu var ki, bu gerçek 1921 Anayasası tarafından açıkça ifade edilmemiş, koşullar gereği bundan çekinilmiştir (Tanör, 2005: 267).

Bu dönemde, Kanun-i Esas-i'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin uygulandığına tanık olunmuştur. Örneğin, TBMM Reisi Mustafa Kemal

Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun, mebusların haklarının ve yasama dokunulmazlıklarının hem Teşkilat-1 Esasiye Kanunu hem de Kanun-1 Esasî ile saklı olduğunu belirtme gereğini duymuştur. Bu kanun bundan sonra dört defa yenilenmiş, ama her defasında bu hükümler saklı tutulmuştur (Tanör, 2005: 268).

Demek oluyor ki, 1921 Anayasası'nın kabulünden itibaren iki anayasalı bir dönem ortaya çıkmıştır. Asıl anayasa Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'dur, ama bunun değiştirmedığı hükümleri bakımından Kanun-i Esas-i ikincil planda yürürlüğünü sürdürmektedir. Bu ikilik, Kanun-i Esasî'nin 1924 Anayasası ile yürürlükten kaldırıldığını açıkça belirtilmesiyle (md.104) son bulacaktır.

Bir de, Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'nun “geleceği” sorunu var. Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, geçiş döneminin ve olağanüstü koşulların bir anayasası olmakla birlikte, geçici olacağı düşüncesiyle hazırlanmamıştır. Bir başka deyişle Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, kurtuluşu sağlamakla görevli ve görevi o tarihe kadar süreklilik taşıyan Birinci BMM'nin sırf kendisi için yaptığı bir anayasa değildir (Tanör, 2005: 268).

2.2.3. Uygulama

1921 Anayasası kısa bir anayasa idi; çok da kısa ömürlü oldu. Fakat, Türkiye'nin siyasal-anayasal hukukunu altüst eden bir büyük dönüşüm de üç yıllık zaman aralığında ve 1921 Anayasası altında yaşandı. Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, kısa ömrüyle kıyaslanmayacak değerde bir pratikle zenginleşti. Kurtuluş Savaşı'nın bu anayasal rejim altında başarıya ulaşmasının ardından, saltanatın kaldırılması, cumhuriyet ilanı, hilafetin kaldırılması gibi, “Devlet sistemi”ni başından sonuna değiştiren hukuki dönüşümler yaşandı (Tanör, 2005: 269).

Önce, Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'nun Kurtuluş Savaşı koşullarında “hükümet sistemi” açısından geçirdiği evrim ele alınacaktır. Meclis hükümeti sisteminin Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'nun örgütlenme ilkelerinin özünü oluşturduğu hesaba katılırsa bu sorunun merkeze ve önceye alınmasının yararı da anlaşılır. Bundan sonra “Devlet sistemi”ni etkileyen gelişmeler incelenecektir.

2.2.3.1. Hükümet Sistemi

Meclis hükümeti sistemi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun en özgün yanlarından biriydi. Aslında bu rizikolu bir sistemdir. Fransa'da (Konvansiyon, 1792-95) meclis tahakkümüne ve teröre, başka ülkelerde (Polonya, Avusturya, Litvanya, Letonya, Estonya) hükümet istikrarsızlıklarına (1918-1926/1934), dolayısıyla da güçlü rejim arayışlarına ve diktatörlüklere yol açmıştır. Türkiye'de ise Birinci BMM dönemi bu sistemin başarılı bir uygulaması demek olmuş, demokrasi içinde birlik sağlanarak ulusal bağımsızlık hedefine ulaşabilmiştir. Türkiye'de 1925 sonrasındaki otoriter rejimin nedenleri başka yerlerde aranmalıdır (Tanör, 2005: 269).

2.2.3.2. Devlet Sistemi

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması, aynı zamanda siyasal bir zafer demektir. Çünkü askerî zafer, millet egemenliği ve demokratik kurumlar yoluyla kazanılmıştır. Bu sonucun Türkiye'nin siyasal rejimini ve devlet düzenini köklü bir şekilde etkilemesi kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti'nin son bulması, saltanatın kaldırılması, cumhuriyet ilanı ve halifeliğin kaldırılması bunun başlıca halkalarıdır (Tanör, 2005: 277).

i. Osmanlı Devletinin Sonu ve Saltanatın Kaldırılması

Türkiye halkı, Mondros Mütarekesi ertesinden başlayarak, önce yerel kongre iktidarları, sonra Kemalist önderlik yönetiminde kurulan ulusal kongre iktidarı, bunun da ardından TBMM yönetimiyle, egemenlik hakkını bizzat kazanmış ve bunu meşru temsilcileri eliyle kullanmaya başlamıştır. Bu sürecin, monarşik devlet ve iktidara karşı işlemeye devam etmesi pek doğaldır.

Ancak iki önemli olay, bu sürecin hakkını verecek müdahaleyi mümkün kılmıştır. Birincisi, padişah ve sadık hükümetlerinin (Damat Ferit kabineleri) yer yer düşmanla işbirliği yapmış ve ulusal kurtuluş hareketine karşı düşmanca tavırlar almış olmasıdır. İkincisi, İtilaf Devletleri'nin Lozan'daki barış konferansına hem İstanbul hem de Ankara hükümeti temsilcilerini daveti üzerine, Sadrazam Tefik Paşa'nın BMM'ye

yolladığı bir telyazısıdır. 29 Ekim 1922 tarihli bu metinde, kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasındaki ikiliği ortadan kaldırdığı, millî birliği sağladığı ve Lozan'da her iki hükümet delegasyonunun birlikte hazır bulunacağı yazılıydı. Ama görüşmelerde Ankara temsilcisi İstanbul hükümetini kollamalıydı. Böyle bir temsilci Ankara hükümeti tarafından seçilemezse, İstanbul hükümeti bu iş için birisini görevlendirecekti (Tanör, 2005: 277).

Bu tavra karşı TBMM'nin verdiği cevap, zaten bir isimden ibaret kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulduğunu 30 Ekim 1922 tarihli ve 307 sayılı Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı ilan etmek oldu.

Bu operasyonu, 1-2 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuk-ı Hakimiyyet ve Hükümrânînin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı izledi. Kararın uzunca giriş bölümünde, "Türk Milleti"nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliği ve bütün hükümrânlık haklarını zaten eline almış olduğu, bu nedenle de o tarihten beri Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe intikal edip, "Yeni ve millî bir Türkiye Devleti"nin kurulduğu belirtilmektedir (Tanör, 2005: 278).

Bu tarihsel kararlarla saltanat halifelikten ayrılıp kaldırılıyor, halifelik makamı ise saklı tutuluyordu. 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli bu işlemler birer kanun değil, Heyet-i Umumiye Kararı idi. Egemenliği kayıtsız-şartsız millete tanıyan, yasama ve yürütme yetkilerini BMM'ye veren 1921 Anayasası bağlamında, egemenlik hakkına sahip bir saltanat makamı zaten olamazdı. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olduğunu, saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırıldığını ve BMM'nin egemenlik hakkının gerçek temsilcisi olduğunu ilan eden işlemlerin birer yasa kimliğine bürünmesine gerek görülmemiştir (Aldıkaçtı, 1982: 84). Ayrıca, "karar" almak, "kanun" yapmaktan daha basit usullere bağlıydı (Tanör, 2005: 279).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulduğunun ve saltanatın kaldırıldığının resmen ilanından sonra yurtdışına kaçan Vahdettin, halifelikten de düşürüldü ve TBMM tarafından Abdülmecit Efendi halife seçildi (Tanör, 2005: 280).

ii. Cumhuriyet İlanı

İkinci yasama döneminde Anayasa'da önemli bir değişiklik yapıldı. 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun, "Cumhuriyet ilanı"nın yanısıra hükümet sistemiyle de ilgili önemli değişiklikler getirmiştir (Tanör, 2005: 283).

Egemenlik kayıtsız-şartsız millete ait ve BMM'nin milletin tek ve gerçek "mümessili" olduğunun kabulünden ve saltanatın da kaldırılmasından sonraki yönetim biçimi, geniş anlamıyla cumhuriyetten başka bir şey değildi. Bu açıdan, 29 Ekim 1923 tarihli anayasa değişikliği, aslında varolan ama adı konmamış bir durumu açıklığa kavuşturmaktaydı. Bu yüzden de metin başlığında "Tavzihan Tadil" (açıklık getiren değişiklik) ibaresi yer almıştır. Aynı nedenledir ki, cumhuriyet ilanı için yepyeni bir anayasa yapılmasına da gerek duyulmamış, mevcut anayasadaki değişikliklerle yetinilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu madde 1'e eklenen bir cümle, "Türkiye Devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir" hükmünü getirmiştir (Tanör, 2005: 284).

Nihayet, 1923 Anayasa değişikliğiyle getirilen bir başka düzenleme "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslamdır, Resmî lisanı Türkçedir" hükmüdür. Bu hükümler Kanun-ı Esasî'de de yer almaktaydı (Tanör, 2005: 285).

iii. Hilafetin Kaldırılması

1922'de saltanat kaldırılırken halifeliğin korunmasının başlıca iki nedeni vardı. İç politika dengeleri henüz hilafetsiz bir düzene geçişe elverişli değildi. Ayrıca, dış politika alanında bir yandan Barış Konferansı tedirginliği yaşanıyor, öbür yandan da İslam ülkelerini kollama niyeti ağır basıyordu. Şu var ki, cumhuriyet ilanından sonra halifelik iyice tedirginlik yaratan bir makam haline gelmişti. Gerçi halifenin hükümdarlık yetkileri yoktu ve bu yüzden de ona "hükümrancılık hakları olmayan devletbaşkanı" lakabı takılmıştı ama cumhurbaşkanının yanında ikinci bir devlet başkanına artık yer yoktu. Bu "ikinci"nin hükümrancılık haklarının olmayışı da işi değiştirmezdi. Bu yüzden de yenilikçi ve cumhuriyetçi güçler, cumhuriyetin ilanının

hemen ertesinde başlayarak, halifelige karşı da mücadele açtılar (Jaeschke, 1972: 115-125).

Birtakım iç ve dış gelişmeler de tedirginliği arttırıyordu. Saltanatın kaldırılmasından sonra bu defa da halifelik iç ve dış gelenekçi çevrelerin umut bağladıkları bir yer olmuştu. Halife seçilmiş olan Abdülmecit hanedandan biri olduğu için, halifelik kisvesi altında saltanat yandaşlığının gündeme girmesinden çekiniliyordu. Bazı Hint Müslümanlarının halifeliğin güçlendirilmesi dileğini taşıyan mektupları da başkent çevrelerinde, ulusal sorunlara dıştan bir müdahale sayıldı. Buna İsmet Paşa, Hintlilerin Türk Anayasasını yorumlama yetkilerinin olmadığı yanıtını verdi. Bazı komutanların halife ziyaretleri de kuşku yaratmıştı. Böylece halifelik makamının kaldırılması sorunu gündeme geldi.

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 431 sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun ile halife hal'edildi, hilafet makamı kaldırıldı. Halife ve hanedan mensupları yurtdışına çıkarıldı ve bazı taşınmaz mallarının millete intikali kararlaştırıldı.

Hilafetin kaldırılması gibi köklü bir atılımın da, daha öncekiler gibi adeta “iki adım ileri bir adım geri” taktiğiyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Daha önce radikal bir davranışla TBMM rejimi kurulmuş, ama güdülen amaçlar arasına saltanat ve hilafet makamının kurtarılması da eklenmişti. Daha sonra saltanat kaldırılırken halifelik korunmuştu. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte devletin dininin İslam olduğu hükmüne yer verilmişti. Şimdi hilafet makamı kaldırılıyor, ama yumuşatıcı bir gerekçenin eklenmesi de ihmal edilmiyordu: “Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç (yer alıyor) olduğundan, hilafet makamı mülğadır” (md.1).

Hilafet makamının kaldırılmasının anayasal açıdan iki derin anlamı vardır. Birincisi, ulusal devlet düzeninin temelleri kurulurken, hilafet gibi ulusöncesi (ümme) ve ulusüstü (İslam enternasyonalı) bir kurumun sürdürülmesinin anlamsızlığıdır. Dolayısıyla bu kurumun kaldırılması, yeni ulusal devletin ulusötesi (İslam birliği) iddialarda da bulunmayacağı anlamına gelmekte, uluslaşma sürecinin bir parçası olarak belirlemektedir.

Halifelik makamının kaldırılmasının ikinci anlamı, devletin ve toplumun dinsel-siyasal bir kurumdan arındırılmasıdır. Bunun laiklik yolunda bir ilerleme olduğu kuşkusuzdur. Nitekim, bu yasa ile aynı günde çıkartılan iki kanun bunun tamamlayıcılarıdır: Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu.

Fakat halifeliğin bir kurum olarak kaldırılması, laiklik ilkesinin açıkça kabulü demek de değildir. Kaldırma gerekçesinde geçen, “hilafetin, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğu” şeklindeki ifade de bunu gösterir. Kaldı ki, Devletin dininin İslam olduğu da bir anayasa kuralıdır (Tanör, 2005: 285-287).

Türkiye'de 1920'den itibaren kurulmaya başlayan yeni siyasal-anayasal rejim, Mustafa Kemal'in damgasını çok güçlü bir şekilde taşımakla birlikte ulusal bağımsızlık savaşının koşullarından doğmuştur. İlk başlarda anayasal sistemin nasıl olması gerektiği konusunda hazır reçeteler yokken ulusal kurtuluş mücedesinin özel koşulları siyasal ve anayasal kurumları belirlemiştir.

Anayasa hukuku açısından bakıldığında, bu yeni yapılanmanın temel ilkesinin ulusal egemenlik, ana kurumunun da TBMM olduğu görülecektir. Çok uluslu imparatorluktan ulusal devlete geçişin düşünsel ve kurumsal motorları bunlardır. Bu geçiş daha yerinde bir deyimle sıçrayış, bir ulusal demokratik devrim karakteri göstermektedir. Bu bağlamda 1921 anayasası özgün bir metin durumundadır. Dünya anyasacılık içinde kendine özgü bir yere sahiptir. Anayasaların genel ve ortak işlevi iktidarın sınırlanmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki siyasal-anayasal gelişmeler de padişahın egemenlik haklarını sınırlamaya, milleti buna paydaş kılmaya yönelikti. 1921 Anayasası ise iktidarın ve egemenliğin sınırlanması sorunsalı ile açıklanamaz. Burada egemenlik ve iktidarın kaynağında köklü bir dönüşüm meydana gelmekte, millet ve temsilcisi “TBMM” biricik ve sınırsız güç olarak belirlemektedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu iktidarı sınırlamak için değil, ulusal birlik ve kurtuluş içindir.

Devlet organları arasındaki ilişkilerde de bu fark edilir. Osmanlı döneminde yasama erki yürütme erkinden (padişah) koparılmaya çalışılmıştı. Şimdiyse süreç adeta tersine çevrilmiştir. Her türlü yetki mecliste toplanmış olup bundan böyle artık

yürütmenin yasamadan yetkiler koparması gerekecektir. 1924 ve 1961 Anayasaları bu yöndeki gelişmeleri yansıtacaktırlar.

Ulusal kurtuluş, başta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve TBMM olmak üzere, demokratik kurum, ilke ve yöntemlerle kazanılmış olduğundan, yeni ulusal-demokratik değerler, daha sonraki anayasal gelişmeleri de etkilemiştir. Cumhuriyet, ulusal egemenlik ve tbmm'nin üstün yeri gibi esaslar “kurtuluş anayasacılığı” ından “kuruluş anayasacılığı”na geçen miraslardır. O kadar ki, 1961 Anayasasında bile hala yasama “ilk el” (kaynaksal) bir yetki, yürütmeyse ondan doğan “türev” sayılacak, 1961 ve 1982 Anayasa koyucuları “fesih” deyiminden kaçınıp “seçimlerin yenilenmesi” deyimini yeğleyeceklerdir (Turhan, 1991: 102). Türkiye'deki askeri müdahalelerin de kalıcı olma niyeti güdememeleri büyük çapta yine bu mirasla ilgilidir.

2.3. 1924 ANAYASASI

Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasına ve organlarının oluşturulmasına karşın, olağanüstü bir dönemde çıkarılmış olan 1921 Anayasası ve değişiklikleri devlet gereksinmelerine cevap vermekten uzaktır. İmparatorluk ve saltanat da kaldırıldığına göre devletin gereksinmelerine cevap verecek ve toplumu yönlendirecek yeni bir anayasanın yapılması, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. II. TBMM yeni rejimin anayasasını kabul etmeden önce, anayasa hukuku yönünden önemli olan üç yasa çıkarmıştır. Bunlardan biri, askerlikle milletvekilliğinin aynı kişide birleşmeyeceğine, ikincisi, tüm okulların milli eğitim bakanlığına bağlanmasına ve üçüncüsü de, hilafetin kaldırılmasına ilikin yasalardır.

1924 Anayasası kurucu meclis tarafından değil, II. TBMM tarafından hazırlanmıştır. Anayasa, meclisin 20 Nisan 1924 günlü toplantısında kabul edilmiştir (Gözübüyük, 2003: 125). Bu Anayasa ile 1876 ve 1921 Anayasaları açıkça yürürlükten kalkmış ve “ikili anayasal” duruma son vermiştir. Anayasaya göre devletin temel niteliği cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Hem meclis hükümeti hem parlamenter sisteme yaklaşan özellikleri bulunmaktadır. 1921 Anayasası ilk biçiminde bakanlar tek tek meclis tarafından seçilmekteydi. 1923 yılı değişiklikleri ile seçilen başbakan ve bakanlar

meclisin onayına sunulmaktaydı. 1924 Anayasası ise meclisin bakanları onaylaması şartını kaldırmış, sadece güven için meclise sunulma ilkesi getirilmiştir. Dolayısıyla artık bakanlık ve başbakanlık sıfatı meclis onayı ile değil cumhurbaşkanının onayı ile kazanılacaktır. Bu anayasa ile devletin şeklinin cumhuriyet olduğu değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir. Böylece değiştirilemeyecek hükümler kategorisine ilk kez bu anayasa ile yer verilmiştir. Anayasanın 103. maddesi ile anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir. Bu anayasa ile temel hak ve özgürlükler sıralanmakta ancak korunması konusunda gerçek hukuki güvenceler ortaya koymamıştır (Kapani, 1993: 76). 1928 yılında anayasa değişikliği ile devletin dini İslam olduğu ifadesi kaldırılmıştır. 1934'te yapılan değişiklikle kadınlara seçme ve seçilme hakları tanınmış, seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştır. 1937 yılında yapılan değişiklikle de laiklik ilkesi getirilmiştir. 1924 Anayasasının diğer önemli hükümleri ise cumhurbaşkanı meclis tarafından bir seçim dönemi için seçilecektir. Tüzükler danıştay incelemesi tarafından çıkarılır. Yüce divan'ın kurulacağı hükme bağlanmıştır. Sıkıyönetim düzenlenmiş ve bakanlar kurulu tarafından süresi bir ayı aşmamak üzere hükme bağlanmıştır. Meclis yorumlarına sadece bu dönem yer vermiştir. 1937 yılında kamulaştırma anayasaya girmiştir (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 22).

Bu Anayasayı yaratan dinamikler tıpkı bir öncekindeki gibi yerli ve ulusaldır. Anayasa, herhangi bir dış güce ödün vermek için yapılmış değildir. Temelleri bakımından ulusal kurtuluş savaşının ve onun iktidara taşıdığı güçlerin eseridir. Ulusal devlete geçiş toplumların siyasal gelişmelerinin önemli sonuçlarından biridir. Türkiye bu aşamaya ümmet ya da cemaat temeline dayalı Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yükselen bir devrimle gelmiştir. 1924 Anayasası en başta bu çizginin ürünü ve temel yasasıdır. Osmanlı anayasacılığının çok uluslu-teokratik monarşiyi düzelterek sürdürme çabalarını temsil etmesine karşılık, 1924 Anayasası 1921 Anayasası ile başlayan sıçramayı belgelemiş, ulusal, demokratik ve laik bir devletin temellerini kurmuştur.

1924 Anayasası demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte demokrasinin çoğulcu ve iktidarı bölüştürücü seçeneğinden çok çoğunlukçu ve bütüncü biçimine yatkındır.

Kökü Rousseau'ya dayanan bu anlayışta ulusal irade diye adlandırılan çoğunluk iradesi bölünmez, “yanılmaz” niteliktedir ve kamunun iyiliğini dile getirir. Bu nokta özellikle önemlidir ve bunu biraz daha açmakta yarar vardır. 1924 Anayasası bir ulusal-demokratik devrim dalgasının ürünüydü, devrimci bir iktidarın eseri idi. Anayasanın yapıldığı dönemin ana sorunu çoğulcu demokrasi değil köklü reformlarla toplumun ve devletin çağdaştırılması olarak görülüyordu. Devrimci iktidar, ana sorunu ve hedefini bu şekilde belirlemişti. Yapacağı ve yaptığı anayasada bu yüzden kısa, özlü ve iktidar güçlerinin devrimci atılımlarını kolaylaştırıcı nitelikte olmalıydı ve olacaktı. Meclis karar ve yasalarının derhal yerine getirileceği, reformlarının hukuk duvarlarına çarpmayacağı bir anayasal sistem oluşturmak, devrimci kadroların esas amacıydı. 1924 Anayasası bu esnek çerçeveyi sağlamıştır.

1924 Anayasasının çoğulcu ve özgürlükçü bir demokrasi açısından yetersizlikleri açıkça ortada olmakla birlikte, o dönem dünyasında çoğulcu ve özgürlükçü demokrasiyi kurumsallaştıran anayasalar pek azdı. Öte yandan, Türkiye'de tek partili rejim 1924 Anayasası yüzünden doğmuş da değildir. Bunu yaratan nedenler siyasal alanla ve kuvvet dengeleriyle ilgilidir (Tanör, 2005: 324). 1946 yılına kadar tek partili (1925'te Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Fırka hariç), 1946'dan sonra çok partili bir rejim içinde uygulanmıştır. Ancak bu anayasa çok partili yaşamın aksamadan işlemlerini sağlayacak hukuki güvencelerden yoksundu. Bu eksiklikler özellikle 1954-1960 döneminde ortaya çıkmış ve 27 Mayıs askeri müdahalesine ortam hazırlamıştır (Özbudun, 2002: 92).

3. ÇOK PARTİLİ DÖNEM

3.1. DEMOKRAT PARTİ KURULUYOR: OLAYLARIN GELİŞİMİ

1924 Anayasası'nda siyasal partiler konusunda açık bir hüküm yoktu ve derneklere yönelik getirilen kurallar siyasal partiler için de geçerliydi. Anayasa'nın 70'nci maddesindeki dernek kurma hakkı Türklerin doğal haklarından kabul edilmekteydi ve bu özgürlüğün kullanılması da diğer özgürlükler gibi bu yöndeki kanunu çıkaracak olan TBMM çoğunluğunun takdirine bırakılmıştı (Mumcu, 1994:

245). Dolayısıyla tek partili yönetim 1924 Anayasası'ndan değil, bu dönemde iktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin tutumundan kaynaklanmaktaydı. Nitekim 1924 ve 1930 yılında çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri ve 1946'daki çok partili siyasal hayata kesin geçiş de Anayasa'nın değiştirilmesiyle değil, siyasi iktidarı elinde tutanların onayıyla olmuştur. Siyasal iktidarı elinde bulunduran ve tek parti konumunda bulunan CHP, 1945'ten itibaren çok partili siyasal yaşama geçme konusundaki yeşil ışığı yakmıştı.

Cumhurbaşkanlığı'nın dördüncü ayında, Mart 1939'da, İsmet İnönü, üniversite gençliğine hitaben yaptığı bir konuşmada "Diyebilirim ki gelecek intihaplardaki mebus namzetleri halkevlerinin ve partinin dört senelik faaliyeti esnasında kendi kendilerini kolaylıkla göstermiş olacaktırlar." diyordu. Siyasal katılmada kişisel yetenek ve girişime daha çok yer verileceğini vadeden bu sözler, ilgi ile karşılandı. 29 Mayıs 1939'da toplanan 5. Büyük Kurultay'da ise Müstakil Grup kuruldu (Timur, 1994: 10). Müstakil Grup'un önemi şuradadır: Avrupa'da "tek parti, tek şef" sistemlerinin pek canlı olduğu ve bunun Türk siyasal sistemine çok uygun düştüğü bir sırada, Türkiye'de yine de örgütlü bir muhalefet fikri terk edilmemiştir.

Mayıs 1944'te bütçe görüşmelerinde, çekingen de olsa bazı muhalif sesler duyulabildi. Bunlardan biri de bizzat Celal Bayar'ındı. 1 Kasım 1944 nutkunda ise İsmet İnönü "idaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül ettirmektedir" diyor ve "Türkiye'de halk idaresi kesiksiz bir tekamül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir." diye ilave ediyordu. Fakat asıl gelişmeler 1945 yılında oldu.

Ocak 1945'de, Türkiye'de muhalefetin canlanması ve örgütlenmesinde çok büyük bir rol oynayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) Meclis'e geldi. Bu Kanun'un Meclis'te görüşülmesi Mayıs'da olmuştur. Bilindiği gibi, 1945 Nisan'ında da San Fransisco'da Birleşmiş Milletler'i kuracak ülkeler bir araya gelmişler ve Türkiye bu toplantıya Dışişleri Bakanının Başkanlığında büyük bir heyetle katılmıştı. Bu durum da Türkiye'deki muhalif seslere cesaret veriyordu.

Gerek ÇTK, gerekse 1945 bütçe görüşmeleri, ilerde önemli bir rol oynayacak yeni bir muhalefet liderini sahneye çıkardı. Gerçekten 1945 Mayıs'ında, Aydın Milletvekili Adnan Menderes TBMM'deki konuşmalarıyla siyasi çevrelerin dikkatlerini üzerine çekmeyi başardı. Bütçe görüşmeleri sırasında A. Menderes, "Dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını" öneriyordu. Fakat asıl çıkışı ÇTK görüşmeleri sırasında yaptı. Türkiye'de en radikal toprak reformu denemesi olan ÇTK, özellikle 17. maddesi dolayısıyla, bütün toprak ağalarını ürkütmüş ve kızdırmıştı. Bu kızgınlık dalgası, Kanunun görüşülmesi sırasında, tek parti döneminde pek benzeri olmayan bir "muhalefet korusu" şeklinde ortaya çıktı. Ancak çeşitli muhalif seslerden sadece A. Menderes'inki, Toprak Reformuna muhalefeti "Milli Egemenlik", "Meclis'in Üstünlüğü" ve "Demokratik Rejim" gibi ilkelerle birleştirmek inceliğini gösterdi (Timur, 1994: 112).

Her şeye rağmen muhalefette de dikkatli ve ölçülü davranmak gerekiyordu. Nitekim iktidar sözcüleri, Menderes'in bugün pek masum görünen yukarıdaki sözlerini çok sert ve sinirli şekilde cevaplandırdılar ve Menderes de gerilemek zorunda kaldı ve şu ifadeleri kullandı (Timur, 1994: 13). "Arkadaşlarımızdan pek çokları benim konuştuğularımın, aleyhte farz olunan sözlerimden çok daha ileri sözler söylediler... muhterem arkadaşlar, bu takdir hakkında ne söyledim ki muaheze ediliyorum? (paylanıyorum)". Daha sonra da, reformun özüne karşı olmadığını göstermek için topraksız köylülerin dramını çok duygulu bir ifadeyle dile getirdi ve kendisini alkışlattı. Oysa Başbakan Şükrü Saracoğlu'na göre (Timur, 1994: 13) "...Bilhassa Adnan Menderes son bir gayretle ameleye toprak vermemek ve verdirmemek için elden (gelen) gayreti sarfet(mişti)."

Yukarıdaki aktarımlar, hem 1945'te muhalefetin ne kadar çekingen bir şekilde oluşmaya başladığını, hem de "demokrasi" özlemlerinin nasıl sınıf çıkarları ile bağdaştırıldığını göstermeye yarayacaktır. Gerçekten bu safhada büyük toprak sahipleri, aynı zamanda "milli hakimiyet"nin ve "demokrasi"nin de ateşli savunucularıdır. İnandırıcı olmak için gerekirse "toprak içinde ömrünü heba ettiği halde, öldüğünde toprak altına kefensiz giren Türk çocuklarının" sözcülüğünü de yapmaktadırlar.

Meclisteki kıpırdanmalar hemen aynı günlerde basında da kendini hissettiriyordu. Siyasi iktidar bu konuda da dikkatli bir hoşgörü içindeydi. Ağustos 1944’de kapatılmış olan Vatan Gazetesi’nin tekrar çıkarılması için sahibi 1945 Mart’ında hükümete başvurunca, Başbakan, “tek gün kaybetmeden derhal çıkarmaları için (kendisini) adeta zorladı.” 19 Mayıs 1945’de, yani Meclis’te ÇTK’nun fırtınalar kopardığı bir sırada ise, İ. İnönü millete hitabında çok vaadkar sözler söylemişti (Timur: 1994: 13): “Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyet’le kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıklar kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.” 1945 yaz aylarında basında farklı görüşler olmakla beraber, Vatan-Tan muhalefet cephesi kuruldu.

Demokrat Parti (DP)’yi meydana getiren muhalefet, bu ortam içinde gelişti. Ancak ilk akla gelen şey, yeni bir parti kurmaktan ziyade, “Halk Partisi içinde denetlemeyi kuvvetlendirmek, Anayasa’nın yalnız şekil olarak değil, ruh ve mana olarak da uygulanmasını sağlamak” olmuştur. Celal Bayar bu düşünce ile Müstakil Grup başkanlığını istedi. Dörtlü Takrir de bu düşünce ile verildi.

DP’nin kuruluşu Dörtlü Takrir’e bağlanır. Dörtlü Takrir, dört CHP milletvekili tarafından Haziran 1945 başlarında Parti Grubuna verilen bir önergenin adıdır. Bu önergelerde dört milletvekili, iktidarın artan hoşgörüsünden ve uluslararası ortamdaki gelişmelerden cesaret alarak “Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan BMM’nde, hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa’nın halkçı ruhunu kısıtlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını” teklif ediyorlardı.

Dörtlü Takrir 11 Haziran 1945’te CHP Genel İdare Kurulunda görüşüldü. Bu toplantıda İnönü’nün “Türkiye için çok partili sisteme geçmek zamanı gelmiştir ve ikinci partinin Celal Bayar ile arkadaşları tarafından kurulması iyi olacaktır” şeklindeki tarihi kararını verdiği ileri sürülmüştür. “Dörtlü Takrir verildiği zaman Bayar ve arkadaşları bir muhalefet partisinin kurulmasını Cumhurbaşkanı’nın istediğini ve bunun için

kendilerine güvendiğini bilmekteydiler”. Ancak Dörtlü Takrir görüşülüp reddedildi. Dörtlü takrir sahiplerinin siyasi girişimleri de şöyle olmuştur. Bunlardan A.Menderes ve F.Köprülü, önerenin reddinden sonra Vatan Gazetesi’nde muhalif yazılar yazmaya başladılar. Bu yazılarda esas itibariyle, Dörtlü Takrir’deki ana fikirleri işliyorlardı. Bu açık muhalefet üzerine Parti Divanı toplanıp 21 Eylül’de oybirliğiyle bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar verdi. Bunun üzerine R. Koraltan basına bir beyanat vererek arkadaşlarının partiden çıkarılmasının tüzüğe aykırı olduğunu ileri sürdü ve o da partiden çıkarıldı. Nihayet kısa bir süre sonra C. Bayar da partiden istifa etmiş ve böylece dört milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmişlerdir. Esasen C. Bayar Aralık ayında istifa etmeden, 1 Kasım 1945 Meclis’i açış nutkunda, Cumhurbaşkanı İ. İnönü son işareti de vermişti. Bu konuşmasında, İnönü, önce siyasal rejimimizin tarihçesine eğilmiş ve devrimci kanunların “açık ve uzun tartışma” ile kabul ettirilemeyeceğini hatırlatmış ve daha sonra da şunları ilave etmiştir: “Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.... Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvafak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlenmesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır.” Daha sonra da İnönü, sözü seçimlere getirerek şunları ilave etmiştir. “Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki bu siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olamayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.” (Timur, 1994: 13).

Görüldüğü gibi bu sözleriyle İnönü, açıkça, C. Bayar ve arkadaşlarını bir muhalefet partisi halinde örgütlenmeye davet etmektedir. Nitekim bu konuşmadan tam bir ay sonra C. Bayar basına yeni bir parti kuracaklarını açıklıyor ve yoğun bir çalışmayla parti tüzük ve programı hazırlanarak 7 Ocak 1946'da DP, Dörtlü Takrir'in sahipleri tarafından resmen kurulmuştu (Timur, 1994: 14).

Anayasal düzeyde, düşünce özgürlüğü ve siyasal parti kurma konusunda yasaklayıcı bir kurala yer verilmemiş olmasına rağmen, bu dönemde söz konusu alanlarda kimi kısıtlayıcı yasalar vardı. Türk Ceza Kanunu (TCK)'nın 141., 142. ve 163. maddeleri yürürlükte olmakla birlikte, geçirdikleri kimi değişikliklerle bu maddelerdeki kısıtlayıcı hükümler daha da ağırlaştırılmıştı. Örneğin, 142. madde 1938'de geçirdiği değişiklikten sonra cebir ve şiddet unsurunu da kaldırarak adeta bir düşünce suçu öngörmüştü (Tanör, 1994: 64). TCK'daki bu yasaklayıcı hükümler doğrultusunda çok partili siyasal hayata geçişle birlikte solda komünist, sağda ise faşist ve anti-laik örgütlenmelere müsaade edilmemiştir (Tanör, 2005: 287-289). Böylece 1946'dan sonra oluşmaya başlayan çoğulcu siyasal hayat iki ucu kapalı sınırlı bir plüralist yapı halini almaktaydı (Hakyemez, 2000: 138).

Bununla birlikte, bu dönemde çok partili siyasal hayatta ağırlığı olan CHP ve DP'nin birbirlerine karşı olan amansız mücadelesi ve tahammül edemez tutumları, kısa sürede çoğulcu siyasal yaşamın dengeli bir biçimde devamını engelleyici bir boyuta doğru kaymaya başlamıştı. Aslında çok partili siyasal yaşamdaki bu olumsuz gelişme, Anayasa'nın demokratik bir ruha sahip olmasına rağmen, siyasal yaşamdaki demokratik geleneğin henüz sağlam bir biçimde yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktaydı (Özbudun, 2002: 11). Çok partili siyasal hayata geçişten kısa bir süre sonra iktidarı kaybeden CHP, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri iktidarda olmanın verdiği psikolojik etki ile bu yenilgiyi hazmedemedi (Mumcu, 1994: 248). Bunun yanında siyasal iktidarı ele geçiren DP'nin esas yöneticileri ise aynı zamanda CHP'nin içinden gelen kimselerdi ve eski dargınlıklarının etkisi halen kendilerinde mevcuttu. Buna ek olarak, halktan aldıkları büyük destek ve parlamentodaki sayı üstünlükleri de onları muhalefeti susturma yönünde cesaretlendirebiliyordu.

Dolayısıyla, DP iktidarı döneminde, çoğunlukçu demokrasinin de etkisiyle özellikle muhalefetteki CHP'yi susturucu ve yandaşlarını cezalandırıcı kimi uygulamalara girişilmiştir. Bu doğrultuda 1950 seçimlerinde çoğunlukla CHP'ye oy veren Abana ilçe merkezi olmaktan çıkarıldı. 1954 seçimlerinde CHP'nin çoğunlukta olduğu Malatya'yı cezalandırmak için bu ile bağlı Adıyaman ilçesi Malatya'dan kopartılarak il yapıldı; Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin çoğunluk sağladığı Kırşehir de ilçe'ye dönüştürüldü. Ayrıca yine DP tarafından 1953 yılında çıkarılan CHP'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanun'la da bu partinin malvarlığına el konarak bunlar Hazineye aktarıldı (Tanör, 2005: 291). 1960'a gelindiğinde ise DP iktidarı Grubu, CHP'nin yasa dışı yöntemlerle siyasal mücadele yaptığını ve bu yolda bir kısım basın organlarının da onu desteklediğini belirterek, 15 kişilik bir soruşturma komisyonu oluşturmuştur. Bu olay karşısında CHP siyasal iktidarı "istibdat" idaresi kurmuş olmakla suçluyordu ve bu komisyon girişimini sert bir biçimde eleştirmekteydi. DP yöneticileri ise bu eleştirilere yanıt niteliğinde olarak muhalefeti "ihtilal" kışkırtıcılığı ile suçlamaktaydı. Sonuçta 27 Nisan 1960'ta TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun çıkarıldı. Bu Kanuna göre encümenler sorgu ve her türlü yayını yasaklama, toplatma, süreli yayınları tadil ve matbaaları kapatmaya yetkilidiler (Tanör, 2005: 292-293). Bu Kanunun çıkarılmasından bir ay sonra ise 27 Mayıs 1960 Askeri darbesi yapıldı ve DP iktidarına son verildi.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra hazırlanan ve başlangıç kısmında DP iktidarının "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidar" olduğunu belirten 1961 Anayasası'nda, 1960 öncesinde muhalefetin yukarıda sıralanan hemen hemen tüm talepleri yer almıştır. Böylece artık 1961 Anayasası'nda muhalefet partileri ve azınlıktaki görüşler özellikle çoğunlukçu demokrasinin olumsuz uygulamalarına karşı eski duruma göre daha güvenceli bir duruma gelmişlerdir (Hakyemez, 2000: 140).

3.2. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ

27 Mayıs sabahı Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in tok sesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğu Ankara Radyosu'ndan saat 5.25'te duyurulmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyma gerekçesi bildiri de ifade edilmiştir: “Demokrasimizin içine düştüğü buhran”. Oysa, demokratik olmayan bir yöntemle söz konusu müdahale yapılmıştır. Bunun yanı sıra “hiçbir şahsa ve zümreye karşı” yapılmadığı ifade edilmiş olmasına rağmen, tutuklamalar DPi liderlerine ve taraftarlarına dönük olmuştur. Kısaca, 1960 askeri darbesi 1950 sonrası siyasi iktidar olan DP'yi uzaklaştırmak amacına yönelmiştir.

38 subayın gerçekleştirdiği askeri darbeye Emekli Orgeneral Cemal Gürsel başkan olarak gösterilmiştir. Milli Birlik Komitesi (MBK) adını alan bu grup veya girişim, hızla işe koyulmuştur. Anayasa ve TBMM feshedilmiş, siyasi partilerin faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır.

Ekim 1960'da DP'lilerin yargılanmasına başlanmıştır. Yargılamayı, MBK tarafından atanan üyelerden oluşan Yüksek Adalet Divanı gerçekleştirmiştir. Yargılamalar Eylül 1961 yılında sona ermiş; ömür boyu hapisler ve çeşitli cezaların yanı sıra 15 kişi de idama mahkûm edilmiştir. MBK üç idam kararını onaylamış, diğerleri ömür boyu hapse çevrilmiştir. İdam edilen isimler şunlardır:

Başbakan Adnan Menderes: 17 Eylül 1961

Maliye Bakanı Hasan Polatkan: 16 Eylül 1961

Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu: 16 Eylül 1961

Türkiye Cumhuriyeti başbakanını ve iki bakanını ölüm cezasına çarptıran ve söz konusu askeri müdahalenin yürütücüsü MBK, ülke yönetimine hakim olmuş, yeni bir anayasanın hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır. Komite, içinde barındırdığı hizipleri de kısa sürede temizlemiştir. Bu çerçevede aralarında Alparslan Türkeş'in de bulunduğu MBK üyesi 14 subayın (Ondörtler) ordudan ayrılıp yurt dışı görevlere atanması sağlanmıştır (Hakyemez, 2000: 157).

Türkiye Cumhuriyeti tarihi 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile dönüm noktalarından birini yaşamıştır. Darbeyi yapan askerlerin içinde uzun süre iktidarda kalma eğilimi taşıyanlar olmuşsa da süreç tersine işlemiş ve kısa sürede sivil yönetime dönmüştür.

Bu dönüş, siyasal özgürlüklerin tam anlamıyla yerleşmesi biçiminde olmamıştır. Nitekim askeri müdahaleyi yapanlar açısından DP'nin devamı sayılabilecek siyasal oluşumlar tedirginlik unsuru olmaya devam etmiştir. Bu kaygı, müdahale sonrası kurulan koalisyonlarda, askerlerin tercihi İsmet İnönü öncülüğünde hükümetlerin kurulması şeklinde olmuştur. Yine de, hükümet şansı olmamakla birlikte farklı ideolojik dayanaklara sahip partilerin kurulabilmesi mümkün olabilmıştır. Sosyalist Parti, Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti söz konusu duruma verilebilecek en iyi örneklerdir.

1960 sonrası dönem, çeşitli nedenlerle bastırılan ideolojilere kendini ifade etme fırsatı tanımıştır. Neredeyse her ideolojinin, hatta kendi içinde bölünmelerinin, siyasal veya örgütsel kuruluşları faaliyet gösterebilmiştir. Elbette bu gelişme, hızlı bir siyasal ve toplumsal kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu nedele 1960 sonrası dönemde Türkiye, birçok şeyin konuşulabildiği ama bir yandan da toplumsal kargaşanın ve siyasal istikrarsızlığın zemininin adeta hazırlandığı bir ülke görünümünde olmuştur (Tekin ve Okutan, 2012: 155).

3.3. 1961 ANAYASASININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

1961 Anayasası, 27 Mayıs Darbesi'nden önce ülkede karşılaşılan rejim sorunlarına cevap verme, yeni anayasalardan da yararlanarak, demokratik bir anayasa yapma amacı güden bir anayasa olmuştur. Her anayasa gibi, 1961 Anayasası da yapıldığı dönemde ülkeye egemen olan güçlerin iradesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çok partili döneme geçtikten sonra özellikle 1950-1960 arası karşılaşılan tüm sorunlar basite indirgenerek, bir anayasa sorunu olarak görülmüş, her sorunun çözümü anayasada aranmıştır, 1961 Anayasası, 1924 Anayasasına göre, daha uzun ve daha ayrıntılı bir anayasa olmuştur. 1961 Anaysasının 1924 Anayasından ayrılan diğer bir farkı da iki meclisli parlamento sistemini kabul etmesidir. 1960 öncesi dönemde

iktidarın ezici bir çoğunluğu sahip olduğu tek meclisli sistemde, iktidarın dengeli hareketini sağlamak için düşünölen yollardan biri de, iki meclisli bir sistemin kabul edilmesidir. 1961 Anayasası, millet meclisinin yanında cumhuriyet senatosunu da kabul ederek iki meclisli sistemi gerçekleştirmiştir (Gözübüyük, 2003: 137).

1924 Anayasasında yer alan Türkiye devletinin bir cumhuriyet olduğu ilkesi tartışmasız ve görüşmesiz olarak kabul edilmiştir. Yine 1924 Anayasasında yer alan milliyetçi devlet kavramına 1961 Anayasasında yer verilmemiş, buna karşılık başlangıç bölümünde Türk milliyetçiliği ve milli devlet ifadeleri benimsenmiştir. Anayasa halkçılık, devletçilik ve inkılapçılık ilkelerine yer vermemiştir.

1961 Anayasası ile “insan haklarına dayanan”, “demokratik, sosyal, hukuk devleti” gibi ilkeleri kabul etmiş, ulus egemenliği yetkili organlar eliyle kullanır diyerek meclisi tek egemen organ olmaktan çıkarıp anayasadaki organlardan birisi durumuna getirmiştir. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek maksadıyla anayasa mahkemesini kurmuştur. Hakimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere yüksek hakimler kurulunu getirmiş, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeleri tek tek düzenlemiştir. Kuvvetlerin yumşak ayrılığını benimsemiş ve parlamenter sistemi kabul etmiştir. Özellikle yargı bağımsızlığı bütün güvenceleriyle gerçekleşmiş ve çoğulcu toplum yapısı geliştirilmiştir. Sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda, 1924 Anayasasında hüküm bulunmamasına rağmen, 1961 Anayasası siyasi partileri siyasi demokratik hayatın vazgeçilmez unsuları olarak kabul etmiştir. İşçilere ve kamu görevlilerine sendika kurma hakkının tanınması, işçilere toplu sözleşme ve grev hakkının tanınması, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkının belirtilmesi, meslek kuruluşlarının, organlarını kendilerinin ve kendi üyeleri arasından seçmesinin benimsenmesi, bunların seçilmiş organlarını yargı kararına dayanmadan görevden uzaklaştırılmamaları çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesini sağlayan diğer hükümler olarak sıralanabilir. Devlet iktidarının sadece yatay düzeyde değil, dikey düzeyde de paylaşılmasına önem veren 1961 Anayasası, yerel yönetimleri de güçlendirmiştir. Yerinden yönetimlerin karar organlarının seçimle geleceği ilkesini ve halkça seçilen organların bu sıfatlarını kazanıp kaybetmeleri

konusundaki denetimin yargı yolu ile olacağı kuralı benimsemiştir. Sosyal haklar ve ödevler, ilk defa sistematik olarak 1961 Anayasasında düzenlemiştir. Bu durum, 1961 Anayasasının önemli bir yeniliğidir. Milli Güvenlik Kurulu ve Diyanet İşleri Başkanlığı ilk kez 1961 Anayasasında düzenlenmiş, Sayıştay yargı değil yürütme bölümünde düzenlenmiştir (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 24).

3.3.1. 1961 Anayasasında Yapılan Değişiklikler

Özellikle 1969 seçimlerinden sonra iktidarlar, 1961 Anayasasını eleştirmeye, anayasanın ülke gereksinmelerine cevap vermediği görüşünü işlemeye başlamışlardır. Bu tür eleştiriler, özellikle 12 Mart 1971 muhtırasından sonra kurulan partisiz hükümet döneminde artmıştır. Anayasaya yönelik yapılan eleştiriler genel çizgileriyle şöyle ifade edilebilir: Anayasanın özgürlükler düzeni toplumun gereksinmelerine uygun değildir. Anayasa, özgürlüklerin kötüye kullanılmasına elverişlidir. İki meclisli sistem yasaların çıkarılmasını geciktirmekte ve güçleştirmektedir. Yürütme, güçsüzleştirilmiştir. Oysa yürütmeye toplum gereksinmelerine uygun düzenleme yetkisi tanımak gerekir. Anayasa mahkemesinin yasama, danıştayın da yürütme üzerindeki denetimi, iktidarı iş göremez bir duruma getirmektedir. Özerk kuruluşlar, devlet içinde birer devlet gibi hareket etmektedirler. Nasıl, 27 Mayıs'tan önce karşılaşılan her tür sorunun çaresi olarak, anayasa değişikliği öngörülmüş ise 1969 seçimlerinden sonra karşılaşılan her türlü sorunun kaynağı yine anayasada aranmıştır. Karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılmasının çaresi yine anayasada değişiklik yapmada bulunmuştur (Gözübüyük, 2003: 137).

1961 Anayasası'nda 1969-1974 yılları arasında 7 kez değişiklik yapılmıştır. Fakat, bu dönemde yapılan en önemli değişiklikler 12 Mart döneminde çıkarılan yasalar olmuştur. Bu anayasa değişiklikleri ile yürütme güçlendirilmiştir. Buna göre bakanlar kuruluna ilk kez kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. Bakanlar kurulu, kanuni sınırları içinde vergi vb mali yükümlülükleri saptanmasında yetkili kılınmıştır. TBMM'nin gensoru yetkisini kullanması sınırlandırılmıştır. Üniversite özerkliği zayıflatılmış ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)'nin özerkliği

kaldırılmıştır. 1961 Anayasası ile kurulan milli güvenlik kurulunun etkisi artırılmış kurulun yardımcılık etme görevi, tavsiye etmek biçiminde değiştirilmiştir. Sıkı yönetimin sebepleri artırılmış ve askeri otorite güçlendirilmiştir.

Temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır. Buna göre: temel hakların sınırlandırılmasında genel sınırlama sebepleri kategorisi kabul edilmiştir. Bazı temel haklara özel sınırlama sebepleri getirilmiştir. Hakim kararı olmadan gazete toplatılabilmesi, tutuklanan kişinin en yakın mahkemeye gönderilme süresinin 48 saate ve toplu suçlarda 15 güne çıkarılması, belli hallerde derneklerin hakim kararı olmadan faaliyetten men edilebileceği, memurların sendika üyesi olamayacakları, üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olmalarının yasaklanması gibi.

Yargı denetimine sınırlamalar getirilmiştir. Buna göre: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuş ve askeri yargının yetki alanı genişletilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurularak bu mahkemeleri üyelerinin atanmasında bakanlar kurulunun aday gösterme usulu benimsenmiştir. 2004 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmıştır. Anayasa Mahkemesinin anayasa değişikliklerini sadece şekil bakımından denetleyebileceği ve mahkemeye TBMM'de grubu bulunmayan partilerin dava açamayacakları kabul edilmiştir. Adalet bakanının yüksek hakimler kuruluna oy sahibi olarak katılması sağlanmıştır (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 26).

3.3.1.1. İki Demokrasi-İki Anayasa Anlayışı

Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra, klasik-liberal demokrasi bağlamı içinde başlıca iki demokrasi anlayışı etkili olmuş, bunlara da yine iki anayasa anlayışı denk düşmüştür. Bu anlayışlardan birincisi DP ve Adalet Partisi (AP) tarafından temsil olunandır. Dolayısıyla bu çizgi, Türk siyasal hayatının merkez sağ güçlerine denk düşer.

İkinci anlayışı 1950'lerden sonra CHP temsile başlamış, önce ve sonrasında 27 Mayıs da anlayış ve pratikler düzeyinde buna önemli katkılarda bulunmuştur. 1960'dan sonra parlamenter sosyalizm, CHP'ye ve 27 Mayıs'a karşı en eleştirici kanadadı da dahil ikinci anlayış içinde yer almıştır. Genel olarak aydınların, kamuoyunun, kitle örgütleri

ile baskı gruplarının eğilimi de burayadır. Bu iki çizgi, ortak iddialarının batılı demokrasi olmasına rağmen önemli farklarla birbirinden ayrılır. Bunlar, “katılma”, “çoğulculuk” ve “kurumlar” gibi noktalarda ortaya çıkar.

i. Çoğunlukçu yaklaşım:

DP/AP çizgisi, siyasal faaliyet alanının sınırlı tutulmasından yana olmuş, kendi denetimi dışındaki örgütlü toplum kesimlerinin baskı gruplarının ve kamuoyunun siyasal iktidarı etkileyici faaliyetlerini iyi karşılamamıştır. Toplumun sürekli olarak ve bizzat siyaset üretmesi, siyasete katılması ve iktidarı etkilemesi istenmemiştir. Anlayış açısından “halk” ya da “millet” seçmenler topluluğudur: Halkın esas rolü ve işlevi kendisini yönetecek olanları seçmektir. Dolayısıyla demokrasinin özü de “genel ve devri seçimler”dir. Belli aralıklarla bu seçim işi yapıldıktan ve “milli irade” bu şekilde belirlendikten sonra gerisi artık meclislerin ve oradan çıkacak olan hükümetlerin işidir. Politika da politikacılar alanıdır. Halkın, daha doğrusu seçmen kitlesinin belli dönemlerde oy kulanmanın ötesinde göstereceği siyasal faaliyet iktidarın icraatını engeller. Onun ülkeyi yönetmesini güçleştirir. Şu halde sistemin iyi işleyebilmesi, yönetilenlerin siyasal rol ve etkisinin en düşük düzeyde tutulmasına bağlıdır. Bu yönüyle bu çizgi, “katılımcı olmayan bir demokrasi” ya da bu anlamda bir “halksız demokrasi anlayışıdır”. Yönetilenlerin yönetenler üzerindeki fiili ve siyasi etkilerine bu şekilde karşı çıkış “saf milli egemenlik” görüşünün de ifadesidir.

Bu çizgi anayasal kurumlar ve kuvvetler ayrılığı ile sağlanabilecek “dengeli demokrasi” ve “bölünmüş egemenlik” anlayışına da karşıdır. Egemenlik, kaynağı bakımından (millet) nasıl tek ve bölünmez ise kullanışı bakımından da tek ve bölünmez olmalıdır. Bu açıdan DP/AP/DYP çizgisinin ideal anayasa tipi 1924 Anayasası’dır. Celal Bayar’ın resmi formulasyonu tersine çevirerek “kayıtsız şartsız millet hakimiyeti” derken “ulusal egemenliğin kullanımında yeni ortaklar getirdiği” gerekçesiyle 1961 Anayasasını eleştirirken savunduğu anlayış bu “saf milli irade teorisi”dir. “Yeni ortaklar”ın da Senato, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, özerk TRT ve Üniversite, Devlet Planlama Teşkilatı, Danıştay, Sayıştay, Yargıtay gibi resmi kuruluşlar ile basın, barolar,

öğretim üyeleri ve teknokrat dernekleri, baskı grupları gibi sivil toplum kuruluşları olduğunu burada hatırlatalım. 1961 Anayasasının uyguladığı dönemde de AP: “iktidar bölünmez” teziyle kuvvetler ayrılığına, özellikle yargı denetimine (anayasa mahkemesi ve danıştay) ve özerk kuruluşlara karşı bir tutum içinde olmuştur. Nitekim 1971-1973 Anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilmesinde bu parti faal bir rol oynamıştır. Yukarıda AP ve DP'nin 1980'lere götüren yıllarda halk oylaması, halkın kanun teklifi ve vetosu gibi katılımcı ve çoğulcu uygulamaların anayasaya konması talebinde birleştiklerine işaret edilmişti. Bu tavır değişikliğini saf temsili ve çoğunlukçu demokrasi anlayışından, katılımcı ve çoğulcu bir demokrasi ve anayasa anlayışına geçişi mi ifade eder? Böylesi uygulamalar özleri bakımından katılımcı bir demokrasinin araçlarıdır. Ancak somut bağlamında ele alınacak olursa örgütlü sivil toplum kuruluşlarının ve baskı gruplarının etkisini kabul etmeyen düşünce ve örgütlenme özgürlükleri konusundaki yasakların sürüp gitmesini isteyen bir siyasal çizginin bunları önermesi gerçek bir katılımcılık anlamına gelmez. Bu olsa olsa dinamik ve bilinçli toplum kesimlerine karşı “sessiz çoğunluğu” arkasına alma niyetiyle açılanabilir. Bu açıdan da katılımcılığı savunmak anlamına gelmediği gibi çoğulculuğu benimsemek gibi bir eğilimi de içermez. Öneriler “çoğunlukçu” davranışın yeni ve değişik bir arayışıdır.

ii. Çoğulcu Yaklaşım

CHP'nin simgelediği ikinci demokrasi ve anayasa anlayışı, birincisine kıyasla daha katılımcı, çoğulcu ve dengecedir. İlk hedefler beyannamesi “1959” ile CHP, aydınlar ve gençlik, 27 Mayıs ve MBK bu çizginin ana profilini belirlediler. CHP, 1976 programı da katılımcılığı hizalamıştı. Anayasal düzlemdeyse, 1924 Anayasası çoğunlukçu demokrasiye yatkınken, 1961 Anayasası çoğulculuğu öne çıkarmıştır. İlginçtir ki, çoğulcu yaklaşımda “tepeden inmece”, “otoriter/totoliter” yada “jakoben” olmakla suçlanan kemalizmin izleyicileri, çoğunlukçu yaklaşımda ise Türk devrimine mesafeli bir muhafazakarlığın (DP/AP) kadroları egemendi. Bu bakımdan, “çok partili yaşama geçildikten sonraki dönem içinde çoğulcu demokrasi anlayışının izlerini kemalist çizgide değil onun dışındaki siyasal akım ve unsurlarda aramak gerekir” (Bektaş, :1993: 57).

İki çizgi ile 1961 Anayasası arasındaki üçgende şu çelişki de yaşandı: çoğunlukçu yaklaşım AP ve sağ koalisyonlar aslında benimsemedikleri çoğulcu bir anayasayı en uzun süre uygulamak zorunda kaldılar. 1961 Anayasasının bir dramı da buradadır. İki çizgi arasında yeni ve ortak bir anayasal platform da oluşmamıştır. Bunlar, teröre karşı birleşmeyi başaramadıkları gibi, siyasal sistemin işlerliğini sağlayacak ulusal uzlaşma zeminini de yaratamadılar. Özellikle 1979-1980 krizinin bir siyasal anayasal mutabakatla aşılamamış olması, sivil rejimin yıkılmasını kolaylaştırmıştır. Bunda iki ana partinin yapılanmasının tam demokratik olmayışının, “liderler oligarşisi” ne dayanmasının da payı vardır.

3.3.1.2. Anayasanın Yapısal Zorlukları

Türkiye 1961 Anayasası ile kalkınmayı, sosyal adaleti ve demokrasiyi birlikte gerçekleştirmeyi hedeflemişti. Bu aslında zor bir denemeydi. Modelin üzerine oturtulmak istendiği sacayağının herbir bacağı ayrı bir özlemin ifadesiydi: bunları birbirleriyle bağdaştırmak güçtü. Bugünkü gelişmiş batı demokrasileri bile kalkınmalarını demokrasi ve sosyal eşitlik taleplerini uzun süre baskı altında tutarak ve dış kaynakları sömürerek gerçekleştirmişlerdi. Günümüzün gelişme yolundaki ülkeleri için ise, böyle bir dış kaynak kullanma olanağı yoktu. Büyümenin yolu iç kaynakları alabildiğince seferber edip hızlı bir sermaye birikiminin sağlanmasından geçiyordu. Sosyal adalet, sosyal devlet ve sosyal haklar sistemine bağlı kalmak ise sermaye birikimini ve büyümeyi yavaşlatıcı bir etken olarak gösterilmekteydi. Özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasinin geniş halk kitlelerine sağlayacağı talep ve hareket serbestliği de, bazılarınca, kalkınma davasını köstekleyen ikinci engeldi. Kısacası “kalkınma-sosyal adalet-demokrasi” üçgeni, az gelişmiş bir ülkede birbirleriyle uzlaştırılması zor unsurlardan kuruluydu. Bu temel zorluklara karşın 1961 sistemi ile 1977-1978'lere kadar iktisadi büyüme ve sosyal refah ile siyasal demokrasi birlikte götürülebilmiştir. Fakat, muhtemelen dünya iktisadi bunalımının Türkiye'yi de etkilemesi, iç pazarı kısımaya ve dışarıyla bütünleşmeye yönelik bir modelin gelip kendini dayatmasıyla ki, halkın sosyal ve siyasal hak taleplerini kollayan 1961 Anayasası katılcı-özgürlükçü-sosyal yönleriyle egemen çevreler için iyice tedirgin edici hale gelmeye başlıyordu. Bu

demokratik ve sosyal nitelikli anayasasının zor şartlarda ilk büyük sınavını vermeye soyunması “kalkınma-refah-demokrasi” üçgeninde sıkışmaya başlaması demektir.

3.3.1.3. Güçsüzlük Tezleri

1961 sisteminin “zayıf yürütme”ye yol açtığı görüşü ancak siyasal pratik için kısmen geçerli olabilecek bir iddiadır. 1924 Anayasası döneminde kağıt üzerinde zayıf görünen yürütme (hükümeti) tek partili ya da iki partili sistem sayesinde hemen hemen mutlak bir meclis sistemine sahipti. Bu onun güç merkezi durumuna yükselmesine olanak sağlıyordu. 1961 Anayasası döneminde ise 1965-1971 arası dışında, cılız ve oynak meclis çoğunluklarına dayanan hükümetler siyasal bakımdan zayıflamıştı. Karma hükümetler, sık sık değişen hükümetler bu zayıflığın hem göstergesi hem de sebebiydi. Ancak bu durum anayasadan çok seçim ve parti sisteminden kaynaklanıyordu.

3.3.1.4. Sistemin Teknik Kusurları

Sistemin işleyişini aksatan bazı kusurları, yasama organının düzenleniş ve çalışma biçiminde de bulmak mümkündür. Bir kere çift meclis sistemi kendinden bekleneni verememiş, yasama faaliyetinin hantallaştırılması sonucunu doğurmuştur. Toplantı yeter sayılarının yüksek tutulması da (salt çoğunluk), toplanmayı ve karar almayı güçleştiriyordu. (Kriz çözücü anahtarların yeterince bulunmadığı bir alanda olağanüstü hallerdir.) Anayasa ve yasalar yaygın şiddet olaylarına karşı hem önleyici hem de bastırıcı yetkileri tanımak bakımdan yetersiz değildi. Ancak, olağanüstü olayların olağan yöntemlerle bastırılmaması durumunda geriye sıkı yönetim ilan etmekten başka bir seçenek kalmıyordu. 1961 Anayasası, olağan/sivil durumla, olağanüstü/askeri durum arasında bir olağanüstü/sivil kategori öngörmüyordu. Gerçi Anayasanın 123. maddesi sivil bir olağanüstü rejimi öngörmüştü. Ama bu da sadece doğal afetler vb ile ilgiliydi. Anayasa böyleyken yasa yoluyla “olağanüstü haller” içine şiddet olaylarını da sokmaya olanak yoktu. Anayasada başından beri böyle bir seçenek bulunsaydı uzun yılların sıkı yönetim rejimi altında geçmesine belki de gerek kalmaz, bazı tehlikeler hükümetin siyasal sorumluluğunun çok daha net görüldüğü sivil olağanüstü hal rejiminde daha az zararla savuşturulabilirdi. Askeri rejimlerle sıkı

yönetimler arasındaki karşılıklı geçişler hesaba katıldığında böylesine bir sivil olağanüstü hal rejiminin öngörülmemiş olması, daha da büyük bir eksiklik sayılabilirdi (Tanör, 2005: 430).

4.1980 SONRASI

12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin yönetimine “komuta kademe ve zinciri içinde” bütünü ile el koymuştur. Genelkurmay Başkanlığında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanından oluşan milli güvenlik konseyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni ve hükümeti feshetmiş, siyasal parti faaliyetlerini yasaklamış, yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar, yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir.

Milli Güvenlik Konseyinin bir numaralı bildirisinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetime el koymasının amacı, “ülkenin bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebeplerin ortadan kaldırmak” olarak açıklanmıştır (Gözübüyük, 2003: 143).

4.1. 1982 ANAYASASI

Yüzyılı aşkın Osmanlı-Türkiye anayasal evrim sürecinde 1982 Anayasası ”Kırılma Aşaması” olarak görülmektedir. Osmanlıdan Cumhuriyete çok partili yaşama ve 1961 Anayasasının çoğulcu dönemine yayılan anayasal-siyasal gelişmeler, tek kişi iktidarında toplanan merkezi otoritenin, temsili esasa dayanan bir kurum tarafından (parlamento) dengelenmesi, bunun karşısında yargı denetiminin güçlendirilmesi ve birey özgürlüklerinin güvence altına alınması yönünde olmuştur. Siyasal iktidar kaynağının ilahi olmaktan çıkarılarak “Ulusal egemenlik” temelinde dünyevileştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi, evrim sürecinde devrim niteliğindeki radikal dönüşümlerdir.

1982 Anayasası ise, yürütme karşısında yasama erkini kayıtlamış, her ikisi üzerinde yargısal denetimi zayıflatmış olağan üstü yönetimleri yargı erkinin denetim alanından çıkarmıştır. Özgürlükler üzerindeki kayıtlamalarla birlikte demokratik

katılımları tıkaştır. Yurttaş “mekanı”nı gözetim altına soktuğu merkezi otoriteye aşırı güçlendiren anayasa, devleti yeinden “kutsal”laştırmıştır.

İşte bu nedenledir ki, 1876 Kanun-i Esas-i'sinden önceki gelişmeler başlangıç alındığında, Tanzimattan 1990'lara uzanan yüz elli yıllık anayasal – siyasaal evrim sürecinde 1982 Anayasası bir “kıırma halkası” olarak nitelenebilir (Kaboğlu, 2010: 151).

4.1.1. 1982 Anayasasının Genel Özellikleri

1982 Anayasası kazuistik yöntemle hazırlanmıştır. Kanunlara ve meclis içtüzüklerine bırakılabilecek pek çok konuyu düzenleme yoluna gitmiştir. 1961 Anayasasından daha sert bir nitelik taşır. Şöyle ki: 1982 Anayasasında değiştirilemeyecek hükümlerin sayısı artırılmıştır. Anayasa değişikliklerinde 1961 Anayasası döneminde olmayan bir onay safhası eklenmiştir. Cumhurbaşkanına, onaylamadığı anayasa değişikliklerini halkoyuna sunma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanına anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları geri gönderme yetkisi kabul edilmişti. Bu hüküm 1982 Anayasasının en önemli yeniliklerinden birisidir. Oysa 1924 ve 1961 Anayasalarında cumhurbaşkanının böyle bir yetkisi mevcut değildi.

1982 Anayasası hurriyetlere karşı güçlü devlet ve otoriter idare kavramlarına geniş yer vermiş ve özellikle yürütmeyi, yasama ve yargı karşısında daha da güçlendirerek otoritenin ağırlığını arttırmıştır. Az katlımcı demokrasi modelini benimsemiştir. Belli ölçüde depolitizasyonu, yani siyasetten uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Buna göre: siyasi partiler yurt dışında teşkilatlanamazlar, kadın kolu, gençlik kolu ve vakıf kuramazlar. Siyasi partiler; dernek, sendika, kooperatif ve meslek kuruluşları ile siyasi ilişki kuramazlar ve onlardan destek alamazlar.

1982 Anayasası'nda siyasal tıkanıklıkları giderici çözümler benimsemiştir. Cumhurbaşkanına, 1961 Anayasasına göre daha kolay şartlara bağlanmış bir seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. 1961 Anayasası döneminde meclis başkanlığı seçiminde salt çoğunluk şartından vazgeçilmediği için bu konuda da tıkanıklıklar yaşanmıştır. 1982 Anayasası ile meclis başkanlığı seçimi de dördüncü turda en fazla oy alan kimsenin meclis başkanı olacağı kabul edilmiştir. 1961 Anayasası döneminde Anayasa

Mahkemesine meclis tarafından üye seçiliyordu ve bu konuda da tıkanmalar yaşanıyordu. 1982 Anayasası, yasama organı tarafından Anayasa Mahkemesine üye seçilmesi usulüne son vermiştir. 1961 Anayasasına göre, meclislerin toplantı ve karar yeter sayıları üye tam sayılarının salt çoğunluğu idi. 1982 Anayasasında ise TBMM'nin üye tam sayısının en az 1/3 ile toplanacağı ve katılanların salt çoğunluğu ile karar vereceği kuralı kabul edilmiştir. 1961 Anayasasında meclis siyasi parti grubu en az 10 milletvekilinden kuruluyordu. 1982 Anayasasında bu sayı 20'ye çıkarılarak grup kuranların sahip oldukları yetkilerin kullanılmasının güçleştirilmesi yoluna gidilmiştir. 1982 Anayasası ile çift meclis sisteminden vazgeçilerek yasama süreci basitleştirilmiştir. Parlamenter sistemdeki tıkanıklıkları giderme amacına yönelmiş bu tür kurul ve kurallar anayasa hukukunda rasyonelleştirilmiş parlamentarizm olarak adlandırılır. Dolayısıyla 1982 Anayasasının daha rasyonel bir parlamentarizm kabul ettiği söylenebilir (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2006: 33).

1982 Anayasası, önceki Türkiye Anayasalarında olduğu gibi, çağdaşı olan diğer anayasalardan da farklı özellikler göstermektedir: Öncelikle işaret edilmesi gereken, 1982 Anayasası ile kopma/kırılma dönemlerinde hazırlanan anayasalar arasındaki farktır. Şöyle ki: adı geçen anayasalar kopuşun yol açtığı ortam ve koşullara tepkinin veya önceki dönemle hesaplaşmanın yanı sıra, söz konusu dönemi aşmak amacıyla demokratik güçlerin yeni dönem için uzlaşma iradesini de yansıtır. 1975 Yunanistan, 1976 Portekiz ve 1978 İspanya Anayasaları, böyle bir sürecin ürünüdür. Buna karşılık 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, ara dönemde de ülke yönetimine hâkim olan askeri iktidarın denetim ve gözetiminde hazırlandı: son sözü onlar söyledi. Bu açıdan, askeri yönetimin sivil yönetim üzerinde anayasa yoluyla vesayeti, belirgindir (Kaboğlu, 2010: 23).

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan o dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve Kuvvet Komutanlarıdır. Bu komutanlardan oluşan Milli Güvenlik Konseyi ve oluşturulan Danışma Meclisi yeni bir anayasa çalışmasına girişmiş ve ortaya çıkan 1982 Anayasası devletin üstünlüğüne öncelik tanıyan ve bireyin haklarını kısıtlayan bir anlayışın ürünü olmuştur. Öte yandan

okullara konan zorunlu din dersleri yoluyla öğrencilerin aşırı sol akımlara karşı koyacağı görüşü egemen olmuştur. Ancak bu ve benzer girişimler sağ düşüncelere yeşil ışık yakılmasına ve Atatürk devrimine karşı çağdaşlaşmaya ters düşen görüşlerin, grupların güçlenmesine yol açmıştır. Bu açıdan 12 Eylül darbesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin "yeşil kuşak projesinin" uygulamaya konulması da denilebilir. Peki "yeşil kuşak projesi" nedir? II. Dünya savaşı sonrasında ABD'nin Rusya'nın yönetimi altında ya da ona yakın Müslüman ülkelerde ılımlı İslam politikasını uygulayanları iktidara getirip komunizme karşı kalkan oluşturma projesidir. Türkiye'de bu kalkan NATO'ya girmemizle beraber oluşturulmaya başlanmıştır. Yeşil Kuşak Projesi elbette sadece Sovyetleri kuşatmaya hizmet etmemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Kral Faruk'u deviren Nasır, ulusalcı politikalarıyla ABD'ye ve Avrupa'ya sıkıntı verirken, 1960'lı yıllarda Irak ve Suriye'deki Baas ulusal solculuğu ABD çıkarlarına zarar vermeye başlamışlardı. İşte böyle bir dönemde hem Sovyetler Birliği'ni sıkıştırmak için, hem de bu ülkelerde Baasçılık ya da ulusalcılık şeklinde gelişen anti-Amerikancı siyaseti engellemek amacıyla bu proje hayata geçirilmeye başlanmıştır. Benzeri bir durum Türkiye'de de yaşanmaktaydı. Batı değerlerini esas alarak kurulan laik cumhuriyetten onun değerlerini savunduğunu söyleyen sol sosyalist bir muhalefet ortaya çıkıyordu. 68 kuşağı sosyalist ideoloji ve teorik değerleri esas alırken, sol kemalizm diyebileceğimiz bir etki de taşımaktadır. İşçiler, köylüler ve öğrenciler içinde bu eğilim güçlenirken ordu, yargı ve bürokraside de bu eğilimlere karşı bir ilginin olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki gelişmeler ve bunlara karşı alınacak tedbirler 1970'lerin başında ABD için çok önemli olmaktadır. Çünkü ABD ve Batı'nın çıkarları sadece Türkiye'de değil tüm bölgede tehlikeye düşecektir. Böyle olursa Sovyet kuşatması başarıya ulaşamayacaktır. Çünkü Türkiye yoluyla Türk bölgelere ulaşmak mümkün olmayacaktır. Yani Yeşil Kuşak denilince ilk önce akla Türkiye'nin gelmesi kadar doğal bir şey yoktur. Bu dönemde Türkiye'de gerçekleşen müdahaleler, siyasi otorite ve oluşturulmaya çalışılan kurumsal ve hukuksal düzende bu süreçlerin etkisini görmek mümkündür.

Cumhuriyetin ilanından bu yana ülkemizdeki çağdaşlaşma sürekli devletin uyguladığı politikalarla gerçekleştiğinden, bu değişim sürecindeki kazanımları korumak için sürekli müdahaleci bir devlet örgütlenmesi söz konusudur (Turan, 1998: 832). Bu da

bu kazanımları reddedenler yanında kimi durumlarda düşünce bazında sorgulayanları da cezalandırabilmektedir. Bu amaçla çıkarılan kanunlarda çeşitli düşünce suçları öngörülmüştür. Hatta Anayasa'nın benimsediği ideoloji kalıbının dışına taşan düşünce açıklamaları ve bu özelliklere sahip partilerin kurulması demokratik rejimin geleceği için hemen açık bir tehdit olarak algılanabilmekte ve bunların susturulması yoluna gidilebilmektedir (Hakyemez, 2000: 151). Sonuç olarak, günümüzde, bir yandan açık demokrasi için bir tehdit konumuna gelebilen ve şiddeti savunan düşünce akımları ve bu amaçlı örgütlerin varlığı, diğer taraftan aşırı yasaklayıcı hukuki mevzuat ve demokratik siyasal kültürümüzün kimi olumsuz yönleri dolayısıyla ülkemizdeki militan demokrasi uygulaması özellikle 1970'li yıllardan bu yana sürekli gündemde olmuştur. Bu konuda rasyonel bir dengenin sağlanamaması da sorunun çözümsüzlüğünün sürüp gitmesine neden olmaktadır (Hakyemez, 2000: 153). 1982 Anayasası özgürlük-otorite dengesinde özgürlükçü olmaktan ziyade, otoriteye ağırlık vermiş ve devleti bireyin üstünde tutmuştur. Hak ve özgürlüklerin güvence alanının daraltılması araç olarak kabul edilmiştir. Bu yol, fazla özgürlüğün anarşi getirdiği ve devleti zayıf kıldığı gibi yanlış bir temele dayanmaktadır ve bu nedenle hak ve özgürlüklerin egemen olması gereken demokratik bir rejimde, siyasal iktidarı güçlü kılma amacını gerçekleştirmede kullanılabilecek en sakıncalı yoldur. Oysa demokratik bir devletin güçlü olması hak ve özgürlüklerin etkin ve kullanılabilir olmasıyla mümkündür. Bir devlette anarşi fazla özgürlükten değil; ancak siyasal iktidarın güçsüzlüğünden kaynaklanır (Hakyemez, 2000:155). Böylece 1982 Anayasası'nda, liberal demokratik bir rejimin temel özelliklerinden birisi olması gereken sistemin bireyin üstünlüğüne dayanması gerektiği ilkesi ihmal edilmiştir. Birey, ancak anayasa'nın izin verdiği ölçüde demokratik haklarını kullanabilen bir özne durumuna getirilmiştir.

2001 yılı içinde 1982 Anayasasında bir dizi “değişiklikler” yapılmış ve bu değişiklikler yürürlüğe girmiştir. Bu anayasada daha önce yapılan değişiklikler de göz önünde tutulursa, bugüne değin 1982 Anayasasının yaklaşık üçte biri değiştirilmiştir. Bu anayasayı daha demokratik bir içeriğe kavuşturmak yapılan değişikliklerin amacını oluşturmuştur (Kili, 2003: 155). Yapılan değişiklikler özellikle AB'ye giriş politikaları doğrultusunda yoğun bir şekilde devam etmektedir. Hatta yeni bir anayasa yapılarak,

anayasanın sivil hale getirilmesi düşüncesi sonuca ulaşmasa da girişim aşamasına kadar gelmiştir.

Türkiye’de Anayasa yenileme iradesi, yaklaşık yirmi yıllık bir geçmişe uzanıyor: TÜSİAD’dan DİSK’e kadar, geniş bir yelpaze söz konusu. Fakat yeni anayasa yolunda somut ürünler daha çok son on yılda ortaya konuldu: TOBB (2000), TBB (2001), AKP (2007), TBB (2007), bunların başlıca örnekleridir. Ne varki, bu dönemde resmen yapılabilen anayasanın yenilenmesi değil, değiştirilmesidir.

Anayasa yapım süreci, geçmişten alınan miras ve günümüze ilişkin sorunlar ışığında geleceğe yönelik çözüm önerilerinin birlikte düşünülmesini gerekli kılar. Bu nedenle yeni anayasa çalışmalarında 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları ortak miras olarak değerlendirilebilir. Ne varki, yeni anayasa Türkiye’nin geleceğine ilişkin bir belge olacağı için anayasal mirasın ortak paydaları kadar çağdaş anayasaların verileri de yol gösterici olmalıdır. Gerçekten günümüzde insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti, insanın ortak anayasal mirasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan, Kaboğlu’nun (2010:33) da belirttiği gibi yeni anayasa çalışmasında ulusal mirasla insanın ortak anayasa mirası arasında sentez yapılabildiği ölçüde, anayasanın, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun deyişiyle “Türkiye Halkı”nın otobiyografisi özelliğinden söz etmesi mümkün olabilir.

SONUÇ

Anayasa, bir devletin temel yapısını, yönetim şeklini, devletin temel organlarını, bunların birbirleri ile ilişkilerini, devlet iktidarının el değiştirmesini, kişilerin devlete ve devletin de kişilere karşı hak ve görevlerini düzenleyen ve güvence altına alan, en üst hukuk kurallarıdır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi anayasaların devlet yönetiminden, bireylerin yaşam alanlarına kadar üstün hukuk kuralları olarak düzenleme yapması sebebiyle; bir devletin modernleşme sürecindeki yeri oldukça önemlidir. Çünkü, geleneksel toplumların modern topluma dönüşmelerini sağlayan öncelikle hukuk kuralları ve hukuk reformudur. “Anayasanın üstünlüğü” gereği, yasaların ve diğer hukuk kurallarının anayasaya uygun olması zorunlu olduğu düşünüldüğünde bir toplumun modernleşmesinin ilk aşaması toplumsal hareketlerden sonra bir parlamento teşkil etmek ve sonrasında anayasa yapmaktır.

Modern devletin ortaya çıkışındaki aşamalardan birisi feodal sadakat bağlarının, kişisel itaat bağlarının çözülerek yerine soyut bir iktidar kaynağına, kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Böylelikle iktidarın kaynağı soyut bir kaynağa taşınmış ve gelecekte ulus kurgusunun bu kaynaktan rakipsiz olarak yer almasına yol açılmıştır. Modern devletin meşruiyet kaynağı ulus, amacı ise ulusal egemenliktir. Meşruiyet, siyasi iktidarın amaçlarını, eylemlerinin niteliklerini topluma kabul ettirme sorunudur. İktidar, toplumu ne adına yönettiğini söylemeden, toplumdan onay almadan meşrulaşamaz. Modern devletin en önemli açılımı eylemlerinin meşruiyet kökenini geleneksel iktidar uygulamalarının aksine kendinde değil toplumda aramasıdır. Modern öncesi dönemde devletler meşruiyetlerini ulusal kimlikte değil, geleneksel, dinsel, yerel zeminlerde bulmaktadırlar. Ulus devlette, kul ve köle yoktur, vatandaşlık vardır. Modern devlet, kendi meşruiyetine olan inancı kurmak ve geliştirmek, kendisini koruma altına almak, meşruiyetine yönelik eleştirileri ortadan kaldırmak için toplumda birlik ve düzeni sağlamaya çalışır. Modern devlet teorilerinin beslendiği bu ana kaynaklardan özellikle Rousseau'nun egemenlik, “genel irade” fikirleri toplum üzerinde mutlak egemenliği arzularak toplumu dönüştürmek isteyen devrimci, modernleştirici devletlere ilham

kaynağı olmuştur. Rousseau'ya göre; “...egemenlik genel iradenin uygulanmasından başka bir şey olmadığına göre; hiçbir zaman devredilemez...” Yine aynı nedenden dolayı egemenlik bölünemez (Rousseau, 1999: 59-61).

Modernleşmenin siyasi projesi en geniş haliyle demokrasiye dayanır. Laiklik bu projenin içindedir; özgürleşmenin aracı olarak tanımlanır. Gelişimini tamamlamış ulus devletler, modern devletler, belli bir “standartlaşma”ya başvurur ve doğal olarak monisttir. Devletin tek bir para birimi ve tek bir maliyesi vardır. Genellikle tek bir ulusal dil vardır. Bu tek ulusal dil, çoğu kez çok sayıda yerel dil ve lehçeye yapay biçimde üstün kılınmıştır. Tüm yerel kimliklerin üstünde homojen bir ulus kimliği oluşturulmaya çalışılır. Son olarak, farklı hukuk geleneklerinin yalnızca sınırlı amaçlar ve çevre bölgeler içinde geçerliliklerini korudukları tek bir hukuk sistemi vardır (Şen, 2004: 37).

Modernleşme, evrimleşerek geleneksel toplumdaki modern topluma, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru giden; siyasal açıdan feodal devlet yapısından modern devlet veya ulus devlet yapısına, liberal ve temsili demokrasiye geçiş yönünde ilerleyen bir oluşumu ifade eder. Bu bağlamda Batıda modernleşme süreci evrimsel bir yol izlediği halde Batı dışında ve Batı örnek alınarak bu yolu izleyen ülkelerde ise bu süreç devrimsel bir nitelik kazanmıştır. Batıda özellikle Rönesans ve Reform hareketleri ile Fransız İhtilali'nden sonra gelişen insan temel hak ve hürriyetleri ile devletin yönetim şekillerinin tartışılması, bilimin öne çıkıp, özgür düşünceye ve akla önem verilmesi sonucu yeni keşif ve icatların gerçekleşmesi insanların daha mutlu, daha refah dolu bir hayat tarzı arayışına itmiştir. 19. yüzyılda sanayi devrimi gerçekleşmiş, bilim ve teknoloji hızla gelişmeye başlamıştır. Bu nedenle modernleşme adına evrimini tamamlamış bir toplum olarak Batı, bu gelişmeler üzerine hukuk normları koymuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca titizlikle uyguladığı ve “Millet Sistemi” olarak adlandırılan, kültürel-hukuki özerkliğe dayalı etnik siyasi yapısı, milliyetçilikle birlikte sarsılmaya başlamıştır. Devlet bir anlamda düzensizliğin, anarşizmin karşıtıdır, bu nedenle devletten beklenen adalettir. Huzur, asayiş ve adalet demektir. Padişah yönetme hakkını yönetiminin şer'i kurallara uygunluğundan almakta, iktidar hakkını millete dayandırmamaktadır. Padişah adaletle hükmederse iktidar hakkı meşrudur.

Modern devlet ise adaletin yerine eşitliği koymak zorunda kalacaktır. Ancak kimi zaman mutlak eşitlik adil olmayabilmektedir. Tanzimat'la başlayan siyasi, askeri, kültürel ve toplumsal alanda yapılan yenilik hareketlerinin batılı kurumların alınmasıyla gerçekleştirilebileceğinin düşünülmesi, Osmanlı modernleşmesini özgün kılmamıştır. Batıdan alınan yeni kurumlar aracılığıyla oluşturulan siyasal ortamdan yararlanan ve modernleşme adına pek çok sorunun anayasal yönetimle çözülebileceğine inanan meşrutiyetçi kadro ise iktidara geldiğinde eski geleneği sürdürmüş olmakla birlikte sağladığı zengin düşünce birikimi ile kendisinden sonra gelenler için önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu durum Türk modernleşmesinin evrimsel niteliğe bürünmesine yetmemiştir. Bu nedendir ki; Türkiye'de modernleşme süreci devrimsel niteliklidir. Zira; Türkiye'de Avrupa'daki ekonomik ve sosyal sınıflar oluşmamış, ulus bilinci gelişmemiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik kaosun bir sonucu olarak geliştirilen bunalım felsefelerinin aksine modernleşme kuramı, Batıya mevcut durumdan memnuniyet ve kendisine güven duygusu vermektedir. 19. yüzyıl Batı düşüncesinde egemen olan evrimci, ilerlemeci toplumsal değişme anlayışı, 20. yüzyılda modernleşme kuramı ile yeniden canlılık kazanır. 19. yüzyılda “ilkel” toplumlardan “uygar” Batılı toplumlara doğru olan toplumsal değişimin yönü, modernleşme kuramında “geleneksel” toplumların “modern” Batılı toplumlara doğru evrilmeleri şekline dönüşür.

Modernleşme kuramcılarına göre; gelişme çizgisinin başlangıç noktasında “Batı dışı geleneksel, kırsal, tarım toplumu”, son noktasında da “modern, kentsel, sanayileşmiş Batı toplumu” bulunmaktadır. Geleneksel toplumda; durağan toplumsal yapı, tarıma dayalı ekonomi, düşük okuma-yazma oranı, düşük hayat standardı, kurumsallaşma eksikliği, kanun ve kurallardan ziyade gelenek, kaderci zihniyet anlayışı hakimdir. Buna karşılık modern toplum; dinamik, şehirli hayat tarzı, sanayileşmiş, kurumsallaşmış yapı, okuma-yazma oranı yüksek, yüksek öğrenim yaygın, siyasete yoğun katılım, demokratikleşme ve laik düşünüş tarzları hakim olduğu bir toplumdur. Toplumsal değişimin yönü geleneksel toplumdaki modern topluma doğrudur (Coşkun, 1989:294-301). Bu nedenle Türkiye Batıya yönelmiş, modernleşme örneği olarak Batı tipi

modernleşmeyi esas almıştır. Bu bağlamdadır ki; geleneksel kurumlar üzerinde önemli devrimler yapılmıştır.

Modernleşme sürecinde hukuk kuralları çok önemli bir yer tutar. Hukuk devleti anlayışında en güçlü toplumsal otorite olan devleti ve siyasi iktidarı sınırlayan hukuk kurallarının başında anayasa yer almaktadır. Bu nedendir ki; modernleşme sürecinde hukuk kurallarının içinde anayasaların ayrı bir önemi vardır. Anayasalar, farklı siyasi düşünce, inanç ve kanaatten, farklı sosyal sınıf ve statüden insanların barış içerisinde bir arada yaşamalarının temel kurallarını gösteren toplumsal sözleşmelerdir. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle ülke yönetimi keyfilikten kurtularak toplumsal uzlaşmanın ürünü olan objektif kurallara bağlanır.

Anayasal ve kurumsal inşa bağlamında modernleşme süreçleri; bireylerin devletten daha çok hak talep etmesi neticesinde birey hak ve hürriyetlerinin anayasal güvence altına alınmasını doğuran veya yönetim biçimi ile kurumsal yapıyı değiştiren tali veya asli anayasa değişiklikleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanun-ı Esasisi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve halen yürürlükte olan 1982 Anayasası ile Osmanlı-Türk anayasal hareketlerinin modernleşme sürecindeki etkileri bu kapsamda ele alınmıştır.

Ancak Türkiye’de modernleşme son iki yüzyılının en önemli problemlerinden biri olarak halen üzerinde düşünölmeye, tartışılmaya devam edilen bir konudur. Batı uygarlığından esinlenerek çağdaş topluma kavuşma özlemi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun batı karşısında geri kaldığını kabullenmesiyle başlayan modernleşme süreci, bugün batılı devletlerin içinde yer aldığı Avrupa Birliği’ne katılma isteği ile halen devam etmektedir. Bu çerçevede 1982 Anayasası’nda da Avrupa Birliğine uyum çerçevesinde anayasal düzeyde değişiklikler yapılmaya devam etmektedir.

Son on dört yılda yapılan değişikliklerin, insan haklarının iyileştirilmesine ve siyasal rejimin demokratikleşmesine katkısı yadsınamaz. Ancak bu değişiklikler, çağdaş Türkiye’nin kurumlarında hissedilen demokratikleşme ihtiyacına yanıt vermekten uzak

kalmaktadır. Türkiye'nin iç dinamiklerinden ve ulusal-üstü taahhütlerinden yola çıkılarak yeni bir anayasa hazırlanabilir. Hem dikey (insan hakları, demokrasi, hukuk devleti), hem yatay (doğa, birey, devlet) olmak üzere iki dizide toplanan üç kavram, kanımızca yeni bir anayasanın ruhunu ve yapısını belirleyebilir (Kaboğlu, 2010: 100).

Çünkü, 1982 Anayasası olağanüstü ortam ve koşullarda, üstelik askeri yönetim altında, Türkiye toplumunun, varlığını hep aynı ortamda sürdüreceği zihniyeti ile hazırlandı. Ne var ki, yürürlüğe girişinin üzerinden sadece beş yıl geçtikten sonra değiştirilmeye başlandı ve sürekli gözden geçirildi. Bu süreçte, kuşkusuz bazı ilerlemeler sağlandı; ancak hazırlama sürecine damgasını vuran otoriter zihniyet, iç çelişkileri ve kurumlararası dengeleri bozan özelliği silinemedi.

Bu söylenenlere şu eklenebilir: 1982 Anayasasının hazırlandığı dönemde bölgemizdeki anayasal tablo ile son yirmi yılda tanık olunan anayasal gelişmeler haritası, anayasacılık bakımından tamamen farklı ortam ve koşullar yarattı. Bu bağlamda 1982 Anayasası ayırık ve geçmiş dönemde kalan bir belgeye dönmüş oldu (Kaboğlu, 2010: 23-34).

Geçen zaman diliminde ülkemiz, nüfus yapısı, köy-kent ilişkisi, ekonomik sektörler arası denge, eğitim düzeyi başta olmak üzere, çok yönlü değişikliklere uğradı, adeta kabuk değiştirdi. Bu arada, değişen dünya koşulları bağlamında Türkiye, gerek kendi coğrafyasında ve Avrupa ile ilişkilerinde, gerekse uluslararası ilişkilerinde içe kapalılığı aştı. Ayrıca, anayasacılığın anlam ve kapsamı değişti. Özetle, gelişen dünyaya uyarlanma ve ivme kazanan anayasacılık hareketlerini içselleştirme ereğinde toplumun önünü açmak amacıyla, anayasanın yenilenmesi de güncel bir gereklilik haline gelmiştir. Türkiye'de son dönemde siyasal partilerin bu yönde irade belirttikleri görülmektedir. Ancak sözkonusu irade üzerinde bir konsensüs sağlanamadığı için sözkonusu irade uygun bir anayasa yapılmasına dönüşmemiştir.

KAYNAKÇA

- Açikel, F. (2007). *Paradigmalar , Model-Bağımlı Modernleşme Üzerine Kavramsal Bir Deneme:Seçkinler ve Osmanlı-Türk Modernliğinin Bilişsel-Kurumsal Repertuarı*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Akça, G. ve Hülür, H. *Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu-Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek*. Tarihsiz. Selçuk Üniversitesi Yayınları. <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s16/akca.pdf>
- Akgün, M. (1988). *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akın, R. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918)*. Der Yayınları: İstanbul.
- Akkaya Kia, R. (2006). *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Akşin, S. (2001). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Akyol, T. (1996). *Medine'den Lozan'a*, İstanbul: Türk Edebiyatı Dizisi.
- Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (4. Baskı), İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1989). II. Meşrutiyet'te Doğa Felsefesi ya da Subhi Edhem Üzerine Notlar. *Felsefe Dergisi*, Sayı: 29.
- Altun, F. (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Arsel, İ. (1965). *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. Ankara: Mars Matbaası.
- Aslan, T. (2008). II. Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21.
- Ateş, T. (2002). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd.Şt.
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi. CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berger, P.L., Brigitte, B., Hansfried, K. (1985). *Modernleşme ve Bilinç*, (C.CERİT Çev). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Beriş, H.E. (2005). *Moderniteden Post-Moderniteye, Siyaset*, der. Mümtaz'er Türköne, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Berkes, N. (1997). *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

- Berkes, N. (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (13.Baskı), İstanbul: YPK Yayınları.
- Bilge, N. (1990). *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel İlkeleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Block, Marc. (1998). *Feodal Toplum*. (M. A. Kılıçbay Çev). Ankara: Opus Yayınları.
- Bulaç, A. (1995). *Modern Ulus Devlet*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Burns, J.H. (1993). *Histoire de la Pensee Politique Medievale*, PUF, akt. R. Akkaya Kia. (2006). *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*, İstanbul: Beta Basım A.Ş
- Burçak, B. (2006). 19. Yüzyıl Osmanlı Entelektüeli ve Bilimcilik. *Doğu-Batı Dergileri*, Sayı:35. 49-59.
- Çadircı, M. (1988). Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim. *Belleten*, Sayı: 203.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi,.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çelik, E. (1965). *Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çetin, H. (2003). *Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetinkaya, B.A. (2002). Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 2.
- Çetinsaya, G. (2006). Kalemiye’den Mükiye’ye Tanzimat Zihniyeti. M.Ö. ALKAN. (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt-1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (7. Baskı) içinde (54-59), İstanbul, İletişim Yayınları
- Çiğdem, A. (2007). Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalgı, Batılılaşma, Modernite ve Modernization. M. Gültekingil ve T. Bora. (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinden İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem. A. (2004). *Bir İmkân Olarak Modernite*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davison, R.H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876. Cilt II*, (O. Akınhay Çev.). İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Demirel, Y. (1991). *Lütfi Bey’in Günlüğü*, İstanbul: Arma Yayın.
- Demirtaş, B. (2007/2). Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 8. Sayı: 13. 389-40
- Divitçioğlu, S. (1981). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Kırklareli: Sermet Matbaası.

- Doğan, İ. (1999). Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar. *Kamu Hukuku Arşivi (KHUKA)*, Cilt III, Sayı 2, 105-121.
- Eisenstadt, S.N. (2007). *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*. (U. Çoşkun Çev.) Ankara: Doğu-batı yayınları.
- Erdoğan, M. (2001). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. 3. Baskı. Ankara: Liberte Yayınları
- Eroğlu, H. (1982). *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ertan, T. F. (Ed.). (2001). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (2010). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eyicil, A. (2002). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Türkler Ansiklopedisi, c. XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. (A. Berktaş Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gevgili, A. (1990). *Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A., Christopher, P. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*. (S. Uyurkulak-M. Sağlam Çev.). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Gökalp, Ş. Y. (2005). *Türkiye’de Modernleşme Sürecinde Devlet Geleneğinin Etkisi*. Yayınlanmamış YL Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Göle, N. (2007). Batı Dışı Modernlik Kavramı Üzerine, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, Cilt: 3*. İstanbul: İletişim Yayınları,.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Anayasa Hukuku*. 12. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gül, M. (2003). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Barış Kitabevi.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (2000). *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*. Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- Hakyemez, Y.Ş. (2003). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı :4, 62-92, 2003*, Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı
- Hanioğlu, Ş. (1984). *Osmanlı Aydınında Değişme ve Bilim, Toplum ve Bilim*, Sayı: 27.

- Huntington, S.P. (1967). Siyasal Gelişme ve Bozulma. *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23/1-4.
- Honig, R. (1935). *Hukuk Başlangıcı ve Tarihi*. (M.Yavuz Çev.) İstanbul.
- Imbert, P. (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*. İstanbul: Havas Yayınları.
- Işıқтаç, Y. (2004). *Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- İmregün, O. (1995). *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- İnalçık, H. (2008). II. Meşrutiyet. *Doğu-Batı, II. Meşrutiyet Özel Sayısı, Cilt: 1, Sayı: 45*.
- Jaeschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Jorgensen, S. (2001). *Hukuk ve Toplum*, (Ü. Yükselbaba ve N. Beysan Çev:) İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Kaboğlu, İ. (2010). *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası Halk Neyi Oylayacak*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kansu, A. (1998). *Kemalist "Yeni Düzen" Projesine Direniş (1920-1923)*. C. Koçak (Ed.) *Birinci Meclis* içinde (135), Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karakaş, M. (2006). *Küreselleşme ve Türk Kimliği*. Ankara: Elips Kitap.
- Karpat, K. (2006). Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış. *Doğu-Batı Dergisi*, İstanbul, Sayı:35, 61-84.
- Kili, S. (1995). *Atatürk Devrimi*. Ankara: T.C.İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kili, S. (2003). *Türk Devrim Tarihi*, 8. Baskı, İstanbul: Kültür Yayınları.
- Kili, S., Gözübüyük, Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri 'Sened-i İttifak'tan Günümüze*. Ankara.
- Koçak, C. (1985). Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2004). "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet". M.Ö. Alkan. (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (6. Baskı) içinde (72-82). İstanbul. İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2010). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuyaş, A. (2006). *Tarih (1839-1939)*. İstanbul: Tüsiad Yayınları.
- Küçük, M. (1994). *Modernite Versus Postmodernite*. II. Basım. Ankara: Vadi Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul: Arkadaş Yayınları.

- Mardin, Ş. (1985). 19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset.: Makaleler I*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (1991). Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). Yeni Osmanlı Düşüncesi. M.Ö. ALKAN. (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (7. Baskı) içinde (42-53), İstanbul: İletişim Yayınları
- Mumcu, A. (1994). *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*. II. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü. ve Ercan, İ. (2006). *Anayasa Hukuku, İdare Hukuku*, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Okay, O. (1998). Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme. E. İhsanoğlu. (Ed.) *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, Cilt II*, içinde, İstanbul: İrcica Yayınları.
- Okyar, O. (1997). 19. Yüzyıl Osmanlı Çağdaşlaşmasında Politikanın Yeri. *Liberal Düşünce*, Sayı:7.
- Ortaylı, İ. (1999). Osmanlı Kimliği, Cogito, *Osmanlılar Özel Sayısı*, İstanbul: Sayı: 19.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (2003). *Cumhuriyet Çınarı*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Özay, İ. (1986). *Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Korunma*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Özbudun, E. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*. 7. Baskı. Ankara: Yetkin yayınları.
- Pıerson, C. (2000). *Modern Devlet*. İstanbul: Berdan Matbaası.
- Pırenne, H. (2002). *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. (Ş.Karadeniz Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poggi, G. (2005). *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Ş.Kut ve B. Toprak Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rasim, A. *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi: III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecit*, 3. Basım, hazırlayan: H. V. Velidedeoğlu, İstanbul: Evrim Yayınları,.
- Rousseau, J.J. (1999). *Toplum Sözleşmesi*. (A. Erenuluğ Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Rumpf, C. (1995). *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, (B. Oder Çev.). Ankara: Friderich-Naumann Vakıf Yayınları.

- Sander, Oral. (2004). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Sarıbay, A.Y., Kalaycıoğlu, E. (2000). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Soysal, M. (1990). *100 soruda Anayasanın Anlamı*. 8. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sezer, A. (2001). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, T.F.Ertan (Ed.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sezer, H. (1988). *Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Sonrasında Meydana Gelen Askeri Sosyal Gelişmeler*. Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Somel, S.A. (2006) .Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (839-1913). M.Ö. ALKAN. (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (7. Baskı) içinde (88-97), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (O. Akınhay Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şahan, Y. (2000). *Çağdaşlaşma Süreci Aydınlanma ve Kemalist Türkiye*, Ankara: Aydınlanma Kitapları.
- Şen, Y.F. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şener, E. (2001). *Açıklamalı-Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Şentürk, R. (2008). *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi, Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. Baskı, İstanbul: BDS Yayınları.
- Tanör, B. (2005). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyel, S. (2001). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır.
- Tekeli, İ. (2007). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Üzerine Bir Üst Anlatı. M. Gültekinil ve T. Bora. (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, Y. ve Çağatay Okutan. (2012). *Türk Siyasal Hayatı*. İkinci Baskı.
- Teziç, E. (2003). *Anayasa Hukuku*, İstanbul. Beta Yayınları.
- Timur, T. (1994). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1996). *Osmanlı Çalışmaları*, İstanbul, İmge Yayınevi.

- Toprak, Z. (1985). "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt III, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Touraine, A. (2007). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, A. (2008). *Başka Türü Düşünmek*. (M. Morali Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler: II. Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2004). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversiteleri Yayınları.
- Tunaya, T.Z. 1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de anayasa geleneği. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.I*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, İ. (1998). Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türkiye'de Siyasal Kültür. *Yeni Türkiye*, Yıl: 4, Sayı 23-24, 832.
- Turhan, M. (1980). *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Turhan, M. (1988). Çoğunluk İlkesi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, 71.
- Turhan, M. (1991). Meclis Hükümeti (konvansiyon kavramı). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Türköne, M. (2006). *Türk Modernleşmesi*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Üçok, C. ve Mumcu, A. (1982). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Ülken, H.Z. (2005). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünal, M. A. (2005). Türk Devlet ve Siyaset Geleneğinde Değişim Problemi. *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 4, 145-158
- Villey, M. (1975). *La Formation de La Pensee Juridique Moderne*. M. Paris (Ed.), akt. R. Akkaya Kia. (2006). *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*, İstanbul, Beta Basım A.Ş
- Wagner, P. (2008). Sosyal Teori ve Sosyoloji: Klasikler Ötesi. Der.S.P. Turner *Modernitenin Krizleri: Tarihsel Bağlamda Siyasal Sosyoloji* içinde İstanbul: Küre Yayınları.
- Wallerstein, I. (2008). Sosyal Teori ve Sosyoloji, Klasikler ve Ötesi. S.P. Turner (Ed.) *Üç Değil Bir İdeoloji? Modernitenin Sahte Savaşı* içinde Küre Yayınları.
- Wheare, K.C. (1984). *Modern Anayasalar*. (M. Turhan Çev.), İstanbul: Değişim Yayınları.

- Yayla, Y. (1982). *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Yayla, Y. (1985). Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt IV*, İstanbul: İletişim Yayınları, 948-952
- Yıldız, H. D. (1989). Türkiye Cumhuriyeti. *Doğuştan Günümüze Büyük İlam Tarihi, C.XII*, İstanbul, Çağ Yayınları.
- Yüksel, M. (2004). *Modernite-Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Zevkliler, A. (1992). *Medeni Hukuk*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, R.G: 9.11.1982, S.17863 Mükerrer, 17-65.md.
- 44 Sayılı, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 25.4.1962